

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Jaroslav Motl

Obraz cestovatelských aktivit konce 19. a první poloviny 20. století v díle Enrique Stanka
Vráze
(Reflection of travellers' activities at the end of the nineteenth and the first half of the
twentieth century in Enrique Stanko Vráz's work)

Javornice 2013

Vedoucí práce: Doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, PhD.

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé diplomové práce Doc. PhDr. et JUDr. Jakubovi Rákosníkovi, PhD., za podnětné připomínky při vypracování textu, dále pracovníkům Náprstkova muzea, jmenovitě PhDr. Martinu Šámalovi za vstřícnost, zpřístupnění materiálů a pomoc při vyhledávání knih a archiválií a v neposlední řadě Ivě Bartošové, taktéž za podnětné připomínky při vypracování textu a textové úpravě.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Javornici dne 22. dubna 2013

podpis.....

Anotace

Obraz cestovatelských aktivit konce 19. a první poloviny 20. století v díle Enrique Stanka Vráze

Předkládaná práce si klade za cíl sledovat problematiku prezentace exotických zemí českými cestovateli. Pozornost je zaměřena především na osobu Enrique Stanka Vráze, jeho dílo a způsoby propagace cizích krajů. Přednášky, výstavy a cestopisy cestovatelů byly na konci 19. století a první polovině 20. století významnou součástí informování veřejnosti o cizích zemích. Území ležící za hranicemi Evropy přitahovala nejen osoby, které se je vydávaly navštívit a bezprostředně poznat. Touha po jejich poznání rezonovala také u lidí, kteří nemohli nebo nechtěli opustit své domovy. Poptávku po informacích z exotických koutů naší planety realizovalo nemnoho českých cestovatelů, kteří se rozhodli o své zkušenosti podělit s českou veřejností. Středem zájmu budou způsoby této realizace a přístup cestovatelů k jedinečným informacím. Hlavním předmětem studia budou archivní materiály z fondů Náprstkova muzea a sekundární literatura z okruhu cestování a orientalismu.

Reflection of travellers' activities at the end of the nineteenth and the first half of the twentieth century in Enrique Stanko Vráz's work

The aim of the offered thesis is to study the issues of exotic lands' presentations given by Czech travellers. Attention is primarily paid to Enrique Stanko Vráz, his work and means of propagation of foreign countries. At the end of nineteenth century and the first half of twentieth century lectures, expositions and books of travels comprised an important part of informing the public about foreign lands. Countries outside of Europe attracted not only the people, who were coming to visit and experience them. But even people, who could not or did not want to leave their homes were longing for discovering those lands. The demand of reports from exotic places of our planet was undertaken by few Czech explorers, who decided to share their experience with the Czech public. The centre of the work will be the ways of the implementation and access of the travellers to the unique information. The main subject of the study will be the archive materials from the Náprstek museum archives and secondary literature from the field of travelling and orientalism.

Obsah

Úvod.....	6
1. Zhodnocení pramenů.....	10
2. Dosavadní postup výzkumu v českém prostředí, zhodnocení literatury.....	11
3. Proměny českého novověkého cestování.....	19
4. Život a cesty Enrique Stanka Vráze.....	37
4.1. Záhady v původu cestovatele.....	40
4.2. Cesty Enrique Stanka Vráze.....	43
4.3. Spolková činnost cestovatele.....	62
4.4. Sbírky pro Národní Muzeum a Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.....	66
4.5. Výstavy a snaha o založení zoologické zahrady v Praze.....	69
4.6. Vrázova fotografická činnost.....	73
5. Dílo.....	78
5.1. Cestopisy Enrique Stanka Vráze.....	80
5.2. Orbis Pictus, snaha přinést českému čtenáři celý svět.....	93
5.3. Přednášky v Československém rozhlase.....	94
5.4. Přednášky českého cestovatele: divadelní produkce pro veřejnost nebo snaha o objektivní informování.....	95
6. Obraz cestovatele v soudobém tisku.....	109
7. Orientalismus v díle Enrique Stanka Vráze.....	117
Závěr.....	124
Seznam pramenů a literatury.....	128
Seznam vyobrazení a příloh.....	132
Přílohy.....	133

Úvod

Text diplomové práce je věnován tématu cestovatelských aktivit konce 19. a druhé poloviny 20. století. Na činnost českých cestovatelů bude nahlíženo prostřednictvím působení osobnosti, známé pod pseudonymem Enrique Stanko Vráz. Občanské jméno a původ cestovatele nebyly dosud badateli zjištěny. Pro potřeby diplomové práce bude užíváno zmíněného pseudonymu, který v souvislosti s cestovatelem nalézáme v pramenech a literatuře nejčastěji. Na základě studia pramenných materiálů a sekundární literatury bude v této práci poukázáno na širší souvislosti prezentace informací o cizích zemích české veřejnosti ve sledovaném období.

Úvodní část textu bude věnována zhodnocení dosavadní literatury vztahující se k tématu včetně kritických prací souvisejících s konceptem orientalismu a kritikami metod a postupů předchozích badatelů v oblasti studia antropologie a příbuzných oborů. Za odborníka ve zmíněné oblasti lze považovat i Enrique Stanka Vráze vzhledem k povaze tématu, kterým se zabýval. Poukaz na úskalí stávajících badatelských metod bude využíván také při studiu materiálů publikovaných Vrázem.

Starší práce věnované osobnosti Enrique Stanka Vráze a problematice cestování obecně byly z větší části zaměřeny na popis jednotlivých výprav a pozornost věnovaná tvůrčí činnosti cestovatelů se omezovala především na sledování a zhodnocení cestopisné knižní produkce. V následujícím textu bude mimo výše zmíněných oblastí podrobeno zkoumání širší spektrum aktivit cestovatele. Na základě studia materiálů vztahujících se k osobě a činnosti Stanka Vráze a sekundární literatury pojednávající o problematice cestování bude hledána odpověď na následující otázky. Jakou formou Enrique Stanko Vráz sděloval poznatky z cest? Jakému publiku byly informace určeny a jaký měla aktivita cestovatele ohlas? Následná oblast badatelského zájmu se bude ubírat k problematice způsobu získávání informací a následnému přístupu k nabytým poznatkům. Při studiu osobních záznamů a cestovatelova díla budeme sledovat Enrique Stanka Vráze při jeho jednotlivých výpravách a hledat odpověď na otázku, zda byl přímým účastníkem pozorování jednotlivých jevů, které následně sděloval ve svém díle nebo zda přejímal poznatky od jiných osob. V souvislosti se sledováním Vrázových cest se budeme zabývat také problematikou, zda, do jaké míry a jakým způsobem hodnotil místní obyvatelstvo a pozorované jevy.

Aktivita Enrique Stanka Vráze a dalších cestovatelů byly součástí společenského života v českých zemích. Prostřednictvím činnosti Stanka Vráze bude sledována působnost cestovatelů, jejich podíl a vliv na českou společnost při utváření představ o cizích zemích.

Hlavním bodem zájmu se stává otázka, do jaké míry jednotlivé osobnosti utvářely náhled na exotické oblasti v české společnosti, či do jaké míry tito cestovatelé více méně jen reprodukovali zažité stereotypy, aby vyšli vstříc představám publika, pro něž psali nebo jemuž byly určeny jejich publikace.

Následný zájem bude vztažen ke způsobu nakládání se získanými informacemi. Bylo cílem cestovatele působit na veřejnosti jako znalec daného prostředí podávající přesný obraz světa nebo přistupoval k získané látce s cílem přinést publiku zábavu spojenou s neobvyklými poznatky z oblastí ležících za hranicemi Čech? V souvislosti se sdělováním poznatků o cizích zemích bude sledováno, zda byl přístup cestovatele k poznatkům orientován na hledání odlišností v různých aspektech života exotického světa, které měly poukázat na „jiný“ vzdálený svět, nebo zda cestovatel přistupoval k pozorovaným výjevům s cílem nalézt širší souvislosti při poukázání na obdobné jevy provázející českou společnost a život v jednotlivých navštívených sociálních prostředích.

Výpravy do exotických zemí mají informační hodnotu jako pramen pro poznání dané země nebo regionu, který cestovatel navštívil. Bez znalosti daného regionu však s informacemi nelze pracovat jinak, než je pouze přejímat. Následný pohled na cestopisnou tvorbu lze vztáhnout na její odraz v soudobé společnosti při prezentaci daných informací. Již pouze samotný výběr pozorovaných skutečností vypovídá o dané době a o pohledu domácího obyvatelstva na oblasti a společnosti, s nimiž se cestovatel setkal.

Řada situací, které cestovatel prožil, se ve značně odlišném prostředí a v řadě oblastí vymykala dobovým zvyklostem a působila na osobnost návštěvníka. Přes jednotlivé individuální přístupy cestovatelů k nezvyklým událostem lze hledat v jednotlivých vyjádřeních k pozorovaným jevům také představy společnosti, z níž cestovatel vyšel. Cestovatelovy zprávy musely nalézt v domácím prostředí porozumění, jinak by jim posluchači nenaslouchali a cestovatelova veřejná činnost by nenalezla dlouhodobější odezvu. Z tohoto předpokladu vychází také pojetí této práce, kdy v jednotlivých veřejných vyjádřeních cestovatele nalézáme také odraz dobového mínění a povědomí o cizích zemích.

Hlavním zdrojem informací jsou pramenné materiály spravované Náprstkovým muzeem asijských, afrických a amerických kultur, knižní a časopisecká produkce vydaná Enrique Stankem Vrázem a sekundární literatura věnovaná této osobnosti a problematice cestování ve sledovaném a starším období, především české provenience. Starší publikace věnované Stanku Vrázovi, jsou zpravidla méně obsažné, často postrádají poznámkový aparát, a tudíž v dosavadní literatuře chybí, až na několik nejnovějších prací, možnost nahlédnout k původu informací, z nichž byly zprávy o výpravách a životě českého cestovatele

excerpovány. Upozornění na pramennou základnu, která mapuje pestré cestovatelské aktivity, je jedním z dalších z cílů předkládaného textu. Následný zájem bude směřován k rozboru a zhodnocení sekundární literatury věnující se tématu cestování a projevům cestovatelských aktivit v české společnosti. Pojednání o literární produkci bude věnována samostatná kapitola.

V části věnované životu Enrique Stanka Vráze budeme sledovat především události, které měly vliv na cestovatelovu profesní kariéru. Využijeme-li mapy světa, kterou užíval Vráz při svých přednáškách, můžeme sledovat cestu mladého muže, který z neznámých důvodů opustil Evropu a doputoval na černý kontinent, kde sbíral první cestovatelské zkušenosti. Bez podpory a často s větším odhodláním, než plány, procestoval západní Afriku a prostřednictvím korespondence získal první ohlasy v Čechách. Poté lze sledovat jeho cestu přes Atlantský oceán do Jižní Ameriky, kde po několikaletém pobytu vykonal svou nejslavnější cestu proti proudu řek Orinoka a Amazonky, aby se v roce 1894 poprvé vrátil do Prahy a zapsal se do podvědomí nejen úzkého okruhu osob pohybujících se v prostředí cestovatelů, ale vešel ve známost také u široké české veřejnosti. Nedlouho poté se vydal přes oceán do Spojených států amerických, kde seznámil se svými předchozími cestami české krajany. Přes severoamerický kontinent putoval dále na východ do země vycházejícího slunce, kde získal pro české publikum řadu předmětů tamní provenience. Z Japonska pokračoval do zemí jihovýchodní Asie, z nichž se po starých obchodních trasách vedoucích Indickým oceánem a Středozemním mořem vrátil do Čech, aby tak ukončil svou pouť kolem světa.

Sklízení ovací po úspěšně vykonaných cestách přerušily události přelomu 19. a 20. století na Dálném východě. Po potlačeném Boxerském povstání v Číně se Vráz vydal do Peking, kde jako jeden z prvních Evropanů navštívil zakázané město. Zpáteční cesta s krátkým zastavením na korejském poloostrově vedla přes ruské území současnou trasou transsibiřské magistrály. Opětovný návrat do Čech provázela řada aktivit stále populárnějšího cestovatele, který střídal svůj pobyt zde s cestami do Spojených států amerických, kde v Chicagu našel manželku a také novou rodinu. Plánovaný návrat do Evropy přerušila první světová válka, která proměnila Vrázovy aktivity do podoby podpory českého etnika nejen v kulturním, ale také v politickém rázu. Konec první světové války a obnovení samostatného státu přivádí Vráze znovu do Čech. Opětovnou kulturní aktivitu vedenou snahou seznámit českou společnost s okolním světem postupně vystřídala řada nemocí, které odvedly cestovatele z očí české veřejnosti do léčebných ústavů. V roce 1932 skončila cestovatelova životní pouť na pražském olšanském hřbitově.

Zmíněné cesty a aktivity řadí osobnost Enrique Stanka Vráze k nejvýznamnějším českým cestovatelům 19. a 20. století. Vráz navštívil vyjma Austrálie a Antarktidy všechny kontinenty a na cestách strávil řadu let. Již pouhým výčtem výprav je poukázáno na význam cestovatele a kompetenci k seznamování veřejnosti s okolním světem. Jaké formy a podoby na sebe informování společnosti vzalo? Aktivity cestovatele spočívaly v publikování cestopisné literatury v periodické i knižní podobě, přednáškové a výstavní činnosti. Jednotlivá vystoupení budou posuzována také z hlediska napojení dalších osob v aktivitách Enrique Stanka Vráze a v neposlední řadě také z hlediska návaznosti či diskontinuity na tvůrčí práci současníků a cestopisnou produkci předchozích období. Jak již bylo naznačeno výše, řada tvůrčích aktivit cestovatele dosud ušla kritickému zhodnocení, na což aspiruje tato práce.

1. Zhodnocení pramenů

Při studiu pramenů bylo využito především fondů archivu a knihovny Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur. Knihovna muzea spravuje etnografickou literaturu a především bohaté zdroje literatury spojené s činností českých osobností působících v zahraničí včetně periodik. K osobnosti Enrique Stanka Vráze disponuje knihovna kompletní cestopisnou produkcí včetně zahraničních vydání a reedic cestopisných děl. Archivní fondy spravují pozůstalost řady českých cestovatelů včetně pozůstalosti Enrique Stanka Vráze a jeho ženy Vlasty Vrázové. Část osobních materiálů manželů Vrázových, mapujících pobyt obou osob v zámoří a činnost potomků cestovatele, je roztroušena ve Spojených státech amerických, i když řadu dokumentů získal také pražský archiv Náprstkova muzea. V jednotlivých fondech nalezneme osobní dokumenty, cestovatelovy deníky, rukopisy cestopisů a dalších děl. Velmi cenné jsou diáře a dokumenty účetní povahy, jež si cestovatel vedl, a také výtisky časopiseckých i novinových článků Stanka Vráze včetně konvolutů novinových výstřižků z příspěvků v periodikách, která Vráz publikoval a která se k cestovatelově osobnosti vztahovala. Opomenout nelze také předměty hmotné povahy, které cestovatel užíval a bohatý fotografický archiv. Mezi další písemné prameny patří korespondence s rodinou, přáteli a institucemi s nimiž Vráz jednal.

Práce započatá Vojtou Náprstkem, který schraňoval řadu materiálů a tiskovin souvisejících se zahraničním působením množství českých osobností, se odrazila mimo jiné také v získání bohatého pramenného materiálu, vtahujícího se k osobnosti Enrique Stanka Vráze. Vojta Náprstek zaměřil pozornost na získávání písemností a sbírkových předmětů, jež jiné instituce opomíjely, a svou činností se zasloužil o základ pro jedinečný archiv a muzeum. Pracovníci Náprstkova muzea se v současné době starají o prezentaci a správu získaných materiálů, čímž naplňují odkaz českého podporovatele kultury.

2. Dosavadní postup výzkumu v českém prostředí a zhodnocení literatury

S osudy mnoha cestovatelů máme možnost setkávat se na stránkách odborné literatury již po několik desetiletí. Pera českých autorů zpracovala řadu biografii našich cestovatelů či popsala jejich aktivity v kratších pracích; především časopiseckých příspěvcích, odborných studiích nebo závěrečných studijních pracích.¹ Do nedávné doby byla však pozornost zaměřena především směrem k popisu jednotlivých výprav. Teprve v posledním desetiletí nalézáme v českém prostředí odbornou literaturu směřovanou ke komparaci informací o jednotlivých cestovatelských osobnostech s cílem nalézt širší souvislosti v problematice českého cestování.

Nejen komparativní metoda nalezla odezvu u českých badatelů, proměny doznalo také hledání a nastolování nových badatelských otázek v oblasti cestování. První díla byla zaměřena téměř výhradně k popisu cest a styků s určitým regionem, konkrétně především s osmanskou říší, která pro Čechy představovala nejbližší a nejčastější kontakt s územím označovaným pojmem „Orient“.² Druhé nejčastější směřování zájmu o mimoevropská území ústilo do Nového světa. Dynastické spojení habsburské monarchie se Španělskem v období novověku nalezlo mimo jiné také odezvu v cestách do zemí Latinské Ameriky. V pozdějším období hrála roli emigrace do zemí Jižní a nově i Severní Ameriky. Působnost a odchody řady obyvatel českých zemí do zámoří přispěly ke zvýšenému zájmu o zmíněné regiony.³

Souhrnné práce zabývající se cestováním vztahovaly svou pozornost především k životopisným medailonkům jednotlivých osobností a popisu jejich nejvýznamnějších výprav. Mezi obsahově bohaté a nejčastěji využívané patří dvoudílná monografie Josefa Kanského *Čeští cestovatelé*,⁴ jež mimo zmíněnou charakteristiku přinášela také ukázky děl jednotlivých cestovatelů. Přestože byla kniha opatřena poznámkovým aparátem a odkazy na prameny, ze kterých autor čerpal, nalezneme v hodnocení knihy opakovanou kritiku faktografických nedostatků a nedostatečného pramenného podložení některých informací. Na novější titul pojednávající o českých cestovatelích musel čtenář čekat více než třicet let, kdy

¹ Nejucelenější a nejobsažnější přehled literatury věnované českým cestovatelům nabízí publikace autorské dvojce: Jiří MARTÍNEK, Miloslav MARTÍNEK, *Kdo byl Kdo, naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998

² Jiří BEČKA, Miloš MENDEL, *Islám a české země*, Olomouc 1998.

³ Oldřich KAŠPAR, *Jezuité z české provincie v Mexiku*, Olomouc 1999, Josef POLIŠENSKÝ, *Češi a svět*, sborník k pětasedmdesátinám Ivana Pfaffa, Praha 2000, Ivo BARTEČEK, *Cestovatelé českých zemí v Latinské Americe v 19. století*, In: *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ed. Lenka Bobková, Michaela Neudertová, Ústí nad Labem 1995.

⁴ Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, I, II, Praha 1961.

roku 1998 vyšla publikace *Kdo byl kdo, Naši cestovatelé a geografové*⁵ autorů Jiřího a Miroslava Martínkových. V publikaci je věnována pozornost mnohem širšímu spektru osobností než v díle předchozím. Na druhou stranu ani zde se nepodařilo vyvarovat množství nepřesností. V encyklopedickém pojetí knihy jsou často dosud nepotvrzené události v životě cestovatelů uváděny jako jasná fakta, bez odkazu na jejich nedostatečné prokázání.

Pro ucelenou charakteristiku literatury, jež byla předmětem studia při formování této práce, je nezbytné zmínit také obecné publikace věnující se problematice cestování. Oproti zahraničí učinila česká odborná obec v této oblasti teprve první kroky a daná problematika byla poměrně dlouho na okraji jejího zájmu.⁶ Množství příspěvků nalezneme především ve sbornících, které otiskly příspěvky z konferencí. Prvním ze sborníků je publikace *Cesty a cestování v životě společnosti*,⁷ která vznikla na základě konference konající se v Ústí nad Labem v roce 1994. Sborník referuje o mnoha aspektech cestování v širokém časovém rozpětí od středověku, až po první polovinu 20. století. Nalezneme zde řadu příspěvků badatelů, kteří se tématu cestování věnují v mnoha tematických podobách a časovém rozpětí, jež v českém prostředí dovoluje pramenná základna. Sborník tak, mimo množství informací, představuje reprezentativní vzorek badatelů, věnujících se v Čechách danému tématu.

Na další obdobný obsahově bohatý příspěvek si česká odborná veřejnost musela počkat více než deset let. V roce 2007 se v Plzni uskutečnilo každoroční sympozium věnující se problematice 19. století.⁸ Příspěvky uveřejněné v následujícím roce se věnují tématu: Cizího, jiného, exotického v české kultuře 19. století. Příspěvky nám přinášejí informace o podobách působení a distribuce cizích a exotických vlivů nejen ze zahraničních zemí, ale také z území Čech, například o vlivu městského prostředí na venkov. Pozornost je věnována cestovatelům, kteří měli značný podíl na zprostředkování styku s cizinou, ale také umělcům, architektům, tiskovinám a dalším způsobům pronikání a vlivu exotiky na českou společnost.

Značná pozornost je věnována stykům českých zemí s Orientem, především s Egyptem. Zásahu na zvýšeném zájmu mají hlavně pracovníci egyptologického ústavu Univerzity Karlovy a orientalistických ústavů Akademie věd a univerzitních pracovišť. Jejich

⁵ J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998.

Autoři vydali také publikaci věnující se zahraničním cestovatelům a mořeplavcům: *Kdo byl kdo. Světoví cestovatelé a mořeplavci*, Praha 2003 a encyklopedii pro mládež zahrnující také české osobnosti, které se vydali na moře *Čeští cestovatelé a mořeplavci*, Praha 2006

⁶ Při srovnání odborné produkce na dané téma v německy mluvících zemích a např. v Polsku je množství titulů a tematický záběr mnohem vyšší, což také opakovaně reflektují domácí, zde citované práce zabývající se tematikou cestování, pozn. autora.

⁷ Lenka BOBKOVÁ, ed. a Michaela NEUDERTOVÁ, ed., *Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft*, Ústí nad Labem 1995.

⁸ Kateřina PIORECKÁ, ed. a Václav PETRBOK, ed., *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 22. – 24. února 2007*, Praha 2008.

vědecká práce nalezla odezvu v řadě publikací: *Krajané ve starém Orientu*⁹, *Islám a české země*¹⁰, *Islám v srdci Evropy*¹¹ a cyklus věnující se cestám do Egypta, který nám prozatím nabídl tři tituly: *Mezi houfy lotrův se pustili*¹², *O Egyptě, Arábii, Palestině a Galileji*¹³, „*Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*“: čeští cestovatelé konce 19. století a první poloviny 20. století.¹⁴ Hlavní podíl na vzniku obou titulů a koncepci děl mají autorky Hana Navrátilová¹⁵ a Adéla-Macková Jůnová.¹⁶ Autorky pracují s konceptem orientalismu, který poprvé uveřejnil E. W. Said ve stejnojmenné knize¹⁷, jež vyšla již v roce 1976. Českého překladu se publikaci dostalo až roku 2006. V souvislosti s vydáním českého překladu dochází k širší recepci a užívání konceptu orientalismu v českém prostředí, ale také k jeho kritice.

Práce Edwarda W. Saida se zaměřuje na kritiku přístupu západní vědy ke zkoumání Orientu. Koncepte orientalismu je zaměřena především na omezení, jež dosavadní postup bádání nereflektoval a přijímal jej jako objektivní a relevantní bez kritické sebereflexe. Hlavní teze autora zní: „Orient si totiž Evropané vytvořili téměř zcela ve svých představách.“¹⁸ Na základě nastoleného pohledu autor prostřednictvím kritiky literatury sledovaného období obhájí myšlenku, že starší i soudobý pohled na Orient je pouze výsledkem imaginace, kterou vytvořila evropská věda a literatura a kterou dnes také řídí. Literární teoretik E. W. Said se zaměřil především na zkoumání odborné a umělecké literatury věnující se Orientu. Autor podrobil zkoumání široké spektrum literární produkce především z období 17. až 1. poloviny 20. století. Široké rozpětí se však také stalo jedním z hlavních bodů kritiky díla. Negativní hodnocení bylo vedeno především směrem k omezení pozornosti na literární produkci koloniálních velmocí Anglie a Francie a opomenutí tvorby dalších evropských zemí. Následná kritika se snesla směrem ke geografické redukci pojmu Orient na území Blízkého

⁹ Lubica OBUCHOVÁ, *Krajané ve starém Orientu*: soubor studií, Praha 2008.

¹⁰ J. BEČKA, M. MENDEL, *Islám a české země*, Olomouc 1998.

¹¹ Miloš MENDEL, Bronislav OSTRÁNSKÝ a Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy: vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007.

¹² Lucie STORCHOVÁ, ed. *Mezi houfy lotrův se pustili: české cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005.

¹³ PRUDKÝ, Václav Remedius, *O Egyptě, Arábii, Palestině a Galileji*, Praha 2009.

¹⁴ JŮNOVÁ-MACKOVÁ Adéla et al., „*Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*“: čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století, Praha 2009.

¹⁵ Roman MÍŠEK, Hana NAVRÁTILOVÁ, *Fenomén orientismus v českých zemích*, Kuděj 4, č. 1, 2002, s. 77-90.

¹⁶ A. JŮNOVÁ MACKOVÁ a kol., *Českoslovenští vědci v Orientu*, Praha 2012, Hana NAVRÁTILOVÁ, *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2001

¹⁷ Edward W. SAID, *Orientalism, Western Conceptions of the Orient*, New York 1976, Edward W. SAID, *Orientalismus, Západní koncepce Orientu*, Praha 2006, Pro potřeby práce je užíváno druhé české vydání knihy z roku 2008 Edward W. SAID, *Orientalismus, Západní koncepce Orientu*, Praha 2008, pozn. autora.

¹⁸ E. W. SAID, *Orientalismus, Západní koncepce Orientu*, Praha 2008, s. 11.

východu.¹⁹ Přes upozornění na výše popsané dílčí nedostatky díla nebyla dosud platnost konceptu E. W. Saida vyvrácena, a řada badatelů jej využívá při své odborné práci.

Současný západní přístup využívá bez širší reflexe a kritiky starší literaturu, především díla autorit, jež stály u zrodu jednotlivých vědeckých disciplín. Vliv a odkaz na autority daného oboru v západní vědě převažoval a nadále převažuje nad objektivním přístupem. V souvislosti s omezeními, která přináší zkoumání cizích etnik v jejich domovském prostředí, vystupuje výše zmíněný argument upozorňující na nedostatek v badatelském přístupu ještě výrazněji.

Při sledování reflexe přístupů v oboru etnologie, respektive antropologie²⁰ a přírodních věd, kde kritika vyznívá ještě výrazněji²¹, dospěli badatelé v jednotlivých oborech nezávisle na sobě k závěru, že dosavadní přístup a metody studia aplikované předchozími badateli nelze nekriticky přejímat a je nutné obezřetně zpracovávat starší výzkumy a neustále se zabývat metodologií oboru antropologie, neboť staršími výzkumy došlo k řadě zkreslených závěrů.

¹⁹ J. BEČKA, M. MENDEL, *Islám a české země*, Olomouc 1998, M. MENDEL, B. OSTŘANSKÝ a T. RATAJ, *Islám v srdci Evropy: vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007 s. Mezi autory, kteří se staví k Saidově pojetí kriticky, lze zařadit pracovníky působící nebo spolupracující s Orientálním ústavem Akademie věd České republiky. V knize Jiřího Bečky a Miloše Mendela, *Islám a české země*, je věnována pozornost vztahu vědního oboru orientalistiky a orientalismu. Přes objektivní kritiku omezení knihy E. W. Saida na Blízký východ a pouze jeho islámskou část, faktografické nedostatky a další slabiny knihy, lze říci, že nejdůležitější část, tedy koncept, ponechávají autoři stranou. Velmi trefně poukazují na další podobory orientalistiky, které byly v knize opomenuty a jež vrhají na obor negativní pohled omezený na protiislámské aktivity bývalých koloniálních mocností. V Saidovi samotném vidí vrcholného představitele tzv. teoretické „anti-orientalistiky“. Je nesporné, že výtka autorů knihy a upozornění na skutečnost, že Said omezil svůj pohled na určité období a oblast a výsledky bádání aplikuje na celou disciplínu, čímž zkresluje její působení, je naprosto oprávněná. Především opomenutí orientalistiky v zemích, jež nepatřily ke koloniálním mocnostem, vede ke zkreslení pohledu na obor jako celek. Na druhou stranu bez relevantních výzkumů, jež by dokládaly opak, nelze tvrdit, že zúžený pohled je a priori chybný. Koncept orientalismu, jeho využitelnost, vypovídající hodnota a meze užití jsou v textu ponechány bez povšimnutí. Skutečnost, že se autoři kritik Saidova díla vyhýbají hodnocení nastíněného v předchozí větě tak oslabuje všechna negativní hodnocení.

²⁰ Robert Francis MURPHY, *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha 2004.

²¹ Anton MARKOŠ, *Profil absolventa*, Praha 2008. Autor se v knize věnuje kritickému pohledu na formu studia oboru biologie a problematice dosavadního užívání teoretických konceptů oboru biologie. Hlavní otázka, kterou si autor položil, zní: jaký je profil absolventa vysokoškolského studia biologie. V části práce se věnuje také problematice studia oboru antropologie, V následující části uvedeme jeden z příkladů omezení pohledu na studovaná společenství, objevující se v západní vědě, zpracovaný autorem publikace. *Indiáni Janomamo z mlžného pralesa na rozvodí řek Orinoco a Rio Negro se stali slavnými díky americkému antropologovi Napoleonu Chagnonovi. Jeho kniha Yanomamo: The fierce people (Janomamové – zlý [divoký, krutý, nelítostný] lid) z roku 1968 se stala totemovým čtením amerických kolejí a prodali se jí čtyři miliony výtisků...Argumentace se ubírá asi takto: Chceme-li popsat původní, nefalšovanou přirozenost člověka, musíme hledat společenstva, která jsou co nejbližší státu lovců-sběraček, v němž lidstvo strávilo tři miliony let své evoluce. Tehdy se totiž formovaly biologické charakteristiky lidí, které byly posléze překryty zvyklostí kulturních – od různých tabu přes příkázání až například k pocitu, že se nahý člověk na ulici má stydět. Odstraň tento kulturní nános a za volantem mercedesu v předjíždějícím pruhu uvidíš troglodyta. Teorie dále praví, že na této předkulturní, biologické úrovni jde zejména o to předat své vlastní geny co největšímu počtu potomků. Jsem-li tedy mužem, měl bych si zajistit přístup k co největšímu počtu žen. Nejlépe toho dosáhnu, když budu ve své skupině náčelníkem (tím budu držet v šachu ostatní muže skupiny) a když budu podnikat nájezdy k sousedům za účelem ukořistit co nejvíce mladých žen (pro sebe a ostatní muže ve skupině) a pobít co nejvíce tamních mužů. Janomamové se Chagnonovi jeví jako prototyp tohoto stadia vývoje lidstva. Pochopitelně uvedenou skutečnost doložil bohatým souborem patřičně statisticky zpracovaných dat. Janomamové se stali „našimi současnými předky“.* Anton Markoš, *Profil Absolventa*, Praha 2008, s. 314-315.

Stávající zacházení s informacemi o cizích zemích, zpracované předchozími odborníky, nelze v současné době užívat dosavadním způsobem. Na cesty do cizí země a výzkumy zde podniknuté je třeba nahlížet jako na popisování jedinečného okamžiku a prostředí, které nelze nikdy opakovat. Již jen samotný pobyt cestovatele či badatele v cizí společnosti, jež dosud neměla zkušenost se stykem se západní kulturou, působí na pozorovaný objekt (v našem případě místní společnost) a proměňuje jej. Již jen praxe obdarovávání jednotlivých příslušníků navštíveného společenství za účelem zisku informací mění danou společnost z hlediska materiálního vybavení a dává ji výhodu oproti ostatním obyvatelům daného regionu. Zároveň vzbuzuje závist a často vede ke konfliktům, jež danou oblast následně nenávratně promění, nehledě na dynamiku vývoje v regionu samotném, která mění společnost v prodlevách mezi návštěvou cestovatelů či badatelů a působením odlišného elementu je nezřídka uměle urychlena. Na přejímání získaných informací uveřejněných západní literaturou tak nelze nazírat jako na vyhledávání nezaujatých objektivních a časově nezávislých faktů, ale jako na popis zatížený našimi představami, jejichž výpovědní hodnota platí pouze pro objekt pozorování nacházející se v daném místě a čase a je nepřenositelná na jiné příslušníky skupiny, kterých se aktuální popis netýkal.

Přístupy navazující na práci Edwarda Saida se zaměřují na náhled informací, obsažených v dílech popisujících cizí země a obyvatele, jako na soubor imaginací, odkazů a citací. Spíše než na objektivní fakta je třeba nazírat na informace jako na katalyzátory představ utvářející v dané zemi pohled na cizí země a také podmiňující další vnímání informací o těchto zemích.

Dílo autorek Hany Navrátilové a Adély Jůnové-Mackové a dalších recipuje výše popsaný pohled na problematiku cestování a sleduje hlavní stigmatické faktory, které si osvojili čeští cestovatelé a skrz jejichž rámec dále popisovali pozorované jevy. Výše popsaným náhledem se také inspirovala tato práce, která zmíněný přístup využívá při zkoumání pramenů souvisejících s osobností Enrique Stanka Vráze.

Dílo Edwarda W. Saida vyvolalo nejen vlnu nekonstruktivní kritiky, ale také snahu vymezit se vůči pojmu orientalismus. Jedním z vymezení byl koncept okcidentalismu, který byl formulován autory Ianem Burumou a Avishaiem Margalitem. Jejich publikace *Okcidentalismus* vyšla roku 2004 a v následujícím roce se již dočkala českého vydání.²² Autoři navazují na obsah pojmu okcidentalismus, který uveřejnil historik Bernard Lewis

²² Ian BURUMA, Avishai MARGALIT, *Okcidentalismus: západ očima nepřátel*, Praha 2005, Ian BURUMA, Avishai MARGALIT, *Occidentalism: A Short History of Anti-Westernism*, London 2004.

v souvislosti s kritikou E. W. Saida a dále jej rovíjejí.²³ Pojetí termínu okcidentalismus v očích uvedených autorů je na jedné straně vymezením vůči západnímu pohledu na ostatní část světa, na straně druhé doprovází a rozšiřuje Saidovu teorii aplikovanou na odlišný geografický rámec. Oproti západnímu pohledu, který je veden optikou mocenské a technické převahy, obsahuje pohled východu obhajobu hodnot vymezujících se vůči vlivu kapitalismu a ekonomie, která dle autorů podmiňuje veškeré jednání a stojí nad všemi hodnotami západní společnosti.

Útlý svazek je spíše souborem esejí, které nezávisle na sobě zpracovávají široce tematicky zaměřenou produkci světové literatury. Argumentačně silně vyhraněná kniha obsahuje pestrý souhrn obvinění západního myšlení ze strany společností, jež s danou oblastí byly v čase, z něhož autoři čerpali texty, ve více či méně otevřeném konfliktu. Je tedy spíše souborem obviňujících textů. Šíře tématu ani nedává více možností k obsažnějšímu, konstruktivnějšímu a více vysvětlujícímu rozboru pojmu okcidentalismus, vzhledem k rozsahu knihy.

Symptomatickým jevem, který provází celé dílo, je absorpce a užívání západní techniky a dalších prvků západní společnosti, které však neznamenají bezpodmínečné podvolení západnímu způsobu života. Přílišný vliv a nesourodé aspekty západního způsobu života vedou zároveň po určitém čase od bezproblémové existence v cizím prostředí k předmětu kritiky a následnému odporu a ve vyhraněných případech až k útoku. Více než obsah díla je však podstatná práce s obdobným konceptem, s nímž popisoval západní vnímání okolního světa E. W. Said, čímž autoři nepřímou podporou platnosti užití Saidova přístupu.

Prvním z badatelů upozorňujícím na koncept Orientalismu, respektive Saidovu práci, v českém prostředí byl historik Bedřich Loewenstein. Danou problematikou se zabýval především v publikaci *My a ti druzí, dějiny, psychologie, antropologie*.²⁴ Mezi historiky zabývajícími se cestovatelskými aktivitami a pracujícími s konceptem orientalismu v českém badatelském prostředí lze k výše zmíněným autorkám zařadit Simonu Binkovou, Luďu Klusákovou, Karla Kubiše, Sarah Lemmen, Vladimíra Rozhoně, Lucii Storchovou, Gabrielu Tinkovou a také Zuzanu Vránovou²⁵ díky její studentské práci. Opomenuta by neměla být také osoba Josefa Polišenského, který se mimo bohaté publikační produkce zasloužil o výchovu řady odborníků, kteří se věnovali tématu, jímž se zabývá tato práce.

²³ Jiří ELLINGER, Ian BURUMA – Avishai MARGALIT, Okcidentalismus, Západ očima nepřátel, in. Dějiny a současnost, č. 11, r. 2005.

²⁴ Bedřich LOEWENSTEIN, *My a ti druzí, dějiny, psychologie, antropologie*, Brno 1997

²⁵ Zuzana VRÁNOVÁ, *Orientalismus, Východ v očích Západu, Překonaný nebo stále živý diskurs?* Strojepis diplomové práce, Praha 2008.

Lud'a Klusáková se zabývala evropskými městy v procesu modernizace a problémem vnímání a interpretace proměn měst současníky těchto procesů.²⁶ V současné době se zabývá problematikou hranic a identit, problémy kulturní identity v modernizující se evropské společnosti a vlivem a působením modernizace v periferních oblastech, především problematikou identifikace se zaostalostí. Mezi publikace související s tématem práce lze zařadit především příspěvky: *Oriental or European Identity? – Modernization and Balkan towns in Czech popular discourse*, in: *We and the Others*, Praha 2004, dále sborník: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*.²⁷ Sborník patří množstvím příspěvků k reprezentativnímu nástinu okruhu badatelů přistupujících tvůrčím způsobem a dále rozvíjejících koncept orientalismu nastíněný E. Saidem. Mezi další publikace upozorňující na fenomén orientalismu patří výbor z cestopisů 15. až 17. století: *Mezi houfy lotrův se pustily*²⁸, který editovala Lucie Storchová, jež připojila také doslov vyjadřující se pozitivně k využití konceptu orientalismu i na starší prameny k Orientu.

Práce Edwarda W. Saida vycházela z díla Michela Foucaulta. Said přenáší a aplikuje Foucaultovu teorii diskurzu na pole Orientálních studií. Rozvinutím a prosazením specifického pohledu na novou problematiku rozvinul autor *Orientalismu* rozsáhlou debatu, která přinesla řadu obhájců Saidova pohledu, ale také řadu jeho odpůrců. Časté kritiky zaznívají ze strany odpůrců postmoderní vědy, na jejíž rozvinutí měl M. Foucault nemalý vliv. Vlna kritiky zaznívá též ze strany českých badatelů, a to především ze strany zastánců pozitivizmu.

Na straně jedné se tak obhajoba a negativní hodnocení Saidova díla v českém prostředí jeví jako souboj dvou odlišných metod zkoumání dané problematiky. Na straně druhé nalezneme oprávněné vytknutí nedostatků děl dosud se konstituujícího pohledu na problematiku. Dosud neustálený postup v aplikaci metody a obtíže spojené s rozvíjením konceptu v českém prostředí vedou na jedné straně ke kritice, na straně druhé k teoretické reflexi a snaze vylepšit aplikaci metodických postupů.²⁹ Na platnost a uchopitelnost metody v oblasti sociálních dějin však již v roce 1997 upozornili autoři *Úvodu do studia*

²⁶ Lud'a KLUSÁKOVÁ, *Cestou do Cařihradu, Osmanská města v 16. století viděna křesťanskými očima*, Praha 2003.

²⁷ Karel KUBÍŠ ed.: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Philosophica et Historica 5/1999, Praha 2003.

²⁸ L. STORCHOVÁ, ed. *Mezi houfy lotrův se pustili: české cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005.

²⁹ Lucie STORCHOVÁ, ed. *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, Lucie STORCHOVÁ, Jan HORSKÝ, *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem 2009.

hospodářských a sociálních dějin.³⁰ Přes upozornění na složitost konceptu však jako funkční metoda rezonuje v českém prostředí a vytváří v něm tak legitimní přístup při zkoumání dané problematiky.

Na literární produkci věnovanou osobnosti Enrique Stanka Vráze bude upozorněno v části práce věnované cestovatelovu životu.³¹ Zde připomeneme autory, kteří se mimo Vráze věnovali širším souvislostem v oblasti cestování. Prvním z autorů je Vladimír Rozhoň, který se v českém prostředí v monografii nazvané *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*³² věnuje dosud opomíjeným aspektům cestování a cestovatelských aktivit. Vladimír Rozhoň zpracoval stručné životopisy nejvýznamnějších českých cestovatelů, avšak v následné části díla zaměřil pozornost k cestovatelským aktivitám při přípravě cesty a po jejich návratu domů. Dále se věnoval vztahům mezi cestovatelem a pohledu českých cestovatelů na domorodé obyvatelstvo. Zaměření pozornosti mimo rámec vlastních výprav a na dílo cestovatelů a snaha nalézt společné prvky jednotlivých činností přinesly nové badatelské otázky a otevřely v českém prostředí dosud opomíjené oblasti bádání.

U díla Jiřiny Todorovové byla v této práci věnována největší pozornost publikaci *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel a fotograf*³³, v níž jsou ve stručnosti zachyceny nejdůležitější životní osudy cestovatele. Hlavní část knihy je však věnována jeho fotografické činnosti. Autorka se zabývala nejen osobností Stanka Vráze, ale také a především fotografiemi pořízenými cestovatelem. Kniha věnovaná Vrázovi si klade za cíl upozornit na jednu z aktivit cestovatelů, která do českého prostředí přinesla jedinečný druh pramene, dosud velmi zřídka využívaný badateli. Zájem autorky se neobracel pouze k Stanku Vrázovi, ale také k dalším osobnostem, na jejichž fotografickou činnost upozornila v řadě dalších publikací.³⁴ Práce Vladimíra Rozhoňe a Jiřiny Todorovové jsou také jedny z mála publikací věnovaných osobnosti Stanka Vráze, které obsahují poznámkový aparát a citace a nabízejí tak možnost nahlédnout do pramenů, z nichž autoři při vypracovávání textu vycházeli.

³⁰ Zdeněk JINDRA, František SVÁTEK, Jiří ŠTAIF, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, sv. 1, Praha 1997.

³¹ Strana 37. - 38. pozn. autora.

³² Vladimír ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005.

³³ Jiřina TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006.

³⁴ Jiřina TODOROVÁ, *Fotografická pozůstalost Bedřicha Machulky: katalog negativů*, Praha 2009, *Kolem světa: sbírka fotografií z cest Josefa Kořenského v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur*, Praha 2011, Enrique Stanku Vrázovi se věnovala badatelka znovu ve spoluautorství s Jaroslavem Olšou tentokrát fotografické činnosti Vráze při cestě po Dálném východu: Jaroslav OLŠA a Jiřina TODOROVÁ. *1901 njön Čchekchoin Pūlačūūi Sōul pangmun: Čchekcho jōhāngkatūlūi Sōul ijaki = Soul roku 1901 objektivem E. St. Vráze a jak viděli Koreu další čeští cestovatelé = 1901 photographs of Seoul by Enrique Stanko Vráz and other early Czech traveller's views of Korea*. Sōul: Sōul jōksa pakmulkwon, 2011.

3. Proměny českého novověkého cestování

V průběhu 19. století a především na jeho konci docházelo ke značnému nárůstu obsazených zámořských území a přerozdělování držav evropských mocností. Středoamerické a jihoamerické země se v prvních desetiletích 19. století postupně osamostatňovaly ze závislosti na Španělsku a Portugalsku. Od roku 1800 vystřídala země Pyrenejského poloostrova na pomyslné špici, co se týče rozsahu držených zámořských území, Velká Británie. V posledním desetiletí 19. století a v období před první světovou válkou ve století 20. se k Velké Británii postupně přidávaly v rozdělování mimoevropského území další země. V honbě za ziskem zámořských teritorií a novém přerozdělení světa soupeřily Francie, Německo, Nizozemí, Belgie, Itálie, ale také dvě mimoevropské země, Spojené státy americké a Japonsko. Roku 1914 došlo k završení opanování většiny území afrického kontinentu, Oceánie a jihovýchodní Asie. Další oblasti, pokud se nedostaly pod přímou koloniální správu, byly často politicky či hospodářsky provázané, kontrolované či jiným způsobem závislé na evropských mocnostech.³⁵

S růstem mocenské převahy a postupného obsazování jednotlivých částí světa souvisel také rozvoj komunikačních proudů a prostředků mezi Evropou a zámořím. Pronikání do odlehlých částí světa bylo přímo propojeno s nárůstem možností dopravy, jež podmiňovala správu daných zemí a celkové rozšiřování koloniálních panství. Postupné opanování světa provázelo a do značné míry také předcházelo rozvoji cestování. Vliv mělo zpočátku především na růst počtu objevných výprav a později i na rozvoj dalších forem cestování do již prozkoumaných a v řadě případů Evropany spravovaných zemí.³⁶

Proměny doznala také podoba cestování do mimoevropských oblastí. V předchozích obdobích cestovali z českých zemí do zámoří především misionáři. Nejčastěji odjížděli z Čech do ciziny příslušníci jezuitského a františkánského řádu. Jezuitské misie směřovaly především do Španělských kolonií v Jižní Americe a Filipínách.³⁷ Františkánští misionáři mířili východním směrem do Asijských zemí a severovýchodní Afriky.³⁸ Františkánští a Jezuitští misionáři posílali do svých mateřských provincií zprávy o svém působení, ale také se ve svých působištích věnovali jiným než misijním aktivitám. U jednotlivých osobností z řad misionářů nalezneme literární díla, jež svým charakterem odpovídají cestopisné produkci. V množství publikací se objevují nejčastěji zprávy o místním obyvatelstvu, přírodě, slovníky

³⁵ Marc FERRO, *Dějiny kolonizací*, Od dobývání až po nezávislost 13.-20. století, Praha 2007.

³⁶ Josef JANÁČEK, *Století zámořských objevů 1415-1522*, Praha 1959.

³⁷ Oldřich KAŠPAR, *Jezuité z české provincie v Mexiku*, Olomouc 1999.

³⁸ Petr Regalát BENEŠ et al., *Františkánství v kontaktech s jiným a cizím*, Praha 2009.

místních nářečí a popisy krajiny.³⁹ Výše zmíněná literární produkce sloužila později také českým cestovatelům jako pomůcka pro seznámení se s cizími zeměmi před jejich vlastními výpravami.⁴⁰ Působnost Jezuitských misionářů však skončila ve druhé polovině 18. století nejprve jejich vyhnáním ze španělských a portugalských kolonií, a poté zrušením jezuitského řádu roku 1773.⁴¹ K výpravám misionářů se přidávaly cesty českých vystěhovalců.⁴² Počet obyvatel opouštějících Čechy rostl v průběhu 19. století a byl provázán s postupným obsazováním světa evropskými mocnostmi. Míra migrace souvisela s politickou situací v domácím prostředí, ale růst počtu kolonií zvyšoval množství možností, kam mohli obyvatelé Čech odcházet.

Vystěhovalci většinou v zemích, kam odešli, zůstávali a míra komunikace s domácím prostředím prozatím zůstává v pozadí pozornosti zájmu badatelů. Zpravidla se komunikace s domovinou odbývala v soukromém rázu, tudíž pobyt vystěhovalců přinášel do veřejného prostoru minimum zpráv o cizích zemích. Emigrace měla také oproti cestování, které je předmětem této práce, jiný charakter.⁴³ Nepředpokládal se návrat do domovského prostředí. Význam vystěhovalců pro cestovatele spočíval převážně v podpoře při výpravách do daných zemí. Zvláště ve Spojených státech amerických, kde se nacházela početná česká menšina, od které se dostalo podpory též Stanku Vrázovi.⁴⁴

V průběhu sledovaného období doznalo cestování proměny. Změnila se místa, kam se cestovatelé vydávali, a také důvody jejich cestování. V předchozím období se Češi vypravovali především do evropských zemí a také do oblasti Levanty.⁴⁵ V 19. století podnikali mnohem častěji výpravy do zámoří, z nichž nás budou nejvíce zajímat takzvané cesty za poznáním, tedy výpravy, z nichž cestovatelé později přinesli veřejnosti zprávy v podobě literárních děl. Ne vždy osoby, jež se vydaly do zahraničí, plánovaly své zážitky literárně zpracovat. Nezřídka je však přátelé či bohaté zážitky později přiměly se o své zkušenosti s veřejností podělit. Řada Čechů se vydávala do zahraničí pod záštitou vědeckých institucí či obchodních společností za účelem vědeckých výzkumů. Mezi nimi nalezneme řadu botaniků, geografů či geologů, ale také zástupce humanitních oborů, především konstituujícího se oboru orientalistiky, afrikanistiky a iberoamerikanistiky. Vedle odborných

³⁹ O. KAŠPAR, *Jezuité z české provincie v Mexiku*, Olomouc 1999.

⁴⁰ Enrique Stanko VRÁZ, *Na přič rovníkovou Amerikou*, Praha 1900.

⁴¹ Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, Jezuité v Čechách, Praha 1995.

⁴² Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009.

⁴³ Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu*, Evropské migrace dvou staletí, Praha 2005, Leoš ŠATAVA, *Migrační procesy a české vystěholectví 19. století do USA*, Praha 1989.

⁴⁴ Viz kapitola věnovaná Vrázovi působení ve Spojených státech amerických.

⁴⁵ Zdeňka TICHÁ, *Jak starší Čechové poznávali svět*, Výbor ze starších českých cestopisů, Praha 1984, Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé I*, Praha 1961.

textů jednotlivých badatelů nalezneme také cestopisnou a popularizující podobu jejich prací. Svou roli hrála ve sledovaném období také oborová nevyhraněnost jednotlivých badatelů. Řada příspěvků, jež později nabývaly čistě odborného charakteru, byla v dané době psána pro širší veřejnost.⁴⁶

Dalším důvodem, pro který se cestovatelé vydávali na cesty, byly lovecké, popřípadě jednorázové dobrodružné výpravy, o kterých se zpravidla dochovalo jen málo zpráv, především o počtu cestovatelů, cílech a podobě výprav. Výjimky tvoří cesty, z nichž sami lovci či dobrodruzi zanechali písemné zprávy v podobě cestopisného zpracování či kratších prací v tisku, popřípadě zanechali odkaz svých aktivit v podobě loveckých trofejí, které darovali do sbírkových fondů českých muzeí. Lovecké výpravy a jednorázové cesty za dobrodružstvím byly nejméně finančně náročné. Jednotlivým osobám stačilo zakoupit cestovatelské či lovecké vybavení a zaplatit cestu na místo. V dané oblasti pak potřebovali mnohem méně vybavení a podpory z řad místního obyvatelstva.⁴⁷ Na tyto cesty se také vydávalo nejvíce osob.

Poslední skupinu, která se vydávala do zámoří, k níž patřil také Enrique Stanko Vráz, lze označit za profesionální cestovatele. Výpravy do ciziny a následná prezentace jejich cest v domácím prostředí patřily alespoň po určitou část jejich života mezi jeden z hlavních zdrojů jejich obživy. Profesionální cestovatelé své první výpravy podnikali zpravidla na vlastní pěst, financovali si je sami a ani později se většině z nich nepodařilo získat institucionální záštitu. Finanční náročnost cest, kdy se v daných územích pohybovali po delší období a s větším doprovodem, kladla na české cestovatele značné nároky. Na obtíže spojené s nedostatkem peněz a malou institucionální podporou domácího prostředí si stěžoval nejen Stanko Vráz, ale také další cestovatelé, včetně jednoho z nejznámějších, Dr. Emila Holuba.⁴⁸

Značný nárůst počtu cestovatelů všech tří kategorií se odráží v souborných pracích věnovaných českému cestování.⁴⁹ Pro účely této práce zde budou uvedeni nejvýznamnější cestovatelé především z hlediska jejich pozdější literární produkce a dalších cestovatelských aktivit, o kterých bude pojednáno níže a také osobnosti, které byly ve styku s Enrique Stankem Vrázem, popřípadě byly jejich aktivity spojeny se zmíněnou osobností.

⁴⁶ Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999.

⁴⁷ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005.

⁴⁸ Tamtéž, s. 136.

⁴⁹ J. KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, I a II, Praha 1961, Pavel KŘIVSKÝ, Aleš SKŘIVAN, *Moře, objevy, staletí*, Praha 1980 V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl Kdo, Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999.

Mezi českými světoběžníky vyčnívá osoba Vojty Náprstka, jehož vyhnala do ciziny politická situace v Čechách, a část svého života strávil v emigraci ve Spojených státech amerických a po návratu ze zahraničí již žádné významnější výpravy mimo Evropu nepodnikl. Jeho význam však spočívá ve zprostředkování styku Čech se zahraničím, především s krajany žijícími mimo území Čech a také v podpoře cestovatelů, kteří se odhodlali vypravit mimo území Čech. Podporu věnoval cestovatelům nejen po materiální stránce, ale také a především získával a udržoval kontakty se zahraničím, kterými Čechům přispíval k usnadnění cest. Dále organizoval nebo pomáhal organizovat aktivity českých cestovatelů v domácím prostředí. V místě jeho bydliště, domě u Halánků, v Praze na Betlémském náměstí se stýkaly osobnosti českého cestování a společenského života, aby si vyměňovaly zkušenosti a kontakty a zároveň zde probíhala organizace řady aktivit spojených s cestováním a kulturním životem v Praze.⁵⁰

Velmi výraznou osobností a jedním z cestovatelů, které lze zařadit do kategorie profesionálních byl Dr. Emil Holub, který se proslavil výpravami do jižní části afrického kontinentu. Holub začal jako jeden z prvních cestovatelů pravidelně přednášet veřejnosti a díky svým aktivitám a popularitě, kterou jeho činnost vyvolala, stál u zrodu novodobého zájmu o mimoevropská území. Africký kontinent lákal mimo Emila Holuba další cestovatele, především lovce, např. Bedřicha Machulku a Antonína Steckera.

Mezi nejvýraznější, veřejně působící osoby patřil také Alberto Vojtěch Frič, který začal působit v Čechách v době, kdy zde již byl plně etablovaný Stanko Vráz. Dosud neznámý cestovatel se pokusil o kontakt se starším a zkušenějším kolegou, který jej poměrně nevybíravě odmítl, což vyústilo poté v dlouhotrvající nepřátelství a rivalitu mezi oběma cestovateli. To se poté odráželo v pozdější práci a působnosti obou osob. Patrně zde hrála roli také stejná oblast zájmu, jihoamerický kontinent, kam mířily cesty obou osobností.⁵¹ Jiný vztah měl Stanko Vráz k Josefu Kořenskému, staršímu kolegovi a cestovateli po Severní Americe, se kterým byl v úzkém kontaktu a s nímž také spolupracoval na vydávání novinových článků a některých cestopisů. Mezi další cestovatele, kteří podali zprávu o svých cestách do Severní Ameriky, patřil mimo jiné také Čeněk Paclt, jenž procestoval také Austrálii, část Asie a Afriku, kde však našel svou smrt.⁵²

Asijský kontinent lákal především cestovatele z řad badatelů. Připomeňme kartografa Josefa Wünsche, jenž procestoval a zmapoval oblast Arménie a Kurdistanu, kněze a teologa Aloise Musila, který pobýval v oblasti Blízkého východu, především mezi beduíny a jemuž

⁵⁰ Zdeněk ŠOLLE, *Vojta Náprstek a jeho doba*, Praha 1994.

⁵¹ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 158-166.

⁵² Tamtéž, s. 16.

zkušenosti z pobytu získaly významné postavení mezi rakouskými orientalisty. Výraznou stopu zanechalo také působení orientalisty a rozluštitelce chetitského písma Bedřicha Hrozného na Blízkém východě a Malé Asii.⁵³

Dálný východ byl cílem geologa Ferdinanda Stoličky, který působil v Indii. Ferdinand Stolička také zemřel v místě svého působení a na jeho místo nastoupil geolog Ottokar Feistmantel. V Indonésii (tehdy nazývaná Holandská Indie) působili lékaři František Čurda a Pavel Durdík. Všichni čtyři vyjmenovaní cestovatelé působili ve službách koloniální správy. Japonsko navštívil vyjma Stanka Vráze například Josef Kořenský a jeho synovec Joe Hloucha. Indii, jihovýchodní Asii a Austrálii navštívili také botanik Karel Domin a geograf Jiří Viktor Daneš. Nejjižnější kontinent lákal botanika Josefa Poláka a Aloise Topiče, zabývajících se rovněž sběrem přírodnin. Známým a také velmi osobitým cestovatelem v Arktidě byl Jan Eskymo Welzl.⁵⁴ Ve výčtu by bylo možné samozřejmě pokračovat, množství dalších osobností putovalo do zahraničí. Pozornost zde byla věnována především cestovatelům, kteří po absolvování svých cest působili na veřejnosti. Podobami jejich působnosti se budeme věnovat v následné části práce.

Prvním způsobem, jak podat aktuální informace načerpané v cizích zemích a sdělit své zážitky z cest, byly přednášky. Z hlediska cestovatelů byl kladem přednášek rychlý a poměrně vysoký výdělek, kterým cestovatelé financovali své další výpravy.⁵⁵ První přednášky proslovil v českém prostředí Emil Holub v roce 1879. Novinka slavila úspěch. Následně proslovil Holub v letech 1879 až 1881 na 120 přednášek. Při přednáškovém turné zavítal v roce 1880 se sérií vystoupení také do hlavního města Velké Británie, Londýna.⁵⁶ O popularitě a zájmu publika o Holubovy přednášky svědčí časté reference v novinách a pozvánky od institucí na další vystoupení.⁵⁷ Úspěch a zájem diváků a zároveň chuť přednášet vydržela Emilu Holubovi až do roku 1901, kdy cestovateli zdravotní problémy překazily možnost veřejně vystupovat.⁵⁸

Dalším přednášejícím byl po Emilu Holubovi cestovatel po severovýchodní Africe, lovec Dr. Antonín Stecker, který vystoupil dvakrát, 4. a 11. května roku 1884, ve svém rodném městě, Mladé Boleslavi. V roce 1886 následovala série čtyř přednášek. Vystoupil ve čtyřech českých městech: ve Dvoře Králové, Českých Budějovicích, Táboře a Písku. Hlavním důvodem veřejných vystoupení byly především finanční obtíže cestovatele. Přes zájem

⁵³ Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999, s. 241.

⁵⁴ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 11-54.

⁵⁵ Tamtéž, s. 97.

⁵⁶ Tamtéž, s. 98.

⁵⁷ Tamtéž, s. 98-103.

⁵⁸ Tamtéž, s. 103.

publika později Stecker již nevystupoval.⁵⁹ Dle svého vyjádření neměl před veřejností zájem hovořit o svých dobrodružstvích na cestách po Habeši a severovýchodní Africe. Při přednáškách, které proslovil, se zaměřoval především na faktografický popis krajiny, přírody a informace o zvycích obyvatel navštívené země.⁶⁰

Na konci června roku 1894 přijel do Prahy, do té doby v Čechách neznámý cestovatel, Enrique Stanko Vráz. První vystoupení však absolvoval až 26. listopadu. První měsíce znemožnily cestovateli veřejnou aktivitu zdravotní potíže a také skon přítele Vojty Náprstka.⁶¹ Přes zmíněné komplikace se však brzy dostavil úspěch. Veřejnost si díky poutavému přednesu a žádanému tématu získal již svou první přednáškou. Pro české i zahraniční posluchače přednášel s přestávkami vyplněnými cestováním až do konce života. O konkrétních podobách Vrázových přednášek a aktivitách spojených s vystoupeními bude pojednáno v kapitole věnující se cestovatelově přednáškové činnosti.

S příchodem Vráze vystala Emilu Holubovi, hlavnímu informátorovi o cizích zemích, konkurence. Oba cestovatelé však přednášeli o jiných zemích. Holub o jižní a východní Africe a Vráz zpočátku o severozápadní Africe a především o Jižní Americe, později líčil své zážitky o cestách Asií. Hlavní aktéři si tak udržovali informační exkluzivitu a společně koexistovali bez výraznější spolupráce či rivality.

Změna nastala v roce 1902, kdy se na scéně objevil další z cestovatelů, Alberto Vojtěch Frič. Mladý světoběžník, se zkušenostmi z cest především po Jižní Americe, se chtěl podělit s veřejností o své zážitky a poznatky z cest. Frič však velmi výrazně kritizoval poměry panující na počátku 20. století v rakouské monarchii a evropské společnosti. Řada odlišných postojů a také dosud uspokojivě nevysvětlený spor cestovatelů Friče a Vráze⁶² přinesly mladému cestovateli řadu obtíží. Řada osobností s Fričem odmítla spolupracovat nebo se ke spolupráci a podpoře stavěla velmi vlažně. Opomíjen byl cestovatel také ze strany soudobého tisku.⁶³ Z toho důvodu byly pro Friče přednášky jednou z mála možností jak prezentovat své názory a vstoupit v širší podvědomí české veřejnosti. Na rozdíl od Vráze, jemuž organizaci

⁵⁹ V. ROZHONĚ, *Čeští cestovatelé a obraz zámorí v české společnosti*, Praha 2005, s. 104.

⁶⁰ *Africký cestovatel D. Ant. Stecker přednášel minulou sobotu v sále střelnickém za přítomnosti četného obecnstva. Již předem se zmínil, že nehodlá vyprávěti nějakých dobrodružných příhod loveckých, nýbrž že omezí se pouze na svá pozorování a výzkumy geografické, jichž během šestiletého pobytu svého v Africe nasbíral. Jasný obraz rozestřel posluchačstvu hlavně o Habeši, o mravech a obyčejích jeho obyvatelstva, o poměrech klimatických, o průmyslu a obchodu tamním a velezajímavou skizzu podal o dvoře královském a o panujícím králi.* Citováno z díla: V. ROZHONĚ, *Čeští cestovatelé a obraz zámorí v české společnosti*, Praha 2005, s. 104.

⁶¹ Zdeněk JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 33.

⁶² Vladimír ROZHONĚ, *Vráz, kontra Frič, Nepovažuji Vás za kompetentního*, Dějiny a Současnost, 25, 2003, č. 4, s. 13-15.

⁶³ V. ROZHONĚ, *Čeští cestovatelé a obraz zámorí v české společnosti*, Praha 2005, s. 106-109.

přednášek zajišťovaly instituce, spolupracovníci a přátelé⁶⁴, se Frič pustil do jejich organizace sám a často se mu nedařilo účelně sestavit itinerář svých cest a strávil na cestách příliš mnoho času a mnohokrát také vyrazil za posluchači zbytečně. Intenzivně přednášel pouze na podzim roku 1908 a na jaře roku následujícího. Přesto se Albertu Vojtěchu Fričovi podařilo zaujmout, získat si publikum a zařadit se tak mezi nejvýraznější cestovatelské osobnosti konce 19. a počátku 20. století.

K úspěchu přednášek přispěl mimo jiné také přítel, který s cestovatelem přijel do Prahy. Čerwuiš Piošád Mendoza byl synem náčelníka indiánského kmene Čamakoko z vnitrozemí Paraguaje, jenž se s českým cestovatelem vydal roku 1908 do Čech, aby se zde pokusili nalézt lék na neznámou chorobu, která postihla indiánské obyvatelstvo v dané oblasti.⁶⁵ Frič byl při svém pobytu v Praze nucen brát Čerwuiše všude s sebou, neboť po neblahé zkušenosti s Mendozovým samostatným výletem po hlavním městě ho již nemohl nechat v cizím prostředí samotného. Čerwuišova přítomnost na přednáškách a několik jeho vystoupení si získalo značnou pozornost.⁶⁶ Bohužel pro cestovatele v pozitivním i negativním rázu. Soudobý tisk se příznivě vyjadřoval o přednáškách a o vystoupeních Čerwuiše „pod Fričovým dozorem,“ na druhou stranu vyhledával a šířil zprávy o problémech, jež s sebou přinášel pobyt Čerwuiše v cizí zemi⁶⁷, což Fričovu pověst ještě více poškozovalo.

Nejtrvalejším způsobem působili cestovatelé na veřejnost prostřednictvím knižního či časopiseckého vydávání svých zážitků v podobě cestopisů, popřípadně dobrodružnou literaturou inspirovanou zážitky a poznatky z vykonaných výprav. Další oblastí, ve které se setkáváme s poznatky o cizích zemích, které čeští cestovatelé navštívili, jsou odborné práce přinášející poznatky o navštívených zemích. Literární produkcí se také zabývalo nejvíce českých cestovatelů ve sledovaném období.⁶⁸

V českém prostředí je dosud zpracována středověká a novověká cestopisná produkce a to jak literární vědou, tak historiografií, přestože stála cestopisná díla řadu let na okraji zájmu, zvláště v oblasti historiografie.⁶⁹ Značnou cézuru však lze sledovat v období baroka a

⁶⁴ Bližší informace o přednáškách Enrique Stanka Vráze budou podány v samostatné kapitole strana 96 – 109.

⁶⁵ Alberto Vojtěch FRIČ a Yvonna FRIČOVÁ, *Červíček, aneb, Indiánský lovec objevuje Evropu, vzpomínky A. V. Friče*, Praha 1993, 1. vyd. a Alberto Vojtěch FRIČ a Yvonna FRIČOVÁ, *Čerwuiš, aneb, Z Pacheca do Pacheca oklikou přes střední Evropu*, 2. rozš. vyd. Praha 2000.

⁶⁶ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 109.

⁶⁷ A. V. FRIČ a Y. FRIČOVÁ, *Červíček, aneb, Indiánský lovec objevuje Evropu, vzpomínky A. V. Friče*, Praha 1993 a A. V. FRIČ a Y. FRIČOVÁ, *Čerwuiš, aneb, Z Pacheca do Pacheca oklikou přes střední Evropu*, 2. rozš. vyd. Praha 2000.

⁶⁸ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 113-129.

⁶⁹ S. BINKOVÁ, J. POLIŠENSKÝ, *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989, L. STORCHOVÁ, ed. *Mezi houfy lotrův se pustili: české cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005, J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998.

obrození, kdy chybí ucelené pojednání o cestopisné literatuře v obou zmiňovaných badatelských oborech. Vzhledem k absenci relevantní literatury pro období, jež dosud uniklo pozornosti badatelů, lze důvody, proč cestopisná literatura chybí, pouze domýšlet. Určitým vodítkem je právě nedostatečná pozornost, díky níž řada prací dosud čeká na své objevení, jak ukazují nejnovější badatelské práce.⁷⁰ Jak již bylo naznačeno v úvodu kapitoly, proměny doznala také podoba cestování. V daném období došlo k omezení cestování české šlechty, která nám v období dřívějším zanechala množství písemných zpráv o svých výpravách. Řada osob, jež se před koncem 19. století vydávaly na cesty, se v cíli svých poutí usadila trvale nebo v cizích zemích nalezla svou smrt, a písemné památky z jejich cest a působení se tak nedočkaly návratu do domovského prostředí. Řada děl se také nedostala po návratu do tisku nebo brzy upadla v zapomnění, a teprve výraznější působení českých cestovatelů v domácím prostředí a nové zeměpisné výpravy, které se dostaly k českému čtenáři prostřednictvím překladů, vzbudily zájem o cestopisnou literaturu. Následně došlo k zvýšení cestopisné produkce a ustálení její novodobé formální podoby, jak můžeme sledovat v dílech konce 19. a počátku 20. století.

V období předchozím se cestopisná produkce věnovala téměř výhradně evropským zemím a pocházela v drtivé většině případů z per osobností známých a působících v jiných oborech a oblastech. Nejčastěji publikovali své zážitky z cest literárně činné osobnosti, které se jinak zabývaly jinými literárními žánry.⁷¹ Jak již bylo řečeno výše, období baroka a národního obrození dějiny české literatury opomíjejí, respektive se zaměřují na literaturu jiného druhu či cestopisnou literaturu vřazují do jiných žánrů. Vyjma literární produkce spisovatelů nalézáme zmínky o cestopisných dílech a cestách mnoha českých osobností, jež získávaly znalosti a zkušenosti v zahraničí pro badatelské obory přírodních i humanitních věd. V neposlední řadě je třeba připomenout také úředníky. Ti podnikali cesty ve službách

L. BOBKOVÁ, ed. a L. HRUBÁ, ed., *Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft*, Ústí nad Labem 1995, J. KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, Praha 1961. Citované práce mají charakter přehledových prací a nalezneme v nich odkazy na další autory zabývající se danou oblastí.

⁷⁰ JÚNOVÁ-MACKOVÁ A. et al., „*Krásný, báječný, nešťasný Egypt!*“: čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století, Praha 2009, V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005.

⁷¹ Z celé řady spisovatelů a veřejně činných osobností zde budeme jmenovat několik nejznámějších, např. Jiřího Stanislava Guta-Jarkovského, který se zasloužil o překlady řady světových děl cestopisné literatury. Dále Karla Hynka Máchu, po jehož smrti vyšly záznamy o cestě do Itálie. Karla Havlíčka Borovského, jenž písemně zpracoval své zážitky z pobytu v Rusku v letech 184 až 1844. Jana Nerudy, který cestoval po Evropě, ale také jako jeden z mála přinesl zážitky z cesty po Blízkém východě. Mimo Evropu se také vydal Josef Václav Sládek, který podal své zážitky z dvouletého pobytu ve Spojených státech amerických. V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 114–115.

Pozn. autora: Zmíněné osobnosti a řada dalších vydala své zážitky tiskem v krátkých literárních útvarech, které byly pouze okrajovou formou jejich literární produkce a daná díla zpravidla neměl za cíl podat zprávu o cizích zemích, ale spíše shrnout osobní dojmy z cest.

rakouské monarchie.⁷² Nejvíce ceněné co do atraktivnosti tématu a obsahu cesty byly zprávy z území bývalé Osmanské říše, především balkánského poloostrova a Malé Asie.⁷³

Změnu v produkci cestopisů přinesla teprve poslední čtvrtina 19. století, kdy v českém prostředí začala působit řada osobností, pomáhajících cestovatelům s jejich činností v domácím prostředí, a také samotní cestovatelé, kteří začali v hojné míře vydávat tiskem své zážitky z cest. Značnou měrou se zasloužilo o vzbuzení zájmu o cizí země nemnoho českých cestovatelů, kteří právě v tomto období navázali na příklad zahraničních cestovatelů a vydali se na cestu, aby do Čech přinesli nové informace o cizích krajinách.

Působení několika cestovatelů, u nichž se prezentace zážitků z cest stala alespoň po určitou část života zdrojem jejich obživy, se stalo hlavním inspiračním proudem, který budil a naplňoval poptávku po informacích o světě za hranicemi země a participoval na závodě v objevných výpravách odehrávajících se v daném období. Evropu potkala další vlna seznamování s okolním světem a podíl na objevných výpravách měla také řada českých cestovatelů. Literární produkci spisovatelů a literárně činných osobností doplňovaly a postupně zvětšit části nahradily cestopisy z provenience zmíněných profesionálních cestovatelů, osob, které se dostaly do dosud nepopsaných oblastí, badatelů z řady oborů, kteří se vydávali na cesty za výzkumy v oblastech své působnosti, a také osob, jež využívaly zvýšených možností cestování.

Výše zmíněné kategorie cestovatelů přinesly v poslední čtvrtině 19. století zvýšenou produkci cestopisné literatury. Množství děl, které v této době vzniklo dosud díky své početnosti, různorodosti a v řadě případů rychlému upadnutí v zapomnění doposud uniká komplexnímu zpracování a kritickému rozboru. Marginální pozornost dosud byla také věnována cestopisům psaným v němčině z provenience německy mluvícího obyvatelstva žijícího v českých zemích.

Pro účely této práce zde připomeneme několik nejvýznamnějších osobností a jimi popisované světové oblasti. Na produkci níže popsanych cestovatelů bude nahlíženo především v kontextu vztahu k osobě a působnosti Enrique Stanka Vráze, který je hlavním bodem zájmu této práce. Zároveň se na těchto stránkách pokusíme postihnout hlavní skupiny osob, které se zasloužily o produkci cestopisné literatury a její charakterizující prvky. Jednou z těchto skupin, které se o své zážitky z cest podělili s veřejností, byli badatelé působící na

⁷² J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl Kdo, Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999, V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 117-118.

⁷³ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 117.

nově vzniklé české univerzitě⁷⁴, která svůj vznik datuje rokem 1882, kdy došlo k rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity. Prvním cestopisem z provenience profesorů nově vzniklé české univerzity bylo zřejmě dílo mineraloga a geologa Jana Krejčího.⁷⁵ Jan Krejčí se na studijní cestu vydal ještě před vznikem univerzity v roce 1862. Procestoval několik západoevropských zemí a o rok později vydal souhrnné dílo ze svých výprav *Cestopis po Německu, Svýcarech, Francii, Belgii a Anglii*.⁷⁶ Řádným profesorem univerzity se stal již v roce jejího vzniku, kdy nastoupil jako první profesor geologie.⁷⁷ Dalším cestopisem z pera univerzitních profesorů se stala kniha profesora zoologie Antonína Friče, který roku 1901 vydal *Cesty po Evropě a Americe*.⁷⁸ Ojedinelé dílo A. Friče doplnila spolupráce s dalšími cestovateli, mimo jiné také s Enrique Stankem Vrázem, který prostřednictvím známého zoologa komunikoval a byl ve spojení s pražským odborným prostředím. Díky podpoře, které se Vrázovi od Antonína Friče dostalo, v podobě seznámení s dalšími pražskými osobnostmi a kontaktů pro obchod s přírodninami, jimiž Vráz z části financoval své cesty, poskytl cestovatel pražské univerzitě a především Muzeu Království českého, kde Frič také působil, řadu cenných exponátů.⁷⁹ Z dalších přírodovědců lze jmenovat např. Jířího Viktora Daneše a Emanuela Faita. Emanuel Fait cestoval po evropské středoasijské části Ruska. Svá pozorování shrnul do tří odborně laděných cestopisných děl: *Kavkaz. Jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis* z roku 1894⁸⁰, *Ruská střední Asie. Národopis, poměry národohospodářské, průmysl a obchod*, vydané roku 1901⁸¹ a *Středoasijské národové, zvláště v území ruském*, jež vydal roku 1910.⁸² Jiří Viktor Daneš se vydal na cesty po Balkánském poloostrově. Nejčastěji se pohyboval v oblastech dnešní Bosny a Hercegoviny a později spolu s dalším cestovatelem Karlem Dominem putoval po Indonésii. Procestovali především ostrov Javu a následně se vydali do Austrálie. Z cest po Balkánském poloostrově vydal dvě knihy: *Bosna a Hercegovina*⁸³ a *Balkán po Válce roku 1913*.⁸⁴ Cesty po jihovýchodní Asii a Austrálii dali za vznik společné dvoudílné publikaci: *Dvojím rájem. Díl 1.*

⁷⁴ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 117.

⁷⁵ Tamtéž, s. 117.

⁷⁶ Tamtéž, s. 117.

⁷⁷ Tamtéž, s. 117.

⁷⁸ Antonín FRIČ, *Dra Antonína Friče Cesty po Evropě a Americe*, Praha 1900.

⁷⁹ Archiv Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze (dále Archiv NpM), fond Vráz, krabice 4, položka 2.

⁸⁰ Emanuel FAIT, *Kavkaz. Jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*, Praha 1894.

⁸¹ Emanuel FAJT, *Ruská střední Asie. Národopis, poměry národohospodářské, průmysl a obchod*, Praha 1901.

⁸² Emanuel FAJT, *Středoasijské národové, zvláště v území ruském*, Praha 1910.

⁸³ Jiří Viktor DANEŠ, *Bosna a Hercegovina*, Praha 1909. Dílo Bosna a Hercegovina vydal nejprve roku 1902. jako přílohu časopisu a rok později vlastním nákladem v knižní podobě.

⁸⁴ Jiří Viktor DANEŠ, *Balkán po Válce roku 1913*, Praha 1914.

*Cesta na Jávě a po Jávě*⁸⁵ (1912) a *Dvojím rájem. Díl 2. Cesta po Austrálii a na Cejlon*⁸⁶ (1912).

Dalším z děl vědeckých pracovníků je útlý svazek geologa a paleontologa Ottokara Feistmantela, který vydal své zážitky z dlouhodobého pobytu a cest v Indii, kde působil na univerzitě v Kalkatě.⁸⁷ Dílo *Osm let ve Východní Indii*⁸⁸ nelze považovat za klasický cestopis, jak uvádí sám autor v předmluvě knihy. Pozornost si však zaslouží právě zmiňovaná předmluva, v níž autor zaznamenává a hodnotí nárůst cestopisné produkce ve sledovaném období. K danému jevu se vyjadřuje se značnou dávkou kritiky, zaměřenou především na různorodou kvalitu vydaných děl a kompetenci autorů k referování o cizích zemích: „Nenapsal jsem sice dosud žádného objemného cestopisu, což jiný na mém místě jistě dávnou by učinil; neboť u nás stačí čtyřnedělní výlet zábavný k „obohacení“ naší cestovní literatury obšírnými spisy i o věcech a krajích nespátřených. Neopomenul jsem však přátele své občas seznamovati v dopisech a článcích v různých našich časopisech se zkušenostmi v Indii nabytými. Arci nemohou činiti nároků, abych za tyto drobné zprávy, které na konci si dovolím uvést, byl vřazen mezi „slavné“ naše cestovatele.“⁸⁹ Poznámka O. Feistmantela nám také přibližuje soudobou praxi, s níž se setkáváme u E. Stanka Vráze, kdy se cestovatelé nejprve dělili o své zážitky a informace s přáteli a kolegy prostřednictvím korespondence, a poté s širším okruhem odborné i laické veřejnosti prostřednictvím časopiseckých článků.

Právě skupina odborníků a přátel, kteří byli s cestovateli ve spojení, měla značný vliv na produkci cestopisů. Částečně díky hmotnému a finančnímu zajištění cestovatelů, ale také tvořili spojovací článek mezi domácí společností a osobami pobývajícími v zahraničí. V neposlední řadě však přátelé a spolupracovníci cestovatelů často stáli za vznikem samotných cestopisů, kdy řadu světoběžníků přesvědčili k sepsání cestopisů nebo se podíleli na jejich jazykové, formální a redakční úpravě. Takto vznikl například první cestopis Dr. Emila Holuba *Sedm let v jižní Africe*⁹⁰, za jehož jazykovou úpravou stál zeměpisec Jindřich Metelka,⁹¹ nebo část cestopisů Čenka Pacлта, cestovatele, který jako první Čech navštívil pět obydlených kontinentů a jehož zážitky z cest vydal posmrtně Jaroslav Svoboda pod názvem

⁸⁵ Jiří Viktor DANEŠ, Karel DOMIN, *Dvojím rájem. Díl 1. Cesta na Jávě a po Jávě*, Praha 1912, 2. vydání Praha 1925.

⁸⁶ Jiří Viktor DANEŠ, Karel DOMIN, *Dvojím rájem. Díl 2. Cesta po Austrálii a na Cejlon*, Praha 1912, 2. vydání Praha 1925.

⁸⁷ J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl Kdo*, naši cestovatelé a geografové, Praha 1998, s. 145-146.

⁸⁸ Ottokar FEISTMANTEL, *Osm let ve Východní Indii*, Praha 1884.

⁸⁹ Tamtéž, s. 1.

⁹⁰ Emil HOLUB, *Sedm let v jižní Africe: příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi*, Praha 1980.

⁹¹ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 121.

*Čeňka Paclta cesty po světě*⁹². Cestopis je kompilací tiskem vydaných Pacltových prací, informací získaných z korespondence s cestovatelem a vzpomínek z osobních rozhovorů.⁹³ Cestopisy se v řadě případů stávaly kolektivním dílem a často jejich výsledná podoba nesla značnou část autorství osob, které v zahraničí nikdy nebyly. Míra zásahů do jednotlivých děl se značně lišila, jak po formální, tak i po obsahové stránce. V řadě cestopisů se tak v obsahu děl mísilo pozorování cestovatelů s představami o exotických zemích ze strany osob žijících v Čechách.

Vraťme se k cestopisům jednoho z nejznámějších a také jednoho z nemnoha profesionálních českých cestovatelů Dr. Emila Holuba. Na druhém díle nazvaném *Cesta do země Mašukulumbů*⁹⁴ se podílel afrikanista Otakar Hulec a editor Jiří Navrátil a o posmrtné vydání cestovatelových zážitků se zasloužil spisovatel nesoucí pseudonym Kuzma, který stál také za vydáním knih a zpracováním několika přednášek Enrique Stanka Vráze.⁹⁵

Cestovatel Pavel Durdík působil pět let v Indonésii ve službě holandské koloniální armády. Po návratu do Čech se cíleně věnoval literatuře a prezentaci zážitků z cest. Vydal řadu cestopisů pro dospělé čtenáře i mládež, např. *Pět let na Sumatře: (1877 – 1883): vypravování vojenského lékaře*⁹⁶, *Příroda a zvířata na Sumatře*⁹⁷, *U lidožroutů*⁹⁸, *Manželství v tropech a u nás*⁹⁹, *Láska v tropech*.¹⁰⁰ Osobnost Pavla Durdíka lze zařadit také do kategorie profesionálních cestovatelů, avšak jeho jméno zaujme i z jiných důvodů. Doba jeho publikační činnosti koresponduje s lety prvního pobytu E. Stanka Vráze v Čechách, cestovatelé se navíc vydali do stejné oblasti, konkrétně do Indonézie. Vráz procestoval Sumatru a Borneo, Durdík spojil své cesty především s ostrovem Jáva. Oba světoběžníci svou literární produkci v pozdějším období zaměřovali hlavně na mládež a u názvů a tematického pojetí jednotlivých děl nalezneme řadu shod.¹⁰¹ Dosud se nepodařilo spolehlivě prokázat, zda se Vráz literární produkcí P. Durdíka pouze inspiroval nebo zda některá jeho díla opsal, avšak možné je obojí. Oba navštěvovali dům u Halánků, kde bydlel Vojta Náprstek a kde bylo centrum tehdejších cestovatelských aktivit, takže se s největší pravděpodobností setkávali, a mladší Vráz měl tak s největší pravděpodobností přístup k dílům vydaným Pavlem Durdíkem. V pramenech se dosud nepodařilo objevit doklady spolupráce obou cestovatelů, tudíž nelze

⁹² Jaroslav SVOBODA, *Čeňka Paclta cesty po světě*, Mladá Boleslav 1891.

⁹³ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, S. 119.

⁹⁴ Emil HOLUB a Jiří NAVRÁTIL ed, *Cesta do země Mašukulumbů*, Praha 1973.

⁹⁵ Archiv NPM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1-3.

⁹⁶ Pavel DURDÍK, *Pět let na Sumatře: vypravování vojenského lékaře*, Praha 1893.

⁹⁷ Pavel DURDÍK, *Příroda a zvířata na Sumatře: obrázky z horkých krajů.*, Praha 1894.

⁹⁸ Pavel DURDÍK, *U lidožroutů: obrázky ze severní Sumatry*, Praha 1897.

⁹⁹ Pavel DURDÍK, *Manželství v tropech a u nás*, Praha 1902.

¹⁰⁰ Pavel DURDÍK, *Láska v tropech*, Praha 1901.

¹⁰¹ Viz kapitola 5 věnující se dílu Enrique Stanka Vráze, s. 81-94.

potvrdit ani vyvrátit žádnou z domněnek. Jisté však je, že společně s níže uvedeným autorem cestopisné literatury byl Pavel Durdík hlavním inspiračním zdrojem pro Vrázovu budoucí publikační činnost.

Autorem, který výrazně a nezpochybnitelně ovlivnil Vrázovu literární činnost, je Josef Kořenský. Tento cestovatel podnikal své výpravy a publikoval ve stejném období jako Enrique Stanko Vráz. První knihu vydal roku 1896, tedy dva roky po té, kdy se Vráz poprvé navrátil ze svých cest do Čech. Dvoudílné pojednání neslo název *Cesta kolem světa 1893-1894*¹⁰² a stalo se první původní prací pojednávající o cestě kolem světa vydanou českým autorem.¹⁰³ Kořenský byl spolu s Vrázem nejplodnějším českým cestopiscem. Vydal několik desítek cestopisných monografií, věnujících se všem obydleným světadílům a mnoha různorodým tématům. Českému čtenáři podal zážitky nejen ze svých cest, ale také referoval o přírodních zajímavostech cizích zemí a v neposlední řadě také zpřístupnil řadu společenských poznatků ze všech pěti obydlených kontinentů. Snahou Kořenského bylo podat ucelený zeměpis světa. Zpočátku svou literární produkci zaměřil na dospělé čtenářské publikum. Později dostal posláním profese učitele zeměpisu a svá cestopisná díla začal psát pro mládež. Změnu čtenářského okruhu lze po první světové válce sledovat u více cestovatelů. Vyjma Kořenského začali psát cestopisy pro mládež například také Enrique Stanko Vráz a dva další cestovatelé, o kterých zde ještě nebyla řeč a jimž se v poválečném období dostalo největšího ohlasu, Alois Musil a Alberto Vojtěch Frič.

Alois Musil cestoval po Blízkém východě, svými objevy si vydobyl renomé a přes počáteční odpor také uznání a podporu pražského i vídeňského orientalistického ústavu. Ve své bohaté literární činnosti napsal řadu odborných děl z oblasti arabistiky, dále řadu knih a časopiseckých článků věnovaných především politické situaci a geografickým reáliím Blízkého východu. Mezi lety 1932 až 1945 vydal Musil dvacet dobrodružných cestopisných románů věnovaných mládeži.¹⁰⁴

Cesty Alberta Vojtěcha Friče po Jižní Americe a Střední Americe zanechaly písemnou odezvu v podobě odborně laděných knih o kaktusech a sukulentech a také několika knižních titulů a kratších etnograficky zaměřených prací o indiánech Jižní Ameriky. Největšího ohlasu

¹⁰² Josef KOŘENSKÝ, *Cesta kolem světa 1893-94. Díl I, Atlantický oceán. - Amerika. - Tichý oceán. - Ostrovy Havajské. - Žaponsko*, Praha 1896. *Cesta kolem světa 1893-94. Díl II., Čína. Malajské souostroví. Cejlon. Indie. Rudé moře. Egypt*, Praha mezi 1896-1902.

¹⁰³ V. ROZHON, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 124.

¹⁰⁴ Miloš DRÁPAL, *Život a dílo prof. Dr. Aloise Musila*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně-přírodovědecká fakulta, Brno 1972. Sv. 13. Spis 1, Geographia, sv. 6.

pak doznala třetí část jeho literární produkce věnována mládeži, která se dočkala opakovaných vydání.¹⁰⁵

Jak již bylo naznačeno výše, při sledování cestopisné knižní produkce u cestovatelů, kteří napsali větší počet titulů, lze sledovat po první světové válce proměnu. Byl jí posun od cestopisů se širokým odborným zaměřením do řady odvětví k užší profilaci cestovatelů, kteří se začali více specializovat na jedno odvětví. Nevzdali se však literární činnosti i v dalších odvětvích, ale jednalo se spíše o ojedinělé práce nebo kratší studie, popřípadě časopisecké články. Energii vyložit své zážitky a poznatky z cest věnovali především mládeži. Původně odborně laděný charakter cestopisů, kdy světoběžníci přinášeli různorodý souhrn informací ze svých cest, stále častěji nahrazovala ve sledovaném období literatura pro mládež, v níž však byla zastoupena řada informací o cizích krajinách. Informace o důvodech, proč cestovatelé začali psát právě pro tuto cílovou skupinu, nacházíme v osobních vyjádřeních v korespondenci se spolupracovníky a v úvodech jednotlivých knih. Nejčastěji nalézáme odůvodnění směřující ke snaze přinést poučení mladší generaci. Další z možných, byť nepojmenovaných příčin, byl postupný rozvoj institucí, který zpřístupňoval odborné poznatky z cizích zemí.

Další skupinou cestovatelů, kteří přispěli cestopisnou literaturou, jsou lovci, např. Bedřich Machulka¹⁰⁶, jehož cesty a lovecké zážitky z východní Afriky shrnul na základě rukopisného materiálu Ladislav Alois Kaiser v knize *V Africe na stezkách zvěře, vzpomínky afrického cestovatele a lovce*. Knižní produkce cestovatelů lovců však zpravidla znamenala pouze jednorázové vydání jednoho či několika titulů bez dalšího působení na veřejnosti, vyjma výstav ulovených exponátů, o nichž bude pojednáno v následující části.

Posledním ze specifických rysů českého cestování byla rozšířená záliba ve výpravách do vzdálené země vycházejícího slunce. Žádná z exotických zemí si nezískala takovou oblibu jako Japonsko. Zemím Dálného východu se dostalo také opakovaného cestopisného zpracování. Svou roli zde mohla sehrát modernizace země, která se z hlediska technické vyspělosti přibližovala Evropě a s ní spojené snadnější cestování v kontrastu se specifickou exotickou kulturou. Význam nepopíratelně měla také předchozí díla cestovatelů, která inspirovala řadu následovníků. Japonsko navštívili např. E. Stanko Vráz, Josef Kořenský a z dosud nejmenovaných cestovatelů také Joe Hloucha¹⁰⁷, kterého přiměly k cestě právě knihy

¹⁰⁵ Alberto Vojtěch FRÍČ, *Dlouhý lovec: Dobrodružství u Indiánů Kaďuvejů*, Praha 1941 *Hadí ostrov: dobrodružství s hady, žraloky a lidmi pralesa*, Praha 1941, *Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1943.

¹⁰⁶ Bedřich MACHULKA, Ladislav Alois KAISER, ed. *V Africe na stezkách zvěře: Vzpomínky afrického cestovatele a lovce*, Praha 1955.

¹⁰⁷ Joe HLOUCHA, *Vzpomínky na Japonsko*, Praha 1908.

Vráze a Kořenského, a také jedna z mála českých cestovatelek Barbora Markéta Eliášová.¹⁰⁸ Za zmínku stojí také fascinace danou zemí u Vojty Náprstka¹⁰⁹, který podporoval řadu cestovatelů a svou vášní zřejmě řadu z nich „nakazil.“

Jednou z nejnáročnějších činností, kterou cestovatelé působili na veřejnost, byly výstavy. Uspořádat výstavu v daném období bylo spojeno s řadou komplikací. První z nich byla samotná doprava vystavovaných předmětů do Čech. Značná finanční nákladnost a nezdůvěryhodný přístup celních úředníků k choulostivému materiálu způsobily zničení části či celých zásilek. Obtíže působila také komunikace s úřady, které zpravidla nebyly nakloněny myšlence pořádání výstav. Shánění prostor, peněz a podpory dalších osob, které by byly nápomocny při uspořádání výstavy, odradilo mnoho cestovatelů od záměru nasbírané materiály prezentovat. Realizovat výstavu se tak podařilo pouze několika cestovatelům.

Opět se zde setkáváme s osobností Vojty Náprstka, který ve svém pražském domě U Halánků organizoval krátkodobá představení exponátů dovezených z cizích zemí¹¹⁰ a svou organizací také přispěl k první výstavě cestovatele Emila Holuba v roce 1874¹¹¹. Emil Holub v té době ještě pobýval na cestách v Africe, ale Vojtovi Náprstkovi se podařilo na Staroměstské radnici v Praze ze zaslanych přírodních exponátů uspořádat hojně navštěvovanou výstavu. S podporou Náprstka se také konala první velká výstava Emila Holuba po jeho návratu do Čech, která se uskutečnila roku 1879 na Střeleckém ostrově v Praze. Mimo přírodních materiálů zde byly vystaveny také etnografické předměty.¹¹² Další expozice následovala rok poté, kdy se s Holubovými sbírkami seznámili také obyvatelé Vídně.

Po návratu z druhé cesty uspořádal Emil Holub opět dvě výstavy, tentokrát v opačném pořadí. Roku 1891 byla otevřena výstava ve vídeňském Prátru, kterou zhlédlo přes 175 000 platících diváků. Dlužno poznamenat, že většina návštěvníků byli cizinci.¹¹³ Následující rok se výstava přesunula na pražské výstaviště, kde se jí dostalo ještě větší návštěvnosti, a to počtu 188 416 platících návštěvníků. Přesto oba velké Holubovy výstavníky projekty skončily značnou finanční ztrátou, kterou musel cestovatel uhradit z vlastní kapsy.¹¹⁴ Problematické bylo také další využití sbírek, pro které se nenašlo umístění,

¹⁰⁸ Barbora Markéta ELIÁŠOVÁ, *Rok života mezi Japonci a kolem zeměkoule*, Praha 1915.

¹⁰⁹ Zdeněk ŠOLLE, *Vojta náprstek a jeho doba*, Praha 1994.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ V. ROZHON, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 130.

¹¹² Tamtéž, s. 131.

¹¹³ Tamtéž, s. 132-133.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 135.

a množství nasbíraného materiálu tak bylo rozprodáno do mnoha institucí v Čechách i zahraničí.

Praze se dostalo také seznámení s Indickým poloostrovem. Výstavu uspořádal roku 1884 cestovatel, geolog a paleontolog Ottokar Feistmantel po svém osmiletém působení v Indii. Návštěvníci měli možnost v expozici umístěné v nové vodárně u Karlova mostu shlédnout přírodniny, etnografické předměty, kresby tužkou, olejomalby, litografie a fotografie.¹¹⁵ O. Feistmantel při svém dlouhodobém pobytu pořídil množství kreseb, fotodokumentace a popisů ke sbírkám. Nasbírané předměty, kterých čítalo přes pět tisíc kusů, včetně kreseb a fotografií daroval do budoucího Náprstkova muzea. Vojta Náprstek spolupracoval také s Ottokarem Feistmantelem, jenž mu zasílal sbírky při svém pobytu v Indii, které byly následně vystavovány v domě U Halánků. Darované exponáty z výstavy se poté staly základem indické sbírky Náprstkova muzea.¹¹⁶ Dalším cestovatelem, který našel energii realizovat výstavy svých sbírek, byl Enrique Stanko Vráz, jehož výstavám se budeme podrobněji věnovat v samostatné kapitole.¹¹⁷

Výstavu předmětů dovezených z Jižní Ameriky uspořádal také Alberto Vojtěch Frič. Skromná expozice 135 položek byla ke zhlédnutí v roce 1902 v obchodním domě „U Nováků“ ve Vodičkově ulici, ústící na Václavské náměstí v Praze.¹¹⁸ Skromná výstava vzbudila značný zájem veřejnosti. Přes tento úspěch však mladý cestovatel¹¹⁹ již seznámení s hmotnou kulturou obyvatel Nového světa nezopakoval.

Téma výstav uspořádaných cestovateli či expozicí předmětů jimi získaných je dosud velmi nedostatečně zpracováno. Zde bylo upozorněno na několik významných akcí. Lze pouze předpokládat, že k dalším vystavováním předmětů došlo při jiných příležitostech, jakými byla např. aktuální seznámení se zaslanými materiály zprostředkovaná Vojtou Náprstkem v domě U Halánků. Smrtí této osobnosti v roce 1894 přišli cestovatelé o významného podporovatele. V činnosti Vojty Náprstka pokračovala jeho žena Josefína¹²⁰, avšak osobní vliv, který měl Náprstek na podporu cestování a vědecké aktivity v Praze, se již nepodařilo plnohodnotně nahradit. Vyjma komplexního zpracování výstavnictví chybí podrobnější zpracování v další aktivitě cestovatelů, a to v pořizování a prezentaci fotografických materiálů, které cestovatelé na svých cestách pořídili. Značný pokrok v této

¹¹⁵ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 138.

¹¹⁶ Z. ŠOLLE, *Vojta náprstek a jeho doba*, Praha 1994.

¹¹⁷ Strana 69-72.

¹¹⁸ V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 139.

¹¹⁹ Alberto Vojtěchu Fričovi bylo v době výstavy 20 let. Výstavu uskutečnil po návratu ze své první cesty. Pozn. autora.

¹²⁰ Z. ŠOLLE, *Vojta náprstek a jeho doba*, Praha 1994, s. 194.

oblasti a upozornění na tuto stránku činnosti cestovatelů učinila v současné době především Jiřina Todorovová s několika publikacemi o fotografické produkci cestovatelů a také o specifických aspektech práce s tímto pramenem.¹²¹ Zatím však chybí publikace, která by obecně popsala problematiku a realie vlivu cestovatelů v oblasti fotodokumentace cizích zemí a významu daného pramene v době jeho vzniku.

Soukromé iniciativy cestovatelů ve zprostředkování kontaktu s cizinou a především „exotickými“ zeměmi doznaly největšího rozvoje v Čechách v druhé polovině 19. století. V souvislosti s postupnou diferenciací humanitních i přírodních věd participovali cestovatelé na jejím rozvoji a získávání poznatků v jednotlivých oborech. Jejich přínos je nemalý, neboť se vydávali přímo ke zdroji informací a nepřejímali poznatky zpracované v ostatních západoevropských zemích, a tudíž získávali jedinečné informace, které pomáhaly jednotlivé vědecké disciplíny rozvíjet a mnohdy i konstituovat. Množství cestovatelů je také jmenováno mezi zakladateli popřípadě prvními zástupci jednotlivých badatelských odvětví.¹²²

Jednotlivé instituce se k cestovatelům zachovaly poměrně nevďečně. První z výrazných změn po rozvoji cestovatelských aktivit bylo jejich přejímání institucemi: muzei v případě výstav, univerzitami v případě odborných přednášek a také přisvojování primátu v publikaci odborné literatury ze stran jednotlivých institucí. České instituce si obdobně jako cestovatelé stěžovaly na nedostatek financí v případech, kdy byla vůle podporovat cestovatele. Minimální podpora, popřípadě širší kooperace mezi cestovateli a institucemi, znamenala nerealizování řady cestovatelských aktivit a také ztrátu přímého získávání poznatků ze zahraničí pro českou vědu prostřednictvím neuskutečněných projektů. Cestovatelé reagovali na danou situaci obrácením pozornosti na širší publikum, popularizací sdělovaných informací a také zaměřením se na vzdělávání a působení na mládež. Přebrání řady činností ze strany institucí, jako například publikování odborných textů a pořádání přednášek, a minimální podpora aktivit nových spojená s absencí adekvátní náhrady za oblast předchozí působnosti v podobě odborného zprostředkování informací ze zahraničí odsunuly aktivity cestovatelů až na drobné výjimky na vedlejší profesní kolej, neboť jejich ztráta znemožňovala cestovatelům získat dostatečné a stálé příjmy.

Rozvoj cestování spojený s dostupností vzdálených zemí, ale především přejímáním a nápodobou zahraničních vzorů v oblasti „objevování“ světa, jehož se čeští cestovatelé

¹²¹ Jiřina TODOROVÁ, Jan CHOVANEČEK., *Kolem světa: sbírka fotografií z cest Josefa Kořenského v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur*, Praha 2011, J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz: záhadný cestovatel fotograf*, Praha 2006, Jiřina TODOROVÁ, *Fotografická pozůstalost cestovatele Bedřicha Machulky: katalog negativů*, Praha 2009.

¹²² J. MARTÍNEK, M. MARTÍNEK, *Kdo byl kdo, naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999.

účastnili, znamenal profesionalizaci cestování spojenou s řadou výše popsaných oblastí působnosti. Profesionalizací chápeme v této práci především činnosti spojené se sdělováním a šířením informací o zážitcích a poznatcích získaných během cest a pobytů v cizině.

Informační monopol, který získalo několik málo jedinců vydávajících se na objevitelské výpravy do zahraničí, byl hlavním artiklem, jímž pak cestovatelé disponovali a s nímž seznamovali českou veřejnost. Jak docházelo k objevování světa, přisunu informací do českého prostředí a institucionalizaci vědeckých oborů, mizela cestovatelům látka, kterou mohli posluchačům zprostředkovávat. Postupně se zaměřovali spíše na prezentaci osobních zážitků z cest. Ve většině případů se cestovatelé uchýlovali k písemnému zprostředkování informací o cizích zemích, ojediněle popřípadě spolupracovali s jednotlivými institucemi, pro jejichž specificky zaměřené publikum proslovovali přednášky.

Působností jednoho z českých cestovatelů, jehož mnohočetná činnost jej řadí k nejvýznamnějším českým cestovatelům konce 19. a první poloviny 20. století, se budeme zabývat v následujících částech této práce.

4. Život a cesty Enrique Stanka Vráze

S osudy českého cestovatele máme možnost se seznámit prostřednictvím několika děl. Prvním z výčtu je životopis českého světoběžníka, pořízený jeho dcerou Vlastou. Nese název *Život a cesty E. St. Vráze* a byl vydán v roce 1937 Českou grafickou unií.¹²³ Hlavní zdroj informací o cestovateli tvořily jeho soukromé deníky, ústní vyprávění, korespondence a záznamy. Kniha se opírá především o deníkové záznamy z cest. Deníky se nepodařilo do dnešní doby najít, a tak je publikace jedním z hlavních pramenů o Vrázových cestách. Obsáhlejší práce pochází z pera Zdeňka Jermana, kterou vydal v roce 1947 Klub Českých Turistů.¹²⁴ Na šedesáti stranách nalezneme především popis cest odrážejících se v cestopisech a popis jeho aktivit ve Spojených státech amerických. Dalším dílem zabývajícím se osobností českého cestovatele je diplomová práce Miroslava Chmelaře, obhájená na ústavu geografie v roce 1949. V práci je zaznamenán nejen popis cest, ale především také kritické zhodnocení vydaných cestopisů o výpravách Enrique Stanka Vráze.¹²⁵

Po vypovězení dcery Enrique Stanka Vráze do USA v roce 1949 ustává také zájem o českého badatele. Setkáváme se pouze s několika novinovými a popularizujícími články Ladislava Korbela.¹²⁶ Další práce věnované cestovatelovu životu nalezneme na konci 90. let. Jsou to výběry z cestopisů vydané v roce 1983 v Torontu a 1984 v Praze¹²⁷, obsahující stručné líčení Vrázova života v doslovu. Poté jde především o práce z prostředí pracovníků Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur, kde je uložen také osobní fond Stanka Vráze a jeho ženy Vlasty. Zejména badatelka Jiřina Todorovová¹²⁸ se opakovaně zabývá touto osobností, především Vrázovou fotografickou činností. V neposlední řadě je nutné zmínit práce Vladimíra Rozhoně,¹²⁹ věnující se cestovatelským aktivitám druhé poloviny 19. století. Autor popisuje nejen činnosti daných osobností na cestách, ale také působení světoběžníků v domácím prostředí. Svým rozsahem a tématickým pojetím jsou práce V. Rozhoně jedním z prvních děl z per českých badatelů zabývajících se aktivitami cestovatelů mimo rámec vlastních výprav do ciziny.

¹²³ Vlasta VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937.

¹²⁴ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947.

¹²⁵ Miroslav CHMELÁŘ, *Enrico Stanko Vráz*, Strojopis diplomové práce obhájené na Geografickém ústavu Karlovi Univerzity v roce 1949.

¹²⁶ Ladislav KORBEL, *E. St. Vráz, člověk a cestovatel*, Lidé a země, r. 9, 1960.

¹²⁷ Olga KANDERTOVÁ: Doslov. In: *Vráz E. S.: Napříč rovníkovou Amerikou*, Praha 1984.

¹²⁸ Jiřina TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz – cestovatel a fotograf*, ČL 89, 2002, č. 2, s. 161-172, Jiřina TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006.

¹²⁹ V. ROZHONĚ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, Týž, *Čeští cestovatelé a česká společnost druhé poloviny dlouhého 19. století*, Disertační práce obhájená na Filozofické fakultě Karlovi Univerzity v roce 2005.

Enrique Stanko Vráz

Otázka narození a původu Enrique Stanka Vráze zůstává stále nejasná. Nejčastěji je jako místo narození uváděno město Trnov (Tirnov) ležící dnes na území Bulharska. Nejzmiňovanějším datem narození, jež používal v osobních dokumentech sám Vráz, je 18. dubna 1860.¹³⁰ Pro potřeby této práce bude tedy použito datum narození objevující se nejčastěji v oficiálních dokumentech, přestože v otázce jeho platnosti panují nejasnosti. Vráz zemřel 20. února 1932 v Praze ve věku 72 let¹³¹. Pohřben je v Praze na Olšanech, navzdory jeho přání být pohřben na Vyšehradě.

Obr. 1. Portrét Enrique Stanka Vráze z roku 1895

¹³⁰ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 68, pol. 8a.

¹³¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 1, pol. 2.

Obr. 2. Vrázův hrob v Praze na Olšanech

Manželka Vlasta Geringerová a děti Enrique Stanka Vráze

Dne 28. prosince se v Chicagu Enrique Stanko Vráz oženil s Vlastou Geringerovou (narozena 2. září 1875 v Chicagu), dcerou nakladatele a vydavatele chicagských krajanských novin *Svornost*, Augusta Geringera.¹³² Počátkem roku 1898 se s chotí vydal na dvouměsíční svatební cestu do Mexika, kde společně vystoupali na horu Popocatepetl a zúčastnili se archeologických vykopávek. Manželům Vrázovým se postupně narodily dvě děti: dcera Vlasta Adéla Vrázová 18. června 1900¹³³ a syn Vítězslav Edgar Vráz 4. 4. 1904, jenž ve Spojených státech amerických užíval anglický ekvivalent jména, Victor.

¹³² J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

¹³³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 68, pol. 8a.

4.1. Záhady v původu cestovatele

Jak již bylo naznačeno výše, otázka cestovatelova původu je dodnes nerozřešena. Pokusům o osvětlení této záhady se věnovala řada osob. Nalezneme řadu populárních článků v novinách i odborné studie založené na archivních materiálech, avšak veškeré práce pouze shrnují dosavadní teorie nebo se uchylují k vytváření konstrukcí založených na nedostatečném množství informací. Dle autorky nejnovější publikace zabývající se osobou Enrique Stanka Vráze, Jiřiny Todorovové, jsou místo narození a pseudonym, jenž cestovatel užíval, vymyšleny. Pochybnosti nalezneme též u data narození.

Jméno Stanko Vraz se objevuje i u chorvatsko-slovinského básníka Jakoba Vraze (1810-1851), jenž ho užíval jako pseudonym pro svou literární tvorbu. Básník se zúčastnil Slovanského sjezdu v roce 1848 v Praze, avšak dosud se neobjevily žádné zprávy o tom, zda si český cestovatel zvolil své umělecké jméno podle zmíněného básníka, či zda vůbec tuto osobnost znal a hrála při výběru pseudonymu nějakou roli. Dodnes není známo, jak se cestovatel vlastně jmenoval. Známá je řada pseudonymů, které sám užíval nebo kterými byl označován osobami, s nimiž přišel do styku, popřípadě v tisku. Postupem času cestovatelovo umělecké jméno získalo podobu Enrique Stanko Vráz, které také bude užíváno pro potřeby této práce. Pseudonym cestovatele doznal mnoha podob. Různé ekvivalenty nalezneme jak ve vlastním díle, tak i v tisku, který o cestovateli referoval či podával zprávy. V Čechách nalezneme ekvivalent jména Emil, Emanuel Stanislav či Stanislav Vráz, ve Venezuele Emdrajeo Stanko, Don Enrique při pobytu Vráze na Kanárských ostrovech. V pozdějším období, kdy již byl cestovatel známější, se nejčastěji setkáváme se zkrácenou podobou jména: E. St. Vráz. Používal ji světoběžník sám, jeho přátelé a osoby, s nimiž komunikoval prostřednictvím korespondence.

V dopisu z 28. července 1891, psaného ve Venezuele, adresovaném Vojtěchu Náprstkovi se Stanko Vráz charakterizuje těmito slovy: „Kdo jsem? Podle společenského mravu mám čest se Vám představit. Jsem E. St. Vráz, sběratel přírodnin aneb dovolíte-li, raději přírodozpytec, jenž nepostrádá akademického vzdělání, vzdělává se i dál přírodovědeckými výzkumy se obíraje. Studoval jsem drobet lékařství a rozumím také trochu zoologii. Mluvím více nebo méně plynne asi desatero jazyky, mezi nimiž jest několik nekřesťanských. Věk: okolo třiceti let. Národnost, náboženství? Homo physicus: Vysoký, štíhlý, saharským a tropickým sluncem opálený, pleti nažloutlé. Malé, nehezke oči, málo vousů. Ač ne zrovna ošklivý, přece zcela všední zjev. Neveliké tělesné síly sice, ale zato dosti otužilý, nepohodám vzdorujíc. Dobrý chodec, lovec ze řemesla. Špatný plavec, ale znamenitý

jezdec, jenž i u zdejších kentaurů sobě uznání vydobyl. O dušeních vlastnostech raději pomlčím. Těch při pouhém představení viděti nelze. Zvláštních talentů jsem na sobě dosud neshledal. Ctnosti: Vytrvalost, střídmost a láska k přírodě. Nectnosti: Misanthropismus, přespřílišná citlivost, strach před ženským pohlavím, vášeň pro koně, neukojitelná touha po stálé změně.¹³⁴ Těmito slovy se charakterizuje sám cestovatel. Zůstává otázkou, jaké motivy ho k tomuto postoji vedly. Dopis je napsán v počátku jeho spisovatelské dráhy a před přednáškovou kariérou a tendenci budování záhadné aureoly kolem své osoby lze pozorovat po celou dobu jeho života, tudíž lze předpokládat hlubší motivy jednání, než jen snahu upozornit a jevit se zajímavým pro okolí a především budoucí publikum. Sám Vráz charakterizuje důvody, proč se vydal do ciziny a proč nehovoří o své identitě velmi obecně jako prožití dramatických událostí.¹³⁵ Svou pravou identitu zřejmě nesvěřil ani rodině. Jak vyplývá z odpovědi svému budoucímu tchánovi Augustu Geringerovi a jeho dceři, budoucí Vrázově choti Vlastě, kteří pátrali po jeho identitě: „Ať Vás ani Vašeho tatínka nenapadne, že bych Vám někdy řekl pravé své jméno! Já nejsem žádný všední člověk, který když jednou za dvacetiletých bouří zkameněl a na něčem se ustanovil, aby jej láska k ženě neb slze přemluvily, etc. přiměly k rozplynutí jako máslo. Kdo mě chce nechť vezme mne jak jsem!“¹³⁶

¹³⁴ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze.*, Praha 1937, s. 82-83.

¹³⁵ „Před jedenácti lety opustil jsem Evropu. Dal jsem jí sbohem pro rodinné drama a od té doby jsem ji nespátril a málo mám naděje, že ji opět uzřím. Nemám rodiny a tak pouze své drahé vlasti často s bolem vzpomínám. V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze.*, Praha 1937, s. 83.

¹³⁶ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 5.

Obr. 3. Podoba E. St. Vráze při jeho první velké cestě po severozápadní Africe. Na snímku v obleku „Hausa“, obyvatelů Gambie.

4.2. Cesty Enrique Stanka Vráze

Enrique Stanko Vráz podnikl celkem tři výzkumné cesty do oblastí, jež byly v dané době neprozkoumány a vůbec či pouze minimálně popsány evropskými cestovateli. První z výprav podnikl světoběžník v roce 1880 do západní Afriky. Vrázovým cílem bylo město Timbuktu, ležící v dnešním státě Mali. Město bylo křižovatkou karavan, které cestovaly západní Saharou. Do Timbuktu se snažili proniknout i další cestovatelé, avšak neúspěšně. Vráz se tři roky pokoušel dostat do města ze severu, z Maroka, avšak neúspěšně. Poté odjel do Gambie, odkud opět podnikl několik neúspěšných pokusů o navštívení vytouženého cíle. Posledním pokusem byla jižní cesta ze Zlatého pobřeží (dnešní Ghany). I třetí pokus však skončil neúspěšně. Celkem Vráz strávil cestováním po Africe osm let. Další objevná výprava následovala čtyři roky poté. V roce 1892 se Vráz vypravil na cestu napříč rovníkovou Amerikou. Výprava byla podniknuta proti proudu řek Orinoka a Amazonky, po níž dorazil na úpatí And, jež překročil a doputoval až k pobřeží Tichého oceánu. Druhá cesta trvala dva roky. Poslední výzkumnou cestu do dosud nezmapovaných oblastí uskutečnil Stanko Vráz v roce 1896. Cílem bylo pohoří Velký Hattam na ostrově Nová Guinea. Cestovatel pohoří dosáhl a navštívil dosud neznámé končiny, avšak z důvodu sporů mezi průvodci a místními obyvateli, jazykové bariéry a neznalosti místních poměrů, byl nucen výpravu po necelém roce předčasně ukončit.

V daných místech se pohyboval jako jeden z prvních Evropanů, avšak vždy s místními průvodci, kteří nosili zavazadla a někdy i samotného cestovatele, pokud byl příliš zeslaben nemocí. Výjimku tvořila část cest po západní Africe, kdy se pokoušel proniknout do Timbuktu. V oblastech obývaných arabským a berberským obyvatelstvem bylo velmi nesnadné získat průvodce a cestovatel musel putovat v přestrojení za arabského obchodníka, či chudého Žida.

Vyjma zmíněných tří výprav do nezmapovaných končin byl Vráz na cestách od svého mládí do roku 1921, kdy se definitivně usadil v Praze. Mimo Austrálie a Antarktidy navštívil všechny zemské kontinenty. Stejně jako je neznámý Vrázův původ, máme pouze minimum zpráv o jeho životě, až do první „africké“ cesty. Dle vzpomínek sepsaných jeho dcerou cestoval Vráz se svým otcem ve službách cizího státu po Malé Asii a poté sám po Evropě.¹³⁷ V roce 1877 byl jako mladý kadet zraněn v bitvě u Plevna v Bulharsku v boji s Turky. Další zprávu podává sám cestovatel, v dopise z Maturinu ve Venezuele z 28. 7. 1891, adresovaném

¹³⁷ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 58.

do Prahy, píše o svých studiích ve Švýcarsku.¹³⁸ Dle svých slov a řádků dcery Vlasty Vrázové se vydal přes Švýcarsko, Francii a Španělsko do Gibraltarů a odtud v roce 1880 do Maroka, kde započaly jeho výpravy a také život, který sám Vráz svěřil veřejnosti.

S cestami E. Stanka Vráze máme možnost se seznámit prostřednictvím většiny prací věnujících se této osobnosti. Jedná se o řadu článků populárního charakteru, encyklopedické práce věnující se českému cestování, odborné studie zaměřené na jednotlivé aspekty Vrázova života a obsáhlejší díla věnovaná světoběžníkovu životu. Nejvíce informací podávají především kniha vydaná na základě vzpomínek a deníků cestovatele z pera jeho dcery Vlasty Vrázové¹³⁹ a práce Zdeňka Jermana, autora Vrázova životopisu zaměřeného především na jeho cesty.¹⁴⁰ Ve zmíněných dílech však chybí citace a také není známo, kde jsou uloženy denníky, na jejichž základě podává informace Vlasta Vrázová. Novější práce přejímají údaje a čerpají především z těchto dvou citovaných děl.

O cestách podává informace také a především sám Vráz prostřednictvím své literární produkce. Ověření skutečností podaných cestovatelem skýtá korespondence, uložená v archivu Náprstkova muzea v Praze. Vráz během svých cest komunikoval s řadou osobností v Čechách a Americe. Díky řadě dopisů z míst, jež cestovatel navštívil, je možné potvrdit údaje uvedené v dosavadní literatuře. Dále se dochovaly deníky z cest v pozdějším období. Korespondence a deníky poskytují však pouze dílčí potvrzení zpráv o výpravách zaznamenaných Vrázem. Další podklady pro potvrzení informací podaných světoběžníkem a jeho dcerou jsou rozesety po celém světě. Jelikož nejsou Vrázovy cesty hlavní náplní této práce, budeme se držet informací podaných jeho dcerou a Zdeňkem Jermanem, pokud nejsou obsaženy v archivních materiálech.

Cílem, ke kterému směřovalo úsilí cestovatele, bylo navštívení Timbaktu, centra karavanního obchodu v západní části saharské pouště, ležícího na řece Niger v dnešním státě Mali. Do města se snažil proniknout s karavanami nebo v přestrojení za Araba či chudého Žida. První pokusy podnikl ze severu, z Maroka, kde největší překážkou byla saharská poušť. Jeho úsilí trvalo tři roky, při nichž se však také seznamoval se zemí, jež byla výchozím bodem jeho cesty. Pohyboval se především v pohoří Atlas, odkud podnikal výpravy do saharské pouště, několikrát také navštívil Alžírsko. Po opakovaných neúspěších se Vráz vypravil na jih, aby se pokusil dostat do cíle jinou cestou. V září 1883 odcestoval přes Tenerife na Kanárských ostrovech, kde pobyl osm dnů, do oblasti Senegambie. Krátká zastávka však stačila, aby ho zastihla velmi špatná zpráva. Dozvěděl se o úpadku evropské banky, kde byly

¹³⁸ Z. JERMAN. *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 19-20.

¹³⁹ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937.

¹⁴⁰ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947.

uloženy rodinné úspory, a cestovatel se tak ocitl téměř bez prostředků. Navzdory tomu procestoval oblast Senegalu a Gambie. Na čas se usadil v Bathurstu (dnešní Banjul, hlavní město Gambie).¹⁴¹ Přes onemocnění malárií se po krátkém léčení vydal podél stejnojmenné řeky do vnitrozemí, kde se věnoval lovu zvěře a sběru přírodnin, které následně prodával Evropanům v misijní stanici nebo posílal do Evropy, po navázání obchodních styků s tamními obchodními domy, aby získal prostředky na další cestu. Guvernér anglické misijní stanice odkoupené exponáty odeslal pod svým jménem na výstavu v irském Dublinu, kde získaly stříbrnou medaili.¹⁴² Později se Vráz dostal více do vnitrozemí, kde bydlel v černošské vesnici, odkud pořádal výpravy do okolí a sbíral přírodniny. Své sbírky odesílal především do Anglie, Francie a Německa. Dle účtů firem Staudinger, Armand, Gerhard a Schlüter odeslal z Afriky do Evropy přibližně 15 000 kusů hmyzu, 1200 ptáků, 600 savců a 1000 kusů dalších přírodnin.¹⁴³ Vrázovi se podařilo objevit také několik dosud neznámých druhů, např. *Taygetis Vrazi N. Kh.*

Přes nepříznivou finanční situaci se Vráz i nadále opakovaně snažil dosáhnout vysněného cíle, pokaždé však neúspěšně. Na závěr svého pobytu se pokusil dorazit do Timbaktu s otrokářskou výpravou, avšak další nemoc a vyčerpání z cesty rozhodly o jeho dalším zklamání a donutily ho opustit oblast.

Po návratu z neúspěšné série výprav do Timbaktu se roku 1885 E. St. Vráz vydal s doporučením anglického guvernéra Gambie na Zlaté pobřeží (dnešní Ghana), kde se v osadě u pevnosti Christiansborg (dnes součást hlavního města Akkry) léčil z prodělaných nemocí. Na tři měsíce se vydal na zotavenou na Kanárské ostrovy, ale poté se hned vrátil zpět, aby se mohl věnovat cestování. V průběhu svého pobytu na Zlatém pobřeží procestoval města Aburi, Addah, Abetifi, Kumasi. Vypravil se také do nezmapovaných území v povodí řek Volty, Prah a Afram. Po dobu svého pobytu pobýval a cestoval na území Ašantů, Dahomejců a Nigeru. Po celou dobu svého působení v Gambii a na Zlatém pobřeží se věnoval nejen sběru přírodnin, ale také pořizoval snímky místních obyvatel a přírodních zajímavostí.

V letech 1884-1885 navázal písemný styk s Čechami, konkrétně s Vojtou Náprstkem a Dr. Antonínem Fričem,¹⁴⁴ respektive s institucemi, jež zastupovali: Náprstkovým a Národním muzeem. Do Prahy zaslal sbírky přírodnin, jež zaujaly nejen zmíněné osobnostmi, ale také další odborníky z řad přírodovědců, např. profesora Baušeho, J. Kořenského, Dr. Nickerla,

¹⁴¹ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 9.

¹⁴² Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 9.

¹⁴³ Tamtéž, s. 13.

¹⁴⁴ Ředitel zoologické a paleontologické sbírky Muzea království Českého, pozn. autora.

Dr. Keila.¹⁴⁵ S výše zmíněnými osobnostmi navázal spolupráci a pravidelně jim ze svých cest zasílal své sbírky.

V roce 1889 Vráz opět odjel na Kanárské ostrovy, aby se v příznivějším prostředí zotavil ze svých cest. Poznatky, které nasbíral v době svého afrického pobytu, zde zpracoval do několika španělsky napsaných článků a vydal v místním časopise. Zde se také setkal a spřátelil s knížetem Adamem Woronieckim, potomkem polské knížecí rodiny proslavené při obléhání Vídně Turky. Vráz zde čekal také na Jaroslava Brázdu, s nímž se setkal v Tangeru při pobytu v Maroku. Tam se domluvili na spolupráci, jež získala konkrétní obrysy právě při setkání na Kanárských ostrovech. Vráz společně s Woronieckim a Brázdou naplánoval cestu do Jižní Ameriky. Brázda později začal pracovat na pozici Vrázova asistenta v obchodu s přírodninami.

Po necelém roce (1889) se trojice vydala na cestu přes Atlantický oceán. Po zastávkách na Antilách, konkrétně na ostrově Trinidadu, dorazili do hlavního města Venezuely - Caracasu. Krátce po příjezdu však nejmladší člen výpravy, kníže Woroniecki, zemřel na následky onemocnění zimnicí. Zbylí dva cestovatelé knížete pochovali u řeky Guarapichy a Vráz odeslal smutnou zprávu jeho bratrovi a setře do Londýna. Po čase se Vráz s Brázdou usadili v Maturinu (Venezuela) poblíž delty Orinoka. Odtud Vráz pořádal cesty do vnitrozemí. Z počátku se jim vůbec nedařilo a výpravu provázela řada komplikací. Po cestě přes oceán došlo ke zničení nasbíraných materiálů, na mor pomřela zvířata, jež nakoupili a z důvodu epidemie utekli indiáni, kteří pomáhali se sběrem přírodnin.¹⁴⁶

Vráz se vydal hlouběji do vnitrozemí, kde se pustil do nového podniku, sběru orchidejí. Zásilky s nasbíraným materiálem zasílal do Evropy tentokrát bez prostředníka. Jen za měsíc duben roku 1891 odeslal firmám Sander v Anglii, Berge v Lipsku a Damman ve Vratislavi na 12 000 kusů orchidejí.¹⁴⁷ Řada zásilek však utrpěla cestou přes oceán natolik, že byla neprodejná. Mnoho evropských obchodníků nezaslalo za dodaný materiál peníze, prý orchideje dorazily shnilé. Jaroslav Brázda tedy odjel do Evropy, aby vypátral, zda jsou výtky ke kvalitě orchidejí oprávněné. Zjistil však, že daná informace byla pouze prostředkem obchodníků, jak se vyhnout placení. Brázda navštívil také Prahu, kde získal nové obchodní kontakty. Svému kolegovi pak přivezl zpět do Jižní Ameriky literaturu, která mu připomněla

¹⁴⁵ Bohumil Bauše (1845-1924) středoškolský profesor přírodních věd, autor populárně naučných a odborných prací z přírodovědné oblasti. *Lexikon české literatury*, 1 A-G, Praha 1985, s. 161-162, Josef Kořenský (1847-1938) pedagog, cestovatel, propagátor cestování v českých zemích, *Lexikon české literatury*, 2/II K-L, Praha 1993, s. 858-860, Dr. Nickerl přírodovědec, společně s Dr. Kheilem se podíleli na zpracování Vrázem zaslaných přírodnin pražskému muzeu a prezentaci informací o sbírkách v soudobém tisku. Pozn. autora.

¹⁴⁶ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 16.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 17.

češtinu, jež se pak stala nástrojem pro jeho další literární pokusy. Při svém pobytu ve Venezuele si Vráz zapisoval písně Ilanerů, jihoamerických rančerů, a sbíral španělské básně.¹⁴⁸

Při cestách do vnitrozemí se cestovateli podařilo uskutečnit objev, který se pro něj stal důležitým zdrojem výdělků. V okolí Punceres našel strom balatový (*Mimusops Globosa*)¹⁴⁹, z jehož šťávy se sušila balata, surovina pro výrobu obalů podmořských kabelů. Balata se stala náhražkou za do té doby užívanou gutaperču. Nasbírané zboží odesílal na ostrov Trinidad, kde jej vykupovala firma Holler a distribuovala na světový trh.¹⁵⁰ Slibně se rozvíjející obchod však provázely opětovné problémy z důvodu revoluce ve Venezuele, při níž Vrázovi utekli indiánští dělníci do vnitrozemí, aby se vyhnuli řádění vojsk a na čas tak byl pozastaven také obchod s balatou. Vráz se v tomto pro obchod nepříznivém období věnoval tvůrčí práci. Brázdou přivezené knihy se mu staly pomůckou pro osvěžení češtiny, jíž řadu let používal pouze sporadicky. Začal psát první literární práce v českém jazyce. První literární pokus zaslaný do pražských Národních listů však skončil v odpadkovém koši, neboť redaktor, jenž dílo četl, se nepodíval na dopisní obálku a příhody vylíčené v textu mu přišly příliš neuvěřitelné na to, aby je psal Čech. Dle pozdějšího vyjádření se domníval, že zaslanou práci někdo v Čechách opsal z německého cestopisu a vydával ji za svou.¹⁵¹

Zasílané přírodniny a styky navázané Brázdou při jeho cestě do Prahy pomohly Vrázovi vejít ve známost v pražském prostředí. Především styky s Vojtou Náprstkem Vrázovi otevřely dveře do Prahy a poté do Čech několik let před jeho příjezdem. Osoba Vojty Náprstka a jím zřízené muzeum v pražském domě u Halánků na Betlémském náměstí, byly střediskem styků českých cestovatelů a Čechů žijících v cizině se svou domovinou vůbec. Vojta Náprstek a osoby, s nimiž spolupracoval, tvořili informační a komunikační centrum pro řadu kulturních aktivit v Praze a styk zahraničí s domácím prostředím. Jeden z dopisů z korespondence Vráze a Náprstka nechal zakladatel pražského muzea otisknout v novinách, četl ho v okruhu svých známých a na veřejnosti, čímž se postaral o publicitu pro dosud neznámého cestovatele.¹⁵² Vráz v dopise informoval také o plánech na výpravu napříč Jižní Amerikou. Během výpravy měl v plánu sbírat přírodniny a etnografický materiál pro

¹⁴⁸ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 17.

¹⁴⁹ *Manilkara bidentata Mimusops balata*, cit. dle: Pavel VALÍČEK a kol., *Užitkové rostliny tropů a subtropů*, Praha 2002.

¹⁵⁰ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 17.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 18.

¹⁵² Tamtéž, s. 20-21. Celé znění Vrázova dopisu je otištěno také v později vydané knize *V dálavách světů*, Toronto 1983, s. 86-93.

Náprstkovo a Národní muzeum. Další dopis zaslal cestovatel také Antonínu Fričovi a žádal o podporu pražských institucí pro svůj záměr.¹⁵³

Před plánovanou cestou došlo opět ke komplikacím v obchodu s balatou. Velkoobchodníci z Londýna, Hamburku a New Yorku vytvořili trust na obchod s žádanou surovinou, aby odstranili malé obchodníky, což značně snížilo obrát, protože se nedařilo prodat nasbíraný materiál. Nakonec se Vrázovi podařilo získat úvěr na materiál, jenž se podnik zavázal do budoucna dodat. Vráz tak získal dostatek prostředků, další peníze, které měly dorazit po cestě, mu byly přislíbeny z Prahy. Cestovatel tak mohl uskutečnit svůj záměr, prozkoumat vnitrozemí Jižní Ameriky.

Druhou výpravu započal 23. listopadu 1892. Nejprve na parníku přeplul záliv, který tvoří delta řeky Orinoko ústící východně od Maturinu do moře. Lodí doplul až do města Bolívar (Ciudad Bolívar), kde přestoupil na menší plavidlo a pokračoval do Caicary. V Caicaře pravidelné lodní linky končily. Splavnost Orinoka byla mezi městy Urbana a Mayprures pro velké lodě znemožněna kvůli množství peřejí a písčitých ostrůvků, jež se neustále přesouvaly. Měnily tak profil říčního dna, což nedovolovalo vytvoření stálé splavné trasy a plavci tak byli nuceni hledat při každé plavbě nová sjízdná místa. Dalším nebezpečím na divokém úseku řeky byly krouživé proudy, jež spolu s předchozími protivenstvími znesnadňovaly přístup do oblasti, jíž se Vráz chystal prozkoumat.¹⁵⁴

V Caicaře strávil Vráz čas hledáním vhodné lodi s nízkým ponorem, s níž by se mohl pokusit zdolat nejhůře splavný úsek řeky, a najímáním místní posádky. Nakonec se mu podařilo zakoupit dostatečně velkou kanoi, která by uvezla veškerý materiál a posádku a zvládla proplout nebezpečnou částí cesty. Jednalo se o kanoi zvanou cuiraru, válečnou loď indiánů kmene Guagnugnomů, která jim byla ukradena obyvateli Caucary. Po úpravách plavidla a zakoupení ještě jedné menší lodi, kterou Vráz pojmenoval La Pastora, došlo ke „slavnostnímu“ křtu, ke kterému se seběhlo osazenstvo přístavu. Loď dostala jméno Praga a s českou vlajkou na zádi vyplula 16. prosince na cestu do Urbany.¹⁵⁵

¹⁵³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 2.

¹⁵⁴ E. St. VRÁZ, *Na přích rovnickovou Amerikou*, Praha 1900, s. 5-41 a s. 275.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 83-85.

Obr. 4. Křest kanoe „Prahy“

Při cestě popsanými úseky musela posádka přetahovat loď na laně. Krátce po Vánocích, 29. prosince, však najatí Indiáni utekli. Vráz zůstal v domku u řeky s místní Indiánkou a hledal v okolí nové průvodce. V místě nuceného pobytu navíc onemocněl. Teprve koncem ledna se mu podařilo najmout novou posádku a mohl tak vyrazit na další cestu.

V dalším úseku musela výprava nejprve přenést náklad do města Salvajity, poté mohla pokračovat lodí do San Fernanda, kde Vráz propustil posádku. V San Fernandu pak podnikal výzkumné cesty do okolí, kde sbíral přírodovědný a etnografický materiál, během svého pobytu také sepsal slovník indiánského kmene Guahibů. Do San Fernanda Vrázovi indiáni doručili další nepříjemnou zprávu, která se týkala financí. Jaroslav Brázda byl během přepravy hotovosti přepaden a okraden.¹⁵⁶ Přerušení cesty však opět nepřicházelo v úvahu. Vráz najal novou posádku, opustil tok Orinoka a pokračoval dál do Yavity po řece Guaní nad vtokem Pichiminu. Během cesty navštívil území kmenů Azenini a Caruzani a je vůbec prvním bělochem, o němž je zaznamenáno, že procestoval daná místa. V Yavitě se opět zdržel na delší období, které vyplňoval sběrem materiálů pro Národní a Náprstkovo muzeum. V Yavitě přikoupil k lodi Praga novou loď Tucuso a obě plavidla odeslal s posádkou po Orinoku zpět, až k jeho přítoku, řece Atabapu, proti jehož proudu směřovaly lodě s nákladem do brazilské

¹⁵⁶ E. St. VRÁZ, *Na přích rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 305.

části Amazonie, říčního přístavu San Carlos na řece Rio Negro. Vráz na místo setkání cestoval pěšky.¹⁵⁷

Do brazilské osady však dorazilo pouze jedno z plavidel - Praga. Loď Tucuso se potopila v řece Orinoku. V dopise odeslaném do Prahy popisoval ztráty, jež potopením lodi utrpěl. Hlavní náklad lodi Tucuso tvořily sbírky, jež pořídil v dosud procestovaném úseku. Jednalo se o zoologické sbírky, mumie indiánů, polovinu etnografické sbírky, dále o kufřík s prádlem, zboží na výměnu, dvacet negativů, chemikálie, lín a balatu v hodnotě 1200 franků.¹⁵⁸ S druhou lodí, která zatím přestála všechny nástrahy cesty plul do Santa Isabel, kde plavidlo pojmenované po českém hlavním městě prodal. Praga zdolala 2000 kilometrů, plula po šesti jihoamerických řekách, překonala 33 peřejí a čtyřikrát byla tažena po suché zemi. Po rozloučení s Pragou Vráz pokračoval parníkem do brazilského přístavu na soutoku Rio Negra a Amazonky Manaosu, kam dorazil 18. června 1893.¹⁵⁹

V Manaosu očekával Vráz dopis a peníze z Prahy, které pro něj získal Vojta Náprstek a Antonín Frič. Neměl však sbírky, které muzeím přislíbil. Nezbylo mu tedy nic jiného, než peníze přijmout a odeslat nepříznivou zprávu o výsledku první části cesty s částí nasbíraného materiálu, který převážela loď Praha do české metropole.¹⁶⁰ V Manaosu byl nucen dokonce prodat část vybavení: fotoaparát, zbytek balaty, část zbraní, hodinky a vybavení, jež nebylo nezbytně potřebné pro další část cesty.¹⁶¹ Další kroky vedly Vráze proti proudu Amazonky. Parníkem doplul do Iquitosu, kde nakoupil řadu etnografických předmětů, které jsou dodnes uloženy v Náprstkově archivu. Nejvíce pozornosti v Praze budily vysušené hlavy poražených nepřátel Indiánů, tzv. *umy*. Z Iquitosu cestovatel podnikl výpravu k dalšímu indiánskému kmeni, k Ušatcům, kde se mu podařilo zakoupit další etnografickou sbírku.¹⁶² Poté pokračoval opět parníkem do osady Yurimagas. Po cestě se učil kečuánštinu, jazyk potomků peruánských Inků. Cílem badatelovy další poutě byly peruánské Andy.

Z osady Vráz pokračoval dále na západ pěšky. Cestou s průvodci potkal indiánský kmen Cashivů, kteří jsou v kraji známí lidožroutstvím. Setkání sice pro výpravu dopadlo dobře, průvodci ale přesto nechtěli dál pokračovat v cestě, proto se skupinka vracela oklikou

¹⁵⁷ E. St. VRÁZ, *Na přič rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 437.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 445-446.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 477-481.

¹⁶⁰ Dopis Josefiny Náprstkové Vrázovi do Manaosu otištěný v knize J. KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, díl II., Praha 1961 informuje o zaslaném příspěvku cestovateli a seznamu příspěvků, jež Vráz odeslal do Prahy.

¹⁶¹ E. St. VRÁZ, *Na přič rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 481-508. O nutnosti prodeje vybavení, včetně fotoaparátu se vyjadřují také autoři sekundární literatury, kteří se věnovali popisu Vrázových cest. Prozatím není jasné a žádný z autorů se dosud nepozastavil nad skutečností, odkud pocházejí fotografie z poslední části Vrázovy cesty, když u sebe, dle vlastních slov, neměl fotografický aparát. Pozn. autora.

¹⁶² Nasbírané a zakoupené materiály byly vystaveny v Praze roku 1894. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

k řece Huallaze a zpět do Yurimagas. Že bylo rozhodnutí průvodců oprávněné, dosvědčují opakovaná ohrožení výpravy místními indiánskými kmeny po cestě zpět.¹⁶³

V Yurimagasu se Vráz pokoušel průvodce přemluvit k další cestě, ti ale opakovaně odmítali z důvodu nebezpečí ze strany Indiánů a také kvůli epidemii neštovic řádící v okolí Yurimagasu v období Vrázovy první neúspěšné výpravy k Andám.¹⁶⁴ Přes všechny tyto překážky se cestovateli nakonec přece jen podařilo několik průvodců přemluvit a 1. října se tak mohl vydat ke svému původnímu cíli, pouze musel zvolit jinou trasu. Výprava putovala přes Balzapuertu do Moyobamby. Náročný přechod přes vrcholky Kordiller trval pět dní. Skupinu čekalo nejprve stoupání pověstnou Montanou Real, pralesem ležícím na svazích hor. Kordillery pak překonali průsmykem Piškuaňunan, ležícím ve výšce 3600 nad mořem. Po pětidenním pochodu dorazili do města Atahualpova Cajamarky, kde si světoběžník dopřál osmidenní odpočinek.¹⁶⁵ Následoval třídní sestup vyschlým řečištěm toku Magdaleny k pobřeží Tichého oceánu, kam skupina dorazila 27. listopadu 1893. Svou pouť zakončil E. St. Vráz se svými průvodci po roce a čtyřech dnech ve městě Pacasmaya.

Zpět do Maturinu se cestovatel plavil na lodi *Maipo* po tichomořském pobřeží. S krátkými zastávkami v Panamě, Colónu, Kostarice a ostrově Trinidad doplul až do Venezuely. V Maturinu ho čekaly povinnosti. Aby splatil dluhy a získal nový úvěr, musel se s Brázdou pustit do obchodu s balatou.¹⁶⁶ Na místě však nevydržel příliš dlouho. Dne 18. května vyrazil na cestu do Čech. Přes Trinidad a Anglii dorazil do Hamburku a na konci června roku 1894 poprvé zavítal do Prahy. Znenadání se objevil v hlavním městě českého království v domě Vojty Náprstka u Halánků. Poprvé tak došlo k setkání Vráze a jeho podporovatelů z Prahy, již zmíněného Vojty Náprstka, profesora Antonína Friče, Václava Friče,¹⁶⁷ profesora Baušeho a cestovatele Josefa Kořenského. Světoběžník nepřijel sám, s sebou přivezl do Prahy čtyřiačtyřicet živých exemplářů jihoamerické fauny, které plánoval věnovat proklamované pražské zoologické zahradě.¹⁶⁸

Mimo rámec velkých „objevitelských“ výprav procestoval Stanko Vráz i množství dalších oblastí za jinými účely. Pro celkovou ilustraci cestovatelova života a postihnutí co možná největšího množství aspektů, jež na Vráze zapůsobily, je nutno zmínit také cesty, jež neměly charakter plánovaných výprav za novými objevy dosud neznámých končin. Nedlouho

¹⁶³ E. St. VRÁZ, *Na přič rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 637-647.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 647-648.

¹⁶⁵ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 124-129.

¹⁶⁶ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 31.

¹⁶⁷ Václav Frič, obchodník s přírodninami, jemuž Vráz také zasílal své sbírky, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 3, pol. 6.

¹⁶⁸ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

po cestovatelově příjezdu do Prahy zemřel Vojta Náprstek. Další výpravou, jíž se Vráz účastnil, byla cesta do Gothy v Německu ke zpopelnění těla cestovatelova přítele a podporovatele.¹⁶⁹

Koncem listopadu roku 1894 se Vráz zúčastnil aktivity, jež později ovlivnila nejen jeho životní cesty. Přátelé ho přesvědčili k veřejnému vystoupení a podělení se o zážitky z cest s veřejností. První přednášku proslovil v Praze na Žofíně 26. listopadu.¹⁷⁰ Za necelý rok pobytu v nové vlasti uskutečnil přibližně dvě stě přednášek v Čechách a na Moravě. Již první z přednášek sklídila velký ohlas. Vrázovi se dostalo pozvání také do Berlína, Vídně, Drážďan a dalších německy mluvících oblastí. Odmítl však přednášet německy a zájem institucí v rámci střední Evropy tak opadl. Přednášet však cestovatel nepřestal do konce života a díky této činnosti navštívil řadu míst v Čechách na Moravě, na Slovensku, ve Spojených státech amerických, v Holandsku a jihoamerických zemích. Zájem o světoběžnickovy zážitky projevila také odborná veřejnost. Na jaře promluvil pro odborníky. Tématem byly především zážitky z Maroka a západní Afriky.¹⁷¹ Přednášky se také staly zdrojem příjmu pro jeho další výpravy.

Po necelém roce pobytu v Praze Vráz opět vyrazil na cesty. 3. listopadu 1895 odjel do Spojených států amerických. Po krátký čas se zdržel v Chicagu a v polovině listopadu vystoupil v New Yorku v Central Opera House, kde začalo jeho první americké přednáškové turné. Postupně se přesouval na západ k Tichému oceánu, odkud měl v plánu plout do Japonska. Mezi nejvýznamnější zastávky patřila města Baltimore, Cleveland, Detroit, Chicago, Cedar-Rapids, Iowa City, St. Louis, Milwaukee, Racine, a další.¹⁷² Dne 18. ledna 1896 se cestovatel ocitl na západním pobřeží Spojených států, v San Francisku. Zde se Vráz nalodil a opět plul po vodách Tichého oceánu. Po dvaadvaceti dnech vystoupil na březích Japonska. Navštívil města Tokio a Nagasaki, kde Vráze fascinovaly japonské řemeslné a umělecké výrobky. Na dluh nakoupil řadu předmětů, aby je posléze poslal do Prahy, kde byly vystaveny dne 1. června 1896 v malém sále Měšťanské besedy.¹⁷³

Po návštěvě země vycházejícího slunce se Vráz vypravil do Číny. Nejdříve se vylodil na pobřeží Anamu, odkud však v zápětí zase odjel, neboť na plánované trase v kontinentální

¹⁶⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 1, pol. 3.

¹⁷⁰ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

¹⁷¹ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920.

¹⁷² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

¹⁷³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

jihovýchodní Asii panovaly pro cestování nepříznivé podmínky. V Hongkongu řádil mor, v Saigonu hlad a Singapur postihla cholera.¹⁷⁴

Singapur se tak stal pouze přestupní stanicí po cestě na ostrov Borneo, kam Vráz dorazil 25. června 1896. Na ostrově Kalimantan se povodím řičky Sarawak plavil do Kuchingu, hlavního města saravackého Rajatu (knížectví), odkud cestoval do vnitrozemí. Během výprav prozkoumal oblasti řek Sadong, Sebangog, Simujan, Batang, Lupar, Sekarang a Lemanak. Během cest sbíral především motýly a také lovil orangutany. Výpravy pořádal se skupinkou průvodců s velmi pestrým etnickým původem a tvořil přehled národností jihovýchodní Asie. Cestoval s Číňanem, Indem, Malajcem a místním Dajakem.¹⁷⁵

Lovecké úspěchy vystřídal strasti spojené s onemocněním zimnicí.

Po uzdravení se Vráz vypravil na ostrov Nová Guinea. Vnitrozemí Nové Guineje bylo jedním z nejméně prozkoumaných míst naší planety. Na konci 19. století byl ostrov rozdělen mezi tři evropské mocnosti: Holandsko, Velkou Británii a Německo. Počet evropských obyvatel na ostrově však byl minimální. Obsazeno bylo pouze pobřeží ostrova a mimo pobřeží se Evropané a cizinci téměř nepohybovali.¹⁷⁶ Vráz se usadil v pobřežním městě Doré, kde například žila stovka cizinců a z toho pouze dva holandští misionáři.

Od počátku pobytu po nastínění svého záměru podniknout objevitelskou výpravu, měl Vráz problémy s místními obyvateli, Papuánci. Ti ho od jeho plánu zrazovali a nechtěli se dát do jeho služeb. Vráz se přesunul do osady Andaj, ležící u ústí řeky poblíž Doré, odkud chtěl vyrazit do pohoří Velký Hattam.¹⁷⁷ Po příslibu dostatečně velkých plateb za poskytnutý doprovod se cestovateli podařilo získat potřebný počet nosičů zavazadel. Když však přišli do osady obyvatelé z vnitrozemí, kteří měli výpravu provázet, nastaly záhy neshody mezi oběma skupinami. Do sporů s Papuánci se dostal i Vráz. Synovi náčelníka osady Andaje, se totiž zdála cena za plánovanou výpravu příliš nízká. Požadoval za vykonanou cestu Vrázovu pušku. Problémy způsobovala také neznalost řeči, jak ze strany Vráze, tak ze strany místních obyvatel z pobřeží a hor. Prvotní neshody se ale podařilo urovnat a výprava se vydala na cestu. Doputovali do Hattam Kaku, jednoho z pohoří Velkého Hattamu, kde sídlili Vrázovi průvodci. Záhy však vyvstaly další komplikace. Místní chtěli využít cestovatelovy výzbroje k válce se sousedním kmenem Morejců. Vráz odmítl, což se samozřejmě nelíbilo jeho hostitelům.

¹⁷⁴ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 38.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 38-39.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 40-41.

¹⁷⁷ Ladislav KORBEL, *Cesta E. St. Vráze na Novou Guineu*, s. 24-25.

Během pobytu v horách badatel pátral po jednom ze dvou vejcorodých savců, jezuře, a po další zvěři. Po čase se mu podařilo odchytnout živou samici, ale průvodci si ji v nestřežené chvíli dopřáli k jídlu. Vráz vyslal posla k dalšímu ze sousedních kmenů Manikonanů, aby mohl pokračovat v cestě vnitrozemím. Papuánci z pobřeží se však obávali místních a chtěli se vrátit. Cestovatel je nakonec uplatil puškou a výprava tak mohla pokračovat dále. Jedno z pohoří Vráz pojmenoval po českém skladateli, Bedřichu Smetanovi.¹⁷⁸ Další spory donutily výpravu přehnout ke kmeni Morejců. Až po cestě se z důvodu vážnoucí komunikace dověděli, že je kmen, k němuž směřují, hodlá napadnout. Za nedlouho došlo k boji, ale připraveným poutníkům se podařilo Morejce zahnat. Další cesty však již nepřipadaly v úvahu. Výprava zahájila návrat k pobřeží, do Doré. Vráz z klidnějších míst podnikal výpravy do okolí, nakupoval etnografické předměty a pořádal lovecké výpravy. Těžkosti cesty do Velkého Hattamu přiměly Vráze k rozhodnutí, že toto byl poslední z jeho pokusů proniknout do dosud neprobádaných končin.¹⁷⁹

V březnu 1897 cestovatel ukončil pobyt na Nové Guineji, a ačkoliv původně plánoval vrátit se do Spojených států amerických, zamířil na měsíční návštěvu Siamu (Thajsko). Při krátké zastávce pobýval v hlavním městě Bangkoku, uspořádal zápisky z předchozí cesty, fotografoval památky a obyvatelstvo hlavního města a navštěvoval památná místa země, např. královské sídlo v Bang-pa-in, zříceniny hlavního města u Ajuthie. Do Bankoku dorazil telegraf od Brázdy, jemuž se nepodařilo sehnat pro Vráze peníze na cestu do USA. Bylo tedy nutné, aby se do USA přesunul přes Evropu, neboť pouze na cestu tam mu stačily finanční prostředky. V polovině května 1897 nastoupil k plavbě, již po několika zastávkách dokončil putování kolem světa.¹⁸⁰ Za měsíc doputoval do Chicaga. Odtud vyrazil přes Kubu do Venezuely, aby zlikvidoval obchod s balatou. V dalším průběhu roku 1897 cestoval po USA na dalším přednáškovém turné.¹⁸¹

Na konci roku 1897, 28. prosince se oženil s Vlastou Geringerovou. Spolu se záhy vydali na svatební cestu do Mexika, kde vystoupali na horu Popocatepetl, vysokou 5450 metrů nad mořem, po Mexiku cestovali dva měsíce.¹⁸² Vrázovi se pak dostalo pozvání od zeměpisné společnosti do Holandska, na přednáškové turné o nedávné výpravě na Novou Guineu. Hned po svatební cestě se tedy vydal do Evropy. Přednášel ve městech Utrecht, Amsterdam, Rotterdam a Haag.¹⁸³

¹⁷⁸ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 45.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 47.

¹⁸⁰ E. St. VRÁZ, *V zemi bílého slona*, Cesty světem, sv. 2, Praha 1901.

¹⁸¹ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha 1947, s. 50.

¹⁸² J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

¹⁸³ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 210.

Z Holandska se Vráz přesunul do Prahy. Střídavě pak se svou ženou pobýval v Čechách a USA. V letech 1889 až 1900 pak cestoval po samotných Spojených státech. Vypravil se do Arizony a Nového Mexika. Navštívil zde Grand Canion a povodí řeky Colorado, kde podnikal výzkumné cesty po indiánských rezervacích. Pobýval přímo ve vesnicích indiánských kmenů Hopi a Moqui. Věnoval se hlavně fotografování původního obyvatelstva Ameriky a přírodních zajímavostí regionu.¹⁸⁴

Jakmile se Vráz doslechl o konci i-che-tchuanského (dříve nazývané boxerské) povstání v Číně (1898-1901), neprodleně začal shánět finanční prostředky na další cestu. Do Číny vyrazil v lednu 1901. Po obsazení hlavního města Pekingy intervenčními vojsky Velké Británie, Francie, Německa, Itálie, USA, Ruska a Japonska se Vrázovi dostalo možnosti jako

Obr. 5. Cestovatel Vráz v Letním paláci císařském v Pekingu

jednomu z mála cizinců prohlédnout si dosud nepřístupná místa, včetně císařského „Zakázaného města.“ V Pekingu se zdržel tři měsíce, během nichž zachytil objektivem fotoaparátu řadu obrazů dnešního hlavního čínského města.¹⁸⁵

Po návštěvě Číny se vypravil do Koreje, kde se zdržel několik týdnů jako host vládnoucího prince. Z Koreje se přesunul do Vladivostoku a odtud se vracel Sibiří do Evropy.¹⁸⁶ Ruskem putoval v období před dokončením transsibiřské magistrály. Cestoval tedy nejen vlakem, ale také koňmo, pěšky a lodí po řece. Koncem léta doputoval

do Moskvy, odkud pokračoval přes Brémy přímo do Chicaga. Rok a půl poté sděloval své zážitky na přednáškových cestách po městech Spojených států amerických, Čech a Moravy.

Pobyt na známých místech však opět netrval dlouho a Vráz se znovu vydal do ciziny. Od podzimu 1903 do dubna 1904 navštěvoval města Jižní a Střední Ameriky. Přednášel

¹⁸⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 2.

¹⁸⁵ E. St. VRÁZ, *Čína, Cestopisné črty*, Cesty světem sv. 3, Praha 1904.

¹⁸⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 3.

španělsky, vystoupeními financoval svou cestu. Postupně navštívil města Bahia a Rio de Janeiro v Brazílii. V Asunciónu (Paraguay) byl Vráz uvítán prezidentem a Přírodovědecký ústav jmenoval cestovatele čestným členem. Navštívil také nejvyšší vodopády světa Salto del Iguassú. Přes Buenos Aires v Argentině se přesunul k pobřeží Tichého oceánu, podél jehož pobřeží putoval na sever přes města Valparaíso, Santiago, Caldera, Iquique v Chile, Callao Pisco, Arequipa a Lima v Peru, Quayaquil, Quito, Cuncu v Ekvádoru. Ve Střední Americe navštívil podruhé Costa Ricu a Panamu. V očekávání narození syna Vítězslava spěchal z Panamy do Chicaga.¹⁸⁷

Zanedlouho nalezneme Vráze v Ciudad de México, hlavním městě stejnojmenného státu. Pozornost cestovatele zde byla zaměřena na památky po zaniklých kulturách Mayů, Aztéků, Zapotéků a Toltéků. Po návštěvě města Mitla u Oaxacy byl však nucen konstatovat, že Mexiko se může pyšnit skvělou minulostí, méně však péčí o památky.¹⁸⁸

Další období cestovatelova života se odehrávala střídavě v Chicagu a v Praze. O své dojmy z posledních cest se s posluchači v Čechách podělil v roce 1905. Rok 1906 pak strávil Vráz v Chicagu a roku 1907 se opět vrátil do Prahy, aby zde znovu přednášel veřejnosti. Po dovršení 50 let věku Vráz odřekl svou závěrečnou přednášku na Žofíně a v červnu roku 1910 odjel do USA. Do Čech se odsud vrátil až po 11 letech.

Do Spojených států amerických se vydal s pověřením Národní rady, k založení její americké větve. Poslání, činnost rady a role Stanka Vráze v ní bude popsána v následujících kapitolách. Přijetím úkolu se rozjelo nové kolo cestování. Vráz opět objížděl města Spojených států s přednáškami, tentokrát v intencích rady, která se po několika měsících stala skutečností. V lednu 1911 byla instituce založena a cestovatel se stal jejím jednomyslně zvoleným předsedou. To však s sebou přineslo nové cestovní povinnosti. Dle tvrzení Vrázových spolupracovníků světoběžník stál nebo se alespoň podílel na většině významných kulturních aktivit české menšiny v USA. Před první světovou válkou se z důvodu únavy a soukromých aktivit cestovatel zřekl předsednictví v radě.¹⁸⁹

Změnu a další cesty s sebou přinesl rok 1916 a Vrázova účast v prezidentské kampani demokratického kandidáta Woodrowa Wilsona. Konec válečného konfliktu, porážka Ústředních mocností a vyhlášení samostatného Československa znamenaly pro Vráze naplnění mnohaletého úsilí, které prezentoval nejen prostřednictvím Národní rady, ale také dalších vlastních aktivit. Závěr první světové války zastihl však cestovatele na nemocničním lůžku a na návštěvu samostatné republiky musel počkat tři roky, do svého zotavení, aby byl

¹⁸⁷ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 235.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 236-240.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 279-327.

schopen vykonat cestu přes oceán. Do nové vlasti se tak navrátil až 31. srpna 1921. Podlomené zdraví Vrázovi dovolilo cestovat pouze po Čechách s občasnými výjezdy do Vídně, především z důvodů přednáškových turné.¹⁹⁰

Jak bylo psáno v úvodu kapitoly, Vráz podnikl tři výpravy do dosud neprozkoumaných míst. Po cestě na ostrov Nová Guinea se cestovatel rozhodl nepodnikat další náročné výpravy. Zdravotní komplikace po několikanásobném prodělání tropických nemocí, vyšší věk a zřejmě také založení rodiny přiměly Vráze upustit od náročných výprav. Další cesty vedly Vráze do mnohem přístupnějších oblastí, především do velkých měst nebo na časově méně náročnější výpravy. Cesty po roce 1897 charakterizoval sám jako tzv. „procházkové.“¹⁹¹ Pravidelné výjezdy za posluchači přednášek a v souvislosti s činností Národní rady, přinesly další množství absolvovaných kilometrů. Posledním důležitým faktorem byl život na dvou kontinentech. Střídavý pobyt v Chicagu a v Praze ukončil Vráz s rodinou až roku 1921, kdy se natrvalo odstěhoval do Čech. V úhrnu se „doma“ v Čechách či USA zdržel vždy přibližně rok, a poté převážilo jeho cestovatelské zanícení a vydal se do cizích zemí. Výpravy do zahraničí, přednášková turné, cesty v intencích Národní rady a pohyb mezi Spojenými státy a Evropou znamenaly mnohaletý život v pohybu.

Jak je patrné z výše sepsaného souhrnu, značnou část života strávil Vráz na cestách. Vyjma fyzické zátěže s sebou cesty přinesly poznání řady zemí. S rostoucím věkem se ale zkracovaly pobyty na daném území. Cesty trvaly zpravidla rok. V západní Africe pobýval na prvních dvou místech tři roky a jeho poslední zastávka byla dvouletá. Poměrně dlouhá doba, po níž se cestovatel seznamoval s daným místem na svých nejdůležitějších výpravách, však byla zkrácena o neustálé přesuny z místa na místo. V jednotlivých městech či místech, až na výjimky, nestrávil badatel déle než měsíc. Délka pobytu byla ovšem často ovlivněna spíše nedostatkem financí než záměry cestovatele. Seznámení s danou oblastí, jejím obyvatelstvem a životem v určitém místě věnoval Vráz vždy jen několik týdnů, delší časové prodlevy v jednotlivých sídlech byly způsobeny zpravidla nenadálými potížemi na cestách, než plány cestovatele.

Přesuny lodí nebo vlakem, buď na výpravách, nebo za účelem přednášek znamenaly zátěž pro cestující. Sám Vráz ale přesuny zpravidla charakterizuje jako chvíle odpočinku, respektive je nekomentuje výrazně negativně.¹⁹² Obtíže při cestách podaných cestovatelem je však třeba chápat také jako určitý druh literární licence v žánru cestopisné literatury, pomocí níž autor zvyšuje svou prestiž a dodává svým cestám charakter výjimečnosti. Vyjma pobytu

¹⁹⁰ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 279-327.

¹⁹¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 46, pol. 6.

¹⁹² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 46, pol. 6.

v Maroku, kde Vráz cestoval v přestrojení, využíval cestovatel nosiče zavazadel. O náročnosti cestování na konci 19. století je možné získat alespoň částečnou představu na základě soupisu materiálů, který s sebou cestovatel vezl při výpravě po tocích Jižní Ameriky, podniknuté v roce 1892. Níže vypsane vybavení bylo určeno na říční výpravu pomocí dvou lodí. Při pokračování cesty po jihoamerickém kontinentu, kterou absolvoval pěšky, musel část zavazadel prodat a také došlo ke ztrátě části nákladu při potopení jedné z lodí. Výpravy po souši byl nucen světoběžník podnikat se skromnějším množstvím zavazadel, pokud nechtěl najímat zástup nosičů.¹⁹³ Zmíněná cesta patřila také k jedné z nejnáročnějších a nejdelších Vrázových výprav.

Pro vytvoření představy o podobě a náročnosti cestování ve sledovaném období zde připojíme soupis vybavení a potravin, které byly nezbytné pro uskutečnění Vrázovy cesty.

„Má zavazadla skládala se z:

8 větších

5 menší kufříků, skřínek, beden, obsahujících: šaty, prádlo, 2 houně, hamaku domorodou, ochranné síti proti moskytům, na dobu jednoho roku vypočtené množství lučebnin, ploten a nářadí fotografické, pokud se dotýče negativního procesu. Prach, prázdné patrony kal. 16 a plné, kulové kal. 44 pro opakovačku. Láhve, plechovky, nástroje ku spájení kovu. Cyankalium, Chloroform, sirouhlík, arsenik, nástroje taxidermické, síti na motýle i živočišstvo vodní – předměty vesměs určené ku pilné činnosti zoologicky sběratelské. Léky vesměs určené ku pilné činnosti zoologicky sběratelské. Léky (hlavně chinin, arsenik, protijedy, Tinct Opii, Ipecacuanhu, Tanin, Kalomel, Mořskou sůl, Jodoform, Sublimát) a obvazy. Sirky, křesadlo, svíčky, lampu s reflektorem ku chytání nočního hmyzu. Niti a jehly, tenké provazy, lehkou obuv, domorodé sandály. Malou knihovnu odbornou, hlavně starošpanělské vzácné cestopisy (žel, že později utonuly!), Neúplné ročníky Světozora, Vesmíru, Zlaté Prahy, Humorů, Květů, zvěčnělým Náprstkem mi zasílaných, a půl tuctu české beletrie a turistiky, vesměs četba určená pro dobu skleslosti mysli, špatného humoru v periodě nekonečných dešťů a nemocí, kdy k nečinnosti budu odsouzen. Zboží a drobnůstky ku výměnnému obchodu s míšenci i Indiány a ku získání si přátelství poslednějších. Korale (sklenné) různé velikosti a různých barev, malá kulatá zrcádka, nožíky, udice malé i větší,

¹⁹³ V porovnání s druhou výpravou Dr. Emila Holuba byla Vrázova cesta pouze skromným „výletem.“ Oproti Vrázovým třinácti zavazadlům vezl E. Holub s sebou z Čech do Afriky 164 beden a balíků. Část vybavení Holub využil při svém příjezdu do Jihoafrické republiky a na samotnou objevitelskou výpravu nevezl kompletní vybavení. Při výpravě však využíval služeb až dvou set nosičů. V. ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, s. 76-78. Osmičlenná Holubova výprava tak byla zatížena přibližně stejným počtem zavazadel. Je však nutné brát v úvahu také dodatečně sběry, které cestovatelé pořídili a dopravovali do Čech, a které navýšily jejich náklad.

šátky, jaké v Evropě nejchudší třída žen na hlavě nosí, u divochů ale dospělí, u míšenců jen děti mají na místo fíkového listu našich prarodičů. Americký tabák, o dlouhém vlhkém listí, nejsilnější odrůdy Virginia (přes přísné zákazy podloudně do Venezuely dopravovaný);

1 ruční skříň se strojem fotografickým;

1 dto. se stojanem k předešlému;

1 dto. s přenosnou malou tmavou komorou pro výměnu a ku vyvolávání desek;

3 ručnice, dvojky, předovky, s hlavními netaženými;

1 zadovka české práce, jejíž jedna hlaveň na broky, druhá tažená na kouli zařízená

1 americká opakovačka, Winchester, na 11 patron, K této výzbroji, které na štěstí na celé své cestě jen dvakrát proti lidem jsem upotřebil, dlužno přičísti dva revolvery a přes tři stopy dlouhý nůž zálesácký, v pochvě kolem pasu nošený;

1 bednička s tuctem dobrých amerických seker;

1 dto. se 4 tucty „machetes“ nožů. Plochý, ve formě nože na špici něco ohnutého, ve velmi jednoduchém držadle sedící kus zaostřeného železa, v délce 3 – 4 stop. Obyvatelům teplejší Ameriky nebytný nástroj ku pracím v poli, lese, společník na cestách a zároveň zbraň, na Kubě např. nemálo obávaná;

2 balíky modrého kalika, v Evropě jen pro exotické národy vyráběného

1 dto. „zarazy“ zde zvaného kartounu pestrých vzorů i barev

1 dto. červené, bílé a žluté látky (poslední nesetkala se úspěchem a byla všude odmítnuta);

5 beden po dvou plechovkách, každá o 25 litrech lihu jen asi 70% silného

1 bedna tlučeného i celého kamence ku preparaci koží ssavců

3 dvacetilitrové láhve v rákosovém obalu, tak zvané damesanas naplněné slabším lihem

1 dto. s domorodým, dobrým rumem pro mé lodníky;

1 bedna s broky a olovem;

2 pytle rýže, v celku asi půldruhého centu;

1 pytlík nepražené kávy;

7 plechovek sádla;

1 bednička mýdla;

1 větší bedna evropských potravin, jako: cukr, kondensované mléko, americké maso v plechovkách, pepř a jiné;

1 pletenec cibule a česneku, ve Venezuele u míšenců delikatesní přídavek do všech pokrmů, pepř cayenský a láhev octa;

2 balíky z listí palmového, obsahující asi 50 tmavého cukru domorodého v homolkách zvaných „papelones“

1 bedna o 12 lahvích červeného vína a 1 láhev cognacu;
1 plechovka prostých lodních sucharů;
2 plechové okovy na vodu;
2 velké železné hrnce;
1 menší plechový hrnec na vaření kávy;
1 balík z listí palmového domorodého chleba „casabe“

V celku tedy 60 rozličných a různé velikosti zavazadel a předmětů, k nimž ještě třeba přičísti dlouhá lana, souvadla, 3 vesla, kotev, dva ranečky mých lidí a některé drobnůstky, by ve čtenáři správný pojem byl vzbuzen o složitosti mých zavazadel, obtíží s umístěním a později perné práce s vykládáním, přenášením jich přes místa nebezpečná, atd. Podotýkám ještě, že to bylo poprvé na mých cestách, kdy dovolil jsem si něco přepychu v potravinách i nápojích evropských, pokud žaludku mému lahodily, a že družina má statečně pomáhala na jejich zničení.“¹⁹⁴

Soupis předmětů sloužících cestovateli na cestě nám podává zprávu nejen o materiálním vybavení, ale také o dalších aspektech souvisejících s cestováním. Nedílnou součástí inventáře evropského poutníka do exotických zemí byly předměty určené ke směně s místním obyvatelstvem za poskytnutou pomoc, služby a produkty místní provenience. Vráz byl v roce 1892 již zcestovalou osobou, nicméně zmínka o užívání jednotlivých „darů“ svědčí o znalosti potřeb obyvatel, k nimž Vráz cestoval. Do jaké míry byly informace o obchodních artiklech v oblastech s minimální přítomností evropského obyvatelstva součástí dobové praxe informační vybavenosti cestovatelů a předmětem diskuze a výměny lze prozatím pouze dovozovat.

Následný podrobný soupis potravin a léků svědčí o potřebě a důležitosti, kterou vkládali cestovatelé do evropské stravy a nutnosti mít dostatek zásob a nebýt odkázaný na místní zdroje. Strach z nemocí, k nimž mohla nezvyklá strava přispívat, hrál nejvýraznější roli v obavách z cest. Dalším z faktorů je snaha o uchování si všeho evropského a odmítání přizpůsobení se místním zvyklostem, která byla také jednou ze symptomatických projevů cestování na přelomu 19. a 20. století. Několik málo výjimek v podobě přizpůsobení se lokálními podmínkám je cestovateli prezentováno jako projev hrdinství, popřípadě nutnosti, a ne jako počin hodný následování. Vráz zde uvádí evropskou stravu jako projev luxusu. Pro srovnání uvádíme světoběžníkův africký pobyt, kdy nedostatek financí spojený s nedostatkem evropské stravy vedl v lepším případě k vyjádření nechutenství, v horším pak k nemocem a

¹⁹⁴ E. St. VRÁZ, *Na příč rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 86-88.

ohrožení života.¹⁹⁵ Nedílnou součástí vybavení výprav mimo oblasti obývané Evropany byla dostatečná zásoba palných i chladných zbraní. Přehled uveřejněný Vrázem také dává představu o náročnosti odborné terénní práce v podobě pořizování fotografií a zpracovávání nasbíraných přírodnin.

Délka cesty a časová náročnost s sebou mimo jiné přinášely i starosti s organizací a zvýšenou finanční náročnost. S množstvím vybavení se cestovatel neobešel bez doprovodu nosičů. Počet dalších osob na cestách, kterých mnohdy nebylo málo, zvyšoval také potřebu většího množství předmětů, určených pro souputníky, a také organizační náročnost cesty. Spolupráce, nebo lépe řečeno nespolupráce, s místním obyvatelstvem byla také častým předmětem stížností cestovatelů. Řada odmítnutí doprovázet cestovatele a nutnost shánět další průvodce a nosiče mohla vést k prodlevám na cestách či ztroskotání celého podniku.

Opětovné kritiky řady cestovatelů na své průvodce byly součástí dobového cestování. Nepochopení cílů a představ cestovatelů spojených s nutností kooperace vedly k nejčastějším konfliktům s místním obyvatelstvem a také dávaly prostor k vyjadřování odsudků nad lidmi, s nimiž se stýkal.

¹⁹⁵ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937.

4.3. Spolková činnost cestovatele

Další z cestovatelových aktivit, jež byla doposud opomíjena, je jeho spolková činnost. Již pouhý výčet institucí, jejichž členem byl, dává představu o účastenství sledované osobnosti na veřejném životě. Zároveň poukazuje na hlavní zájmy a činnosti, jež Vráze provázely v jeho životní pouti.

Samotné členství nevypovídá o aktivitách, jež v daném spolku vykonával, nicméně dobový tisk a další prameny nám dovolují nahlédnout, že účast ve většině spolků nebyla pouhou oficiální událostí, zvyšující prestiž cestovatele a daného spolku, ale že Vrázovo členství ve spolku bylo aktivní, často až spoluutvářející charakter jednotlivých institucí.

Již při svém prvním pobytu v Praze v letech 1894 až 1895, se cestovatel, v Čechách známý pouze prostřednictvím korespondence, zapojil do společenského života. Kontakty získal především prostřednictvím Vojty Náprstka, ke kterému mířily jeho první kroky při příjezdu do hlavního města. Dům u Halánků, kde Vojta Náprstek žil, tvořil v dané době jedno z center kulturního života v hlavním městě českého království. Nedlouho po Vrázově příjezdu, na podzim roku 1894, však Vojta Náprstek zemřel. Jednou z prvních společenských událostí byla tedy nepříliš radostná výprava spolku do Ghoty v Německu dne 7. září 1894, ke spálení Náprstkova těla. Smrt významného mecenáše zasáhla také společenský život v domě Halánků a pro Vráze znamenala odchod jednoho z jeho nejvýznamnějších podporovatelů. V témže roce se však cestovatel zapojil do činnosti Přírodovědného klubu v Praze, jehož byl zakládajícím členem. Na naléhání přátel z tohoto spolku uskutečnil také první ze svých přednášek, jež mu záhy získaly značnou popularitu. Následující rok se účastnil Národopisné výstavy Československé v Praze, kde také poznal svou ženu Vlastu Geringerovou, jež na výstavě provázela expozicí amerických Čechů.¹⁹⁶

Hlavní aktivitou Stanka Vráze ve spolcích byla již zmíněná přednášková činnost. Uspořádal řadu populárních přednášek o svých cestách (např. pro Tělocvičnou jednotu Sokol), odborných přednášek (např. pro Přírodovědný klub v Praze) a také vyprávění na mnohá další témata dle charakteru jednotlivých spolků, např. na veřejných školách v USA o Čechách a krajanům v USA o činnosti Česko Americké Národní Rady.¹⁹⁷

Zájem a podporu české menšiny ve světě i v Rakousko-Uhersku vyjádřil Vráz také členstvím a přednáškami v menšinovém spolku Ještěd. Členem spolku se stal roku 1909.

¹⁹⁶ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

¹⁹⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 7, Americká větev Národní rady, jejímž byl zakládajícím členem.

Roku 1898 se podílel na založení Literárního a řečnického spolku Slávie v Praze a o osm let později spoluzaložil Spolek českého slepeckého tisku. Na sklonku života (od roku 1930) se stal také dopisujícím členem Českého klubu fotografů amatérů, s nímž se dělil o své bohaté zkušenosti, získané při pořizování snímků na svých cestách. Roku 1920 byl světoběžník za své přednáškové aktivity jmenován čestným členem v Československé dělnické jednotě „Barák“ pro Dolní a Horní Rakousy, se sídlem ve Vídni, a Tělocvičné jednoty Sokol v Chrástu.¹⁹⁸

Nejvýrazněji se svou činností zapsal v Česko Americké Národní radě, americké větvi Národní rady, jejímž založením byl Vráz pověřen. Hlavní náplní a posláním rady bylo sdružování jednotlivých českých menšinových spolků ve Spojených státech amerických.¹⁹⁹ Mezi nejsilnější sdružení patřila Strana svobodomyšlných, založená za pobytu Vojty Náprstka v USA. Vlivnou pozici v této straně zastával Vrázův tchán August Geringer, který zároveň vydával jedno z hlavních periodik strany, nesoucí název „Svornost.“ Druhou nejvýznamnější stranou bylo Sdružení katolíků. Mezi oběma nejsilnějšími tábory panovaly neshody a řevnivost. Situaci v zámoří popisuje v knize Vlasta Vrázová slovy otce: „Jenomže právě v tomto početném spolkaření vyrostla metla všeho českoamerického života: rozštěpenost, řevnivost, nechutné boje osobní, řádící ve spolcích a českém tisku. Jak říká Vráz: „Tři Češi – čtyři strany.“²⁰⁰ Jak již bylo řečeno výše, posláním Česko Americké Národní rady bylo sdružení a zastřešení mnoha rozličných českých spolků působících ve Spojených státech amerických. Rada měla tělocvičným odvětvím zastřešovat všechny sokolské jednoty, podpůrné spolky odvětvím pojišťovacím, umělecké kluby odvětvím kulturním, školy školským, atd.²⁰¹ Hlavní náplní sdružení byla spolupráce daných odvětví, jež měla odstranit zdvojování činnosti. Rada měla zprostředkovávat kontakty mezi Čechami a zámořím, reprezentovat českou menšinu ve Spojených státech a plnit roli ústředí české menšiny v českoamerických záležitostech a ve stycích s cizinou.

Vráz se rozjel do USA s pověřením Národní rady v roce 1910. Velkou oporou v cestovatelově úsilí sdružit menšinové spolky byla rodina a především tchán August Geringer, který stál v ústředí Svobodomyšlné strany a vydával její hlavní deník „Svornost.“ Chicago, kde sídlila početná česká menšina a bydlela Vrázova rodina, se také stalo sídlem Česko Americké Národní rady. Podpora jednoho z hlavních krajanských sdružení přinesla také komplikace v podobě obav ostatních spolků z přílišného vlivu svobodomyšlné strany.

¹⁹⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 1, pol. 3.

¹⁹⁹ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 283-289.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 285.

²⁰¹ Tamtéž, s. 287.

Kritika se však objevovala také z řad příznivců strany, nesouhlasících se spoluprací se spolky stojícími na odlišných základech. Nejvýraznější rozepře vzbuzovalo náboženství a politika. Rozpory panovaly mezi zástupci katolické strany a evangelíky, v jejichž řadách nalézáme řadu členů nebo podporovatelů svobodomyšlné strany.

Náplní Stanka Vráze při organizaci americké větve Národní rady, jež měla získat podporu danému záměru, byla přednášková činnost, prezentace rady v tisku a komunikace s krajany prostřednictvím korespondence. Vedoucí pozici v radě získal Vráz díky opakovaným cestám mezi Čechami a zámořím a kontaktům na obou stranách Atlantiku. Nedůvěru z provázaností cestovatele s rodinou Geringerů a Stranou svobodomyšlných pomohla odstranit předchozí přednášková turné, jež získala Vrázovi popularitu mezi krajany a také turné pořádané již v intencích rady. První cyklus přednášek se rozběhl po českých osadách na americkém venkově. Posléze navštívil Vráz americká města s nejpočetnějším zastoupením české menšiny. Hlavními středisky českých emigrantů byly Chicago, New York, Omaha, Cleveland, Cedar Rapids a St. Louis.²⁰²

V lednu roku 1911 se povedlo záměr sdružit spolky v Národní radě uskutečnit. Po oficiální institucionalizaci se naplno rozeběhla její činnost. Hlavní náplní byla podpora a ochrana českých přistěhovalců. Zřízení informační kanceláře a později nové stanice pro přistěhovalce dalo emigrantům oporu při příchodu do nové vlasti. Kancelář a stanice stála v opozici proti rakouskému konzulátu, jenž zpravidla nehájil zájmy českých emigrantů. Další z činností kanceláře bylo poskytování informací menšině a hájení jejích zájmů proti americké veřejnosti. Rada měla také povzbuzovat český obchod a průmysl a spolupracovat se starou vlastí. Z řady kulturních aktivit je třeba zmínit záměry napsání české knihy pro vystěhovalce, upravení a doplnění českého adresáře, překládání českých knih do anglického jazyka, podpora zavedení českých knih do městských knihoven, založení osvětového svazu pořádání českých i anglických přednášek o české zemi a v neposlední řadě prosazení pravidelného vyučování češtiny v některých chicagských školách.

Jedním z úspěchů rady bylo zařazení české hymny v anglickém znění do amerických zpěvníků. Dále rada zorganizovala přes třicet přednášek na veřejných chicagských školách o Čechách a Češích, proslovených Vrázem a Jaroslavem Zmrhalem, s promítáním fotografií z Čech, organizaci se také podařilo uspořádat přednášku s obrazy ze staré vlasti s českým hudebním programem na učitelském ústavu pro pět set kandidátů a profesorský sbor.²⁰³

²⁰² V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 283-284.

²⁰³ Tamtéž, s. 295.

Dva roky činnosti rady přinesly vydání výboru českých pohádek „Bohemian Folk Stories“, českoamerického adresáře a učebnice pro vyučování češtiny na středních školách v nákladu Národní rady. Velký ohlas měla přednáška proslovená Vrázem 30. července 1911 v Chicagu u příležitosti oslav spojených s odhalením pomníku Karlu Havlíčku Borovskému.²⁰⁴ Během prvních tří let činnosti rady proslovil cestovatel stovky přednášek, v pozdějším období především v národním duchu a na podporu sdružení a jeho aktivit. V roce 1914 se Vráz vzdal předsednictví v radě, avšak dále se věnoval aktivitám sdružení. První světová válka však znamenala novou náplň činnosti Národní rady. Českoamerická tisková kancelář, Národní rada a Výpomocný výbor se spojili v jednu válečnou organizaci České národní sdružení.

V roce 1916 Vráz přijal místo ředitele československé kanceláře pro znovuzvolení demokratického kandidáta Woodrowa Wilsona proti republikánskému kandidátovi Charlese E. Hughesovi. Wilson byl pro vstup Spojených států amerických do války a čeští vlastenci doufali, že se znovuzvolením demokratického kandidáta se dostane Čechům v rámci Rakouska-Uherska větší autonomie. Činnost kanceláře neušla pozornosti prezidentského kandidáta, který se s Vrázem osobně setkal při svém předvolebním vystoupení v Chicagu. Po skončení války se dostalo Čechům za jejich podporu Wilsona odměny v podobě samostatného státu. Svůj díl na vzniku Československa měl tedy i cestovatel Stanko Vráz.

²⁰⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 7.

4.4. Sbírky pro Národní Muzeum v Praze a Náprstkovo Muzeum Afrických, Asijských a Amerických kultur

Jednou z řady Vrázových cestovatelských aktivit bylo sbírání přírodnin a etnografických předmětů. Nasbírané předměty Vráz prodával soukromníkům a firmám v Čechách i cizině, především v Německu. Mezi nejčastější zahraniční odběratele patřily firmy Wardovi, Rosenbergovi, odebírající zoologické předměty a Staudingerovi, odebírající objekty entomologické. V Čechách spolupracoval Vráz především s firmou *Frič*.²⁰⁵ Od tohoto pražského obchodníka s přírodninami poté nakupovali předměty soukromí sběratelé. Přírodniny, především entomologickou sbírku z cesty po západní Africe, získal Dr. O. Nickerl. Z cest po Jižní Americe odkoupil část přivezených předmětů opět Dr. O. Nickerl (brouky) a motýly N. M. Kheil. Oba sběratelé Vrázovy úlovky dále systematicky zpracovávali a popisovali. Později sběratelsky cenné předměty odkázali Národnímu Muzeu v Praze.²⁰⁶

Nejvíce zoologických sbírek přinesly čtyři cesty Stanka Vráze: do západní Afriky, do Nové Guiney, na Borneo a napříč rovníkovou Amerikou, podél řeky Rio Atabapo. Z putování po Japonsku a Číně přivezl Vráz do Čech především předměty etnografické povahy. Část svých sbírek věnoval Vráz bezplatně Národnímu Muzeu v Praze a Náprstkovo Muzeu, kde dodnes tvoří součást sbírkových fondů.

Při pobytu v Jižní Americe spolupracoval Vráz s Jaroslavem Brázdou (1861 – 1918), s nímž se seznámil v Maroku. Společně pak v roce 1889 odcestovali do Venezuely a založili v hlavním městě Caracasu firmu na zpracování přírodnin. Vráz obstarával lov a sběr, Brázda sběry zpracovával a dělal obchodního zástupce.²⁰⁷ Sbírky poté odesílali do Evropy. Vráz si tímto způsobem vydělával na svou cestu vnitrozemím Jižní Ameriky. Mezi obchodní artikly patřily především předměty zoologické povahy, ale také orchideje a míza tzv. balatového stromu (jedná se o dva příbuzné druhy z čeledi Sapotaceae – *Manilkara bedentata* a *Manilkara balata*), suroviny na výrobu podmořských kabelů, která nahrazovala do té doby používanou mizu nazývanou gutaperča, s níž Vráz také obchodoval. Vráz mizu objevil při svých výpravách a naučil se ji zpracovávat od místních indiánů.²⁰⁸

Před cestou do Japonska, Číny a Bornea v roce 1895 získal Vráz potvrzení od Muzea Království Českého, které ho opravňovalo získávat sbírky pro tuto instituci a dodávalo jeho

²⁰⁵ Jan OBENBERGER, *E. St. Vráz a zoologické sbírky Národního Muzea v Praze*, Časopis Národního Muzea, Praha 1932, s. 1.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 2.

²⁰⁷ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 9.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 9.

výzkumným cestám oficiální charakter.²⁰⁹ V současné době spravuje Národní Muzeum v Praze sbírky přírodovědecké a Náprstkovo muzeum etnografické sbírky.

Mezi největší sběratelské úspěchy českého cestovatele patřily vyjma zmíněné mízy balatového stromu do té doby nepopsané druhy: brouk goliáš (*Goliathus Atlas*), získaný na cestě po západní Africe, a dvojdyšná ryba bahník africký (*Profopterus annectens*), získaný tamtéž. Z cesty po Jižní Americe přibyl do muzea bahník americký (*Lepidosiren paradoxus*). Vyjma zmíněných entomologických sbírek získal Vráz pro české muzeum také značné množství velkých zvířat, např. zmiji nosorohou (*Čipera nasinigerrima*) opět z cesty západní Afrikou, z Jižní Ameriky pásovce (*Zaedyus minutus*), mravenečníka zakrslého (*Myrmecophaga didactyla*), ježuru rounovitou (*Proechidna Bruyni*) z cesty na Borneo a Novou Guineu. Vysoce hodnoceny byly Vrázem dovezené rajky, kolibříci, vačice, papoušci, hadi a mnoho dalších exemplářů.²¹⁰

Nejcennější předměty etnografického charakteru přivezl Vráz ze svých cest Jižní Amerikou, Bornea a Nové Guineje. Při své první cestě po západní Africe předměty hmotné kultury ještě nesbíral. Hodnota exponátů je umocněna exkluzivitou, neboť pocházejí z těžko přístupných a nenavštěvovaných oblastí a český cestovatel byl častokrát prvním, kdo dané lokality na přelomu 19. a 20. století procestoval a získal zde předměty užívané místním obyvatelstvem. Řadu předmětů neplánovaně zakoupil také v Japonsku, kde získal množství řemeslných výrobků. Vrázův původní záměr byl uspořádat výstavu z japonské cesty, při níž by měli návštěvníci možnost zakoupit exponáty pro Náprstkovo muzeum. Po smrti Vojty Náprstka se však nenašel nikdo, kdo by plánovanou akci uspořádal, a tudíž z tohoto záměru sešlo. Vráz zaslal zakoupené předměty do Prahy, kde zůstaly zabalené v podobě, v níž byly cestovatelem odeslány, neboť adresát zásilky Josefa Náprstkovy odmítla po smrti manžela zaslané materiály prohlédnout.²¹¹

Nejucelenější sbírkou z cesty po Jižní Americe jsou předměty orinockých kmenů a dalších míst, kde Vráz delší dobu pobýval. Mezi předměty odeslanými do Evropy nalezneme nástroje, předměty denní potřeby, zbraně, hudební nástroje, oblečení, šperky či rituální předměty. Od kočovných Guahíbů získal kouzelníkovu chřestítka či přístroj ke vdechování omamného prášku ňopa. U Indiánů Makiritariů, s nimiž se setkal na jejich výpravě za výdělkem, odkoupil předměty určené na prodej, hlavně košíky a ošatky s černým proplétaným dekorem. Kompletní kolekce hudebních nástrojů pochází od Indiánů, jež potkal při cestě po

²⁰⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 2.

²¹⁰ J. OBENBERGER, E. St. Vráz a zoologické sbírky Národního musea v Praze, Časopis Národního musea, Praha 1932, s. 1-4.

²¹¹ O. KANDERTOVÁ, Napříč rovníkovou Amerikou, Praha 1984, s. 256.

řece Atabapo. Jedná se o vybavení celé tamější „hudební skupiny“, od malých píšťalek, po mohutnou „troubu“ a bubny z vydlabaných kmenů, jimiž se bušilo o zem. Při pobytu ve vesnici Yavita získal Vráz od místních Indiánů řadu keramických nádob, u nichž nalezneme míšení původních motivů a převzatých evropských prvků. Od chívarských náčelníků Vráz získal řadu ozdobných předmětů vyrobených z několika set bílých loketních ptačích kostí, navlečených v řadách nad sebou. Ozdoby se nosily upevněné kolem čela a splývaly přes záda, dále byly zdobené barevným peřím a kovově lesklými krovkami brouků krasců. Zmíněnému kmeni patřily také sušením zmenšené lidské hlavy se zašitými ústy a očima. Další ozdoby přivezl Stanko Vráz z Ekvádoru, jednalo se o ploché prstencovité ozdoby na hlavu z rostlinného pletiva dále zdobeného červeným a žlutým tukaním peřím nebo peřím papoušků ara.²¹² Řadu předmětů cestovatel také zachytil na fotografiích. Cenné jsou také popisy, vysvětlující k čemu jednotlivé sběratelské kousky sloužily a popisy způsobu jejich užívání, či zhotovování. Část předmětů získával Vráz také od překupníků. O svých cestách a především přírodovědeckých sbírkách z nové Guiney a Bornea uspořádal cyklus odborných přednášek při turné v Holandsku. Přednáškám a fotografiím bude věnována pozornost v další části této práce.

Řada předmětů však do Evropy nedorazila. V jejich získání bránilo nedostatečné finanční zajištění cestovatele, obtíže při přepravě choulostivého materiálu, problémy se zpracováním a konzervací v tropických oblastech, a také několik nehod, o nichž se Vráz zmiňuje ve svých cestopisech, jako například potopení druhé lodi Tucuso, s níž cestoval po řekách Jižní Ameriky, či konflikty mezi domorodými kmeny na Nové Guiney, které ho donutily upustit od dalších cest po ostrově a zanechat na místě také část nasbíraného materiálu.

²¹² O. KANDERTOVÁ, *Napříč rovníkovou Amerikou*, Praha 1984, s. 260-261, E. St. VRÁZ, *Na příč rovníkovou Amerikou, Cesty světem*, sv. 1, Praha 1900.

4.5. Výstavy a snaha o založení zoologické zahrady v Praze

Při svém prvním příjezdu do Prahy v roce 1894 s sebou cestovatel přivezl nejen sbírky přírodnin a etnografických předmětů, ale také živé zástupce jihoamerické fauny. Dle jeho dcery Vlasty se ve Venezuele dozvěděl o plánech na založení zoologické zahrady v Praze.²¹³ Pro tento účel byl v hlavním městě vytvořen klub pro zřízení zoologické zahrady. Pod záštitou spolku světoběžník také uspořádal v Praze výstavu přivezených zvířat.²¹⁴

Vystavené exponáty budily pozornost již po cestě. Vráz je dopravoval lodí do Hamburku a poté vlakem do Prahy. Z Lipska přijel za cestovatelem do Hamburku ilustrátor zvířat z Brehmova institutu H. Leuteman,²¹⁵ aby pořídil kresby několika přivezených kusů.²¹⁶ Zamýšlený účel darovat zvířata zoologické zahradě v Praze se však nezdařil. Spolek neměl dostatek prostředků a prostor, pro uskutečnění svého záměru. Většina zvířat byla posléze prodána do zoologické zahrady ve Vídni, některé exponáty putovaly do Antverp a Hamburku. Vráz však alespoň v součinnosti se spolkem uspořádal výstavu v Praze. Zahájena byla dne 7. července 1894 v Paslerově výstavní síni, v domě na rohu Perštýna a Bartolomějské ulice. Návštěvníci měli možnost shlédnout exponáty od 9 hodin ráno do 6 hodin večer za vstupné 20 krejcarů pro dospělé a 10 krejcarů pro děti.

Obr. 6. Léták Vrázovy pražské výstavy živých zvířat dovezených z Jižní Ameriky

²¹³ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 141.

²¹⁴ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhady cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 1.

²¹⁵ Kresby dovezených exponátů byly poté otištěny v následných vydáních Brehmova atlasu zvířat: Alfred Edmund BREHM, *Brehms Tierleben, allgemeine Kunde des Thierreichs*, Verlag de Bibliographischen Instituts, Leipzig.

²¹⁶ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 142.

Celkem s sebou do Prahy cestovatel přivezl čtyřiačtyřicet živých zvířat. Některé kusy vypravené z Venezuely zahynuly po cestě. Mezi vystavenými exponáty bylo: 5 ochočených lenochodů, jedna potkanová vačice, dvě menší vačice s mláďaty, dva medvídkové a hokko (kuna, v soudobém tisku jmenovány hokko kurovití ptáci *Crax alector*)²¹⁷, sova – brýlovec a dvě veliké slípky dosud neurčeného rodu a jména a třináct pavouků sklípkanů.²¹⁸ Dle cestovatelovy dcery přivezl Vráz navíc ještě řadu ptáků, včetně několika papoušků. Výstava se těšila velkému zájmu diváků, avšak zanedlouho byla zvířata odvezena do Vídně, čímž také skončila krátká epizoda pražské „zoologické zahrady“ s Vrázovými exponáty.

Nebyla však jedinou výstavou Vrázových exponátů. S prvními předměty měli obyvatelé Čech možnost seznámit se po dokončení cestovatelovy výpravy napříč Jižní Amerikou a návratu do Venezuely. Vráz zaslal do Prahy část přírodnin a etnografických předmětů, výrobků z Jižní Ameriky získaných po cestě a fotografií pořízených při výpravě. Vojta Náprstek v krátkém čase zorganizoval v domě u Halánků výstavu pro veřejnost v tehdejšímu Českém průmyslovém muzeu, na Betlémském náměstí č. 1, jež dnes nese název Náprstkovo. Výstava byla otevřena na Boží hod velikonoční, 25. března roku 1894. Otevřena byla od 9 do 12 hodin dopoledne a od 14 do 17 hodin odpoledne. Vstupné činilo 10 kr. pro dospělé a 5 kr. pro děti.

Nejvíce pozornosti budily vystavené etnografické předměty. Především uzením vysušená a mumifikovaná hlava tzv. Uma, jejíž původ byl připisován indiánskému náčelníku kmene Uitosů. Vystaveny byly zbraně: kopí, luky, šípy a kamenná sekera kmene Uaraycusů. Dále měli návštěvníci možnost seznámení se s jedy užívanými k otrávení šípů, lékem zarzaparillou, a omamným práškem „ňopa“ užívaným ke šňupání. Vráz zaslal do Evropy také oděvy kmene Guahibů, vesla opracovaná kamennými nástroji, ozdoby rostlinného i živočišného původu a hudební nástroje. Zastoupení měli tzv. foukačky užívané k lovu již zmíněnými otrávenými šipkami, v neposlední řadě také hliněné nádoby a struhadlo na zpracování tapioky (výrobek z maniokového škrobu užívaný jako zavářka do polévky) a indiánský chléb nazývaný „casabe.“ Ze zástupců jihoamerické fauny byli vystaveni lenochod tříprstý s mládětem, dva exempláře úhoře elektrického, želva matamata, žába pipa americká a největší ze zástupců čeledi hlodavců kapybara.²¹⁹

Další výstava byla uspořádána při Vrázově cestě po Japonsku. Cestovatele při návštěvě země vycházejícího slunce zaujaly řemeslné výrobky a umělecké předměty do té

²¹⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 1.

²¹⁸ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11, dle žádosti k Policejnímu ředitelství v Praze, SÚA Praha, fond Prezidia Pražského policejního ředitelství, 1908-15.

²¹⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

míry, že jich zakoupil velké množství na dluh. Sbírku doplnil nasbíranými přírodninami a zásilku odeslal do Prahy. Zalané materiály odešly do metropole Čech v 85 bednách. Vráz plánoval zřídit výstavu, opět pod patronací Náprstkova Průmyslového muzea výstavu spojenou s prodejem exponátů, která měla pokrýt vložené náklady a získat finance pro Vrázovy cesty. Návštěvníci měli mít také možnost zakoupit předměty pro Národní muzeum. Část sbírek si mělo Národní muzeum po výstavě ponechat darem sbírky mloků, krystalů antimonu, křemitých hub, žraloků a mořských lilií. Výstava měla být první svého druhu v Evropě. Smrt Vojty Náprstka však znamenala útlum v činnosti Náprstkova muzea. Manželka českého mecenáše také Vrázovy plány odmítla s poukazem na krátkou dobu od skonu chotě a příliš bolestivou vzpomínku, jež v ní pokračování v aktivitách spojených s činnostmi muzea zemřelého manžela vyvolávalo.²²⁰

Výstava se však nakonec uskutečnila v jiném místě. Otevřena byla 1. června 1896 v malém sále Měšťanské besedy v Praze ve Vladislavově ulici. Návštěvníci měli možnost shlédnout vystavené exponáty v dopoledním čase od 9 do 12 hodin a od 14 do 18 hodin odpoledne. Vstupné činilo 20 kr. ve všední dny a 10 kr. v neděli a ve dny sváteční. Podobně jako plánoval sám Vráz, byly vystavené předměty určeny k prodeji a výtěžek měl být věnován Vrázově cestovnímu fondu.²²¹

Vystaveny byly výrobky řezbářské, bronzové, antimonové a emailové předměty, především obrovské vázy. Mezi předměty jsou zmiňovány stolky vykládané perletí a kostí, zbraně, především samurajské meče, brnění, hedvábné výšivky, skříně, hudební nástroje, paravány, vějíře, lampiony, slunečníky. Dále měl návštěvník možnost seznámit se s nářadím a řadou předmětů denní potřeby i luxusního zboží. Vystavena byla také řada kolorovaných pohledů zachycujících Japonsko v době cestovatelovy návštěvy.²²²

O uniku výstavy japonských předmětů svědčí také četné ohlasy na podnik v německy psaném tisku.²²³ Jak české, tak i německé noviny velmi pozitivně hodnotí nejen uměleckou hodnotu samotných předmětů, ale také kvitují skutečnost, že se do Prahy dostaly nesporné originály, oproti současné situaci v Evropě, kterou v dané době postihla silná vlna zájmu o japonské výrobky, avšak zpravidla se dostávalo pouze na imitace a padělky. O popularitě výstavy a zájmu o přivezené předměty svědčí také skutečnost, že již po pěti dnech od otevření výstavy byla polovina předmětů rozprodána.²²⁴

²²⁰ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 161-165.

²²¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

²²² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

²²³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

²²⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

Obr. 7. Tableau z výstavy E. St. Vráze

4.6. Vrázova fotografická činnost

K fotografování E. Stanka Vráze přivedla náhoda. První snímky vytvořil při svém pobytu v západní Africe na Zlatém pobřeží (dnešní Ghana). V roce 1885 byl nucen zůstat po delší období v osadě pevnosti Christiansborg nedaleko Akkry, hlavní stanici basilejské misijní společnosti, kde se léčil z následků malárie.²²⁵ Fotografický přístroj si z Evropy objednal jeden z misionářů. Než však přístroj dorazil, adresát v misii zemřel. Vráz aparát odkoupil. Jednalo se o německý přístroj od firmy Liesegang z Düsseldorfu. Umisťoval se na stativ a používaly se do něj skleněné desky o rozměrech 13x18 cm a váze 125 g.²²⁶ Přístroj byl dodán s plátěným malovaným pozadím, jež je zachyceno na prvních Vrázových fotografiích.

Cestovatel před setkáním s touto zásilkou nikdy nefotografoval. Svůj pobyt v misii však využil k seznámení se s přístrojem. Zanedlouho vybudoval v místě pobytu „ateliér“, kde před malovaným plátnem pořizoval snímky místních obyvatel. Nová záliba a aktivita se Vrázovi stala také vítaným zdrojem výdělků. O problematice fotografování na cestách na konci 19. století nejlépe vypovídají cestovatelovy vzpomínky zachycené v knize jeho dcery Vlasty: „Bylo-li fotografování v osadách zábavou i novým zdrojem výdělků v mezidobí cest do vnitrozemí, přestalo mu býti příjemným zaměstnáním na výpravě. Několik kil těžký stroj, náklad velkých těžkých skleněných desek, vše neseno na koších na hlavách černochů. Dalekonosných zbraní se všemi vymoženostmi účelné výzbroje, nic z toho nezáviděl Vráz svým šťastnějšími následovníkům vybaveným moderní technikou. „Naučil jsem se střeliti špatnou zbraní, primitivními šípy a foukačkou servatanou, lovití koňmo pomocí assagajů antilopy, chytati do lasa, harpunovati, Ale že jsem neměl na svých cestách Kodak, malý nenápadný stroj, aby divochy nevyděsil, v okamžiku vždy pohotový, toho nepřestanu litovati.“ „Vyvolávati plotny bez černé komory, kde v tropech želatina se trhá pod rukama a teplá voda z řeky odplaví všechno, co lidský důmysl a snaha tam zachytit chtěly, co námahy a zklamání. Nicméně dobrý výsledek zakryje všechny nedostatky a těžkosti tvorby. Někdy zajímavější než obraz je historie jeho vzniku, napínavější to děj než ten, který na skle zachycen.“ „Když fotografoval jsem hliněnou, pololorozbořenou mešitu černochů v Salaga, házeli po mně kopí a stříleli šípy.“²²⁷ S nošením těžkého přístroje a skleněných desek neměl cestovatel starosti, o tuto práci se starali nosiči. Pořízení snímku v cizím prostředí bylo však v rukou cestovatele. Že místní obyvatelé nebyly příliš nadšení, když k nim přišel cizinec s velkým, pro ně neznámým přístrojem, je jasné ze závěrečné části citovaných vzpomínek.

²²⁵ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 44.

²²⁶ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 19.

²²⁷ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 44-45.

Vlhké tropické prostředí nepřálo ani následnému vyvolávání snímků. O stejných těžkostech píše také v cestopisu popisujícím putování Jižní Amerikou.

Výše popsaný přístroj užíval také při cestě po jihoamerickém kontinentu, v jejímž průběhu jej však byl nucen v Manaosu prodat.²²⁸ Stejný formát mají skleněné desky (13x18 cm), na nichž Vráz zachytil snímky z Bornea a Nové Guineje. Nový aparát zakoupil cestovatel před cestou do Číny v USA – stereopřístroj se dvěma objektivy. Snímky pořízené po roce 1901 jsou stereoskopické o rozměrech 9x18 cm. Posledním přístrojem, jež si Vráz zakoupil, byl Eastman Kodak z let 1912-1913, s nímž pořizoval snímky již na celuloidový materiál.²²⁹

Fotografování se v basilejské misii zabýval také misionář August Louis Ramseyer (1840-1914), jehož práce jsou zřejmě uloženy ve Vrázově pozůstalosti v Náprstkově muzeu. S cestovateli pořízenými snímky se čile obchodovalo. To byl rovněž případ Stanka Vráze, v jehož pozůstalosti se nacházejí i nepůvodní snímky. Pro své přednášky používal i fotografie jiných autorů, např. od cestovatele Bedřicha Machulky odkoupil fotografie z východní Afriky.²³⁰ Vráz si také zřejmě některé snímky cizích autorů ofotografoval. Podobná praxe kopírování fotografií a jejich následné prezentace byla obvyklá, o čemž svědčí konflikty a stížnosti na nerespektování autorství snímků, často i ze strany Stanka Vráze. Svou zkušenost s podvodníkem a stížnost na nekalé praktiky fotografa, jenž cestovatelovy snímky vydával za své, Vráz dokonce uveřejnil v tisku v Radikálních listech 23. prosince 1900 a ve svém cestopise.²³¹ V archivu Náprstkova muzea se dochoval, jak novinový výstřižek, tak i originál dopisu zaslaný zmíněnému periodiku a připojenému ve vydaném cestopisném díle:

„Upozornění čteným čtenářům. Vydávaje tento cestopis svůj vidím se býti nucen upozorniti čtené obecnost a čtenáře své, že obrazy v tomto díle jakož i v dalším díle „o Borneu a Nové Guinei co původní mé obrazy vyznačené, mnou zřízeny byly na cestách mých

²²⁸ O. KANDERTOVÁ, *Napříč rovníkovou Amerikou*, Praha 1984, s. 122.

²²⁹ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 19.

²³⁰ Tamtéž, s. 19.

²³¹ Z našich společenských poměrů. Vynikající cestovatel český pan E. St. Vráz v nejnovějším sešitě svých „Cest světem“ oznamuje svému čtenářstvu, jakého kousku stal se obětí. Příhoda jest novým dokladem, s jakou bezohledností využívá se cizí duševní práce. Pan Vráz píše: „Vydávaje tento svůj cestopis vidím se býti nemile nucena upozorniti, že obrazy v tomto díle jakož i v dalším díle o Borneu a Nové Guinei, co původní mé označené, mnou opatřeny byly na cestách strojem fotografickým za okolností nejnejpříznivějších ... vyhotovení jich vyžadovalo velkého namáhání a značného nákladu. O tento svůj umělecký majetek připraven jsem byl tím, že p. František Krátký, fotograf v Kolíně, důvěry, kterou jsem v něj měl hrubě zneužil. Když jsem se totiž před více než třemi lety z cest svých po Asii vracel, požádal jsem k doporučení třetích osob p. Františka Krátkého v Kolíně, aby mne z mých stereoskopických a obyčejných fotografických negativů za smlouvenou cenu zhotovil fotograf. diapositiv, abych těchto použití mohl ku sciopikonovým projekcím při přednáškách svých v Holandsku, pak po návratu z cest v Čechách na Moravě a jinde. Pan František Krátký objednané tyto mnou fotografické práce zhotovil, avšak bez mého vědomí a proti mé vůli zřídil si též pro sebe kopie z mých snímků a prodával je za značné ceny jako umělecké výrobky své po dobu skorem 3 let ku velké mé, jak hmotné, tak morální škodě. Radikální listy, 23. prosince, 1900, č. 354, s. 4.

fotograficky za okolností nejnepříznivějších, ba někdy nejnebezpečnějších a že vyhotovení jich vyžadovalo velkého namáhání a značného nákladu. O tento svůj umělecký majetek připraven jsem byl tím, že p. František Krátký, fotograf v Kolíně, důvěry, kterou jsem v něj měl, hrubě zneužil: Když jsem se totiž před více než třemi lety z cest svých po Asii vracel, požádal jsem k doporučení třetích osob p. Františka Krátkého v Kolíně, aby mně z mých fotografických obrazů, zřízených na cestách namáhavě a nákladně, za smlouvenou cenu zhotovil dle nich fotografické diapositivy, abych těchto použití mohl při sciopikonovým projekcím při přednáškách svých v Holandsku, pak po návratu z cest v Čechách na Moravě i jinde mínil pořádati. Pan František Krátký objednané tyto mnou fotografické práce zhotovil, avšak bez mého vědomí a proti mé vůli zřídil si též pro sebe negativy a pozitivy fotografického z obrazů mých a prodával neb půjčoval je za značné ceny jako umělecké výrobky své po dobu skorem tří let ku velké škodě mé, hlavně panoramatům např. ve Lvově, Stanislavi, Černovicích, atd., prodával jednu serii padesáti obrazů za 150 zlatých a podob. Podal jsem sice proti panu Františku Krátkému v březnu 1900 trestní oznámení pro příčinu § 51. a 53. zákona o právu autorském ze 26. prosince 1895, čís. 197. r. z. a pro § 197 tr. zák. u c. kr. krajského co trestního soudu v Kutné Hoře, a bylo trestní vyšetřování ve všech možných ohledech provedeno, avšak c. kr. státní zastupitelství v Kutné Hoře stíhání trestní dle § 1. citovaného zákona, poněvadž nejsem rakouským státním občanem, nýbrž občanem americkým a z příčiny, že projekce světelným strojem před více než 50 000 lidmi při více než 80 svých přednáškách v Čechách, na Moravě a ve Vídni dle rakouského zákona nebylo pokládáno za uveřejnění dle § 1 téhož zákona. Nezbyvá mně, než cestou soukromé žaloby na panu Františku Krátkému v Kolíně vymáhati náhradu škody, kterouž cítám nejméně na 7 500 K. a podal jsem na vydobytí náhrady této u c. kr. krajského soudu v Kutné Hoře žalobu k čís. dy II 171/00. Obrazy pak, kterých co mého vlastnictví pan František Krátký uvedeným způsobem zneužil jsou následující:²³²

²³² I Siam: 1. Bůžek před chrámem, 2. chrámové ozdoby, 3. chrám Watt Čejn, 4. pyramidy Watt Čejn, 5.

posvátní sloni, 6. nádvoří chrámu, 7. pyramida chrámu Wat Čejn, 8. popelnice princů Ran Colku, 9. zřícený chrám Ran Colku, 10. před chrámem Waat Poa, 11. zahrada chrámu Waat Poa, 12. vchod do chrámu Wat Čejn, 13. v nádvoří chrámu Wat Čejn, 14. schody před vchodem chrámu Wat Čejn, 15. brána věčného klidu Wat Čejn, 16. jeden z chrámů ve Wat Čejn,

II. Čína: 17. opiová exhuze na řece Yankce, 18. jedna z bran v Nankinu, 19. památní sloup prvního císaře čínského, 20. ku hrobům císařů v Nankingu, 21. ku hrobům císařů v Nankingu, 22. lodice v Sajgonu, 23. přístav v Sajgonu, 24. ostrov Lombo,

III. Borneo: 25. Cestovatel Vráz se zastřeleným Orangutanem, 26. orangutan obrovský, 27. orangutan v lodici, 28. mladí orangutani, 29. Dajašky, 30. obydlí Dajaků, 31. Vráz mezi Dajaky

Skutečnost tato zjištěna byla při soudní prohlídce v závodu p. Františka Krátkého dne 19. března 1900 v Kolíně provedené. Uvádím tudíž toto upozornění proto, abych nebyl snad viněn, že v tomto cestopisném díle mém jsou uveřejněny, a co originály mé poznačeny obrazy, kteréž nejsou vlastnictvím mým, nýbrž někoho jiného, hlavně pak pana Františka Krátkého z Kolína, kterýž obrazy ty i pod nesprávnými názvy za své vydává a rozšiřuje.

V Chicagu, dne 1. září 1900.

E. St. Vráz.²³³

K publikaci okolností sporu vedl Vráze s největší pravděpodobností neúspěch soudního řešení a snaha obhájit se před veřejností, popřípadě zajistit svým fotografiím „originální známku.“ Na základě uvedeného sporu se dovídáme o přibližném počtu návštěvníků přednášek a o tom, jaké fotografie a jak dlouho Vráz prezentoval. Dále cestovatel informuje o finančních aspektech obchodu s fotografiemi. Uvedený počet návštěvníků je pouhým odhadem a o oprávněnosti odhadu 50 000 osob, jež navštívily 80 přednášek, bude pojednáno v části věnované cestovatelovým vystoupením.

Výše uvedený soupis fotografií byl určený pro odborné přednáškové turné zeměpisným společenstvem v Holandsku a poté pro veřejné přednášky v Čechách a na Moravě. Obsah fotografií odrážel délku pobytu českého cestovatele na daném místě. V drtivé většině případů jsou na fotografiích zachyceni také místní obyvatelé. Snímky architektury, přírodních zajímavostí a navštívených měst, pravidelně doplňují portréty místních obyvatel nebo Vrázových přátel či průvodců. Zpravidla zachycuje charakteristické obrazy spojované s danou zemí: na Borneu orangutany a místní obyvatelstvo, na Nové Guineji opět především obyvatelé ostrova. Siam je posluchačům přibližován prostřednictvím architektonických památek, hlavně chrámů, a Čína, poslední ze čtyř zemí, o nichž Vráz přednášel, prostřednictvím obrazů pobřežních měst a také architektonických památek. Fotografie byly

IV Nové Gynea:32. V přístavu Dorejském,33. Papuánci v Hatamu, 34. Obydlí Papuů,35. hotovení canoe v Doree,36. v Uansinamu, 37. Papuánští hoši s papouškem, 38. prales novogynejský, 39. Vrázovo přistání v Nové Gyney,40. Vráz a průvodčí na cestě do vnitra,41. pokřtěné Papuanky v Uansiamu,42. obydlí Holandského missionáře v Uansiamu, 43. Smetanovo pohoří ve vnitru země, 44. vycházka na lov, 45. Vrázová chýše v Hatamu, 46. Smetanovo pohoří (Papuánc s puškou)47. bystřina v Hatamu, 48. léčení Papuánců na pochodu, 49. v zálivu Dorejském, 50. Papuánci na lovu ryb, 51. Kolová obydlí Papuů, 52. Siam, Nádvoří chrámu v Rankolku. Uvedené fotografie Vráz užíval při svých přednáškách. Díky otištění stížnosti je tak možné učinit si představu o obrazech, jež cestovatel zpřístupňoval veřejnosti.

²³³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 6, pol. 3.

pořízeny při Vrázově cestě do jihovýchodní Asie, podniknuté v letech 1895 až 1897. Již na konci téhož roku Vráz o svých cestách přednášel v Evropě. Jednalo se tedy nejen o přiblížení značně vzdálených oblastí, ale také o aktuální obrazy a prezentaci navštívených zemí.

Archiv Náprstkova muzea v Praze spravuje několik tisíc negativů, diapozitivů i pozitivů, jak Vrázovi tvorby, tak i díla cizích autorů. Snímky cestovatel používal pro ilustraci svých přednášek, jako tzv. „světelné obrazy.“ V pozůstalosti českého cestovatele nalezneme povolení k fotografování v USA pro cestu po Arizoně, Novém Mexiku, Grand Canionu a povodím řeky Colorado. Vráz zamýšlel fotografovat americké ranče, cow boye, život původních obyvatel Ameriky a přírodní zajímavosti, jak vyplývá z vydaného povolení. Průvodní list je vydán 26. dubna 1900 s platností na pět let. Fotografie pořizoval za účelem přednášek o životě původních Američanů a osadníků v daném regionu.²³⁴ Z pořízených fotografií se však dochovalo pouze minimum materiálů, neboť Vráz byl nucen pořízené snímky z finančních důvodů prodat americkým společností.²³⁵

Vráz také publikoval svá díla v amerických periodikách, např. v časopise Underwood and Underwood, jenž se zaměřoval na vydávání fotografií z různých koutů světa. Časopis publikoval Vrázovi snímky z Koreje, Japonska (Nagasaki) a další díla z jeho asijské cesty podniknuté v roce 1901.²³⁶

Obr. 8. Enrique Stanko Vráz se svou družinou na lovu velké zvěře v Africe

²³⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 2.

²³⁵ Z. JERMAN, *E. St. Vráz*, Praha, 1947.

²³⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, č. 2, pol. 19.

5. Dílo

První literární práce uveřejnil Vráz v českém tisku na konci svých cest po západní Africe v roce 1888. Zážitky z těchto cest publikoval světoběžník také v místních novinách při pobytu na Kanárských ostrovech roku 1889. Články psal ve Španělštině.²³⁷

Do širšího povědomí české odborné veřejnosti se Vráz poprvé významněji dostal v roce 1891, kdy se do Rakousko – Uherské monarchie vypravil jeho asistent Jaroslav Brázda, aby prošetřil zastavení plateb za orchideje odesílané do Evropy. Brázda se zastavil také v Praze, kde se seznámil se zástupci pražské kulturní a přírodovědecké elity, kteří byli doposud v kontaktu s Vrázem pouze korespondenčně, a nyní tak měli možnost osobně se seznámit alespoň s jeho asistentem. Poté se Brázda vrátil zpět do Venezuely, kde sídlila jejich firma, a přivezl s sebou českou literaturu, aby si cestovatel po letech cestování v cizině osvěžil znalosti češtiny.

Během svého pobytu ve Venezuele si Vráz zapisoval písně Ilanerů a sbíral španělské básně. Dalším literárním dílem zaslaným do Čech byly však opět jeho cestovatelské zážitky. První literární pokusy se však v českém prostředí setkaly s negativní odezvou. Dle vzpomínek Vlasty Vrázové a práce Zdeňka Jermana zaslal Vráz první příspěvek do Národních listů, které jej však nevydaly. Odpovědný redaktor považoval zaslaný článek po jeho přečtení za výmysl. Údajně si neprohlédl obálku s informací, odkud byl materiál zaslán, a pokládal popsané příhody za příliš neuvěřitelné na to, aby je prožil český cestovatel. Uzavřel tedy celou situaci s tím, že článek je opsaný z německého cestopisu a někdo si jej přivlastnil.²³⁸ Výše zmíněné údaje, uveřejněné ve vzpomínkách cestovatelovy dcery Vlasty Vrázové a Zdeňka Jermana, se poněkud liší od údajů uveřejněných v tisku a dochovaných materiálech.

Články v tisku hovoří o prvních uveřejněných zážitcích v roce 1888²³⁹, tedy v období, kdy Vráz ještě působil v západní Africe, popřípadě krátce po jeho příjezdu na Kanárské ostrovy. O roce 1888 se zmiňuje ve své práci také Miroslav Chmelař.²⁴⁰ První uveřejněné příspěvky, jež se dochovaly, nesou data 6. května, 15. srpna a 1. září 1890. Vyšly v populárně vědeckém časopise *Vesmír* a Vráz zde popisuje své sběry ve Venezuele.²⁴¹

²³⁷ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 15.

²³⁸ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 18.

²³⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

²⁴⁰ M. CHMELAŘ, *Enrico Stanko Vráz*, Strojopis diplomové práce obhájené na Geografickém ústavu Karlovi Univerzity v roce 1949, s. 46.

²⁴¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol. 21.

První zprávy nejen o cestách, ale také o osobě cestovatele, vešly ve známost až po zaslání již zmíněného dopisu z 28. července 1891, který byl čten na veřejnosti a otištěn v Národních listech 13. března roku 1892.²⁴²

Postupně počet příspěvků otištěných v soudobém tisku narůstal. Především v obdobích mezi výpravami Vráz publikuje řadu článků o vykonaných cestách, průběžně ale také zasílal příspěvky s aktuálními poznatky z ciziny. Články uveřejněné v tisku daly také vzniknout prvnímu knižnímu vydání zážitků z cest.²⁴³ Vráz v letech 1898 až 1904 sepsal a s pomocí přátel uveřejnil čtyři cestopisná díla. Později se začal věnovat vydávání povídek inspirovaných cestami a exotickým prostředím a cestopisů psaných pro dětské publikum. Produkce čítala tři tituly. Další vydaná díla již nebyla pouze Vrázovou prací, i když další díla připravoval. Jejich zpracování a vydání však již nestihl a o jejich sepsání a otištění se tak na základě materiálů zanechaných cestovatelem zasloužila jeho dcera Vlasta Vrázová.

Vráz uveřejňoval literární práce nejen v českých novinách a na Kanárských ostrovech. Jeho dílo bylo vydáváno také v jihoamerických zemích, především ve Venezuele, dále pak v Holandsku a Německu. Ve Spojených státech amerických publikoval světoběžníková díla hlavně menšinový tisk v českém jazyce, řadu příspěvků ale nalezneme také v angličtině. Zpočátku se o Vráze živě zajímala německá periodika působící v Čechách, avšak po badatelově odmítnutí spolupráce s německými institucemi a veřejnou deklamací nechuti spojit své aktivity s jinými, než výlučně českými institucemi, opadl jejich zájem o tuto cestovatelskou osobnost.

Následující dvě kapitoly budou zaměřeny především na Vrázovu cestopisnou produkci vycházející v Čechách a na novinové články české a americké provenience nabízející díky své četnosti dostatek srovnávacího materiálu.

²⁴² Národní listy, 13. března 1892, č. 73.

²⁴³ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.

5.1. Cestopisy Enrique Stanka Vráze

V žánru cestopisné literatury nalezneme jistá specifika. Nejdůležitějším faktorem je oscilace pojetí cestopisu jako literárního nebo vědeckého díla. Dřívější pohled směřoval spíše k literárnímu pojetí cestopisu. Dnes jsou již cestopisu připisovány také jeho vědecké hodnoty. Oscilace mezi oběma pojetími trvá dodnes a také požadavky na spisovatele cestopisné literatury jsou vedeny z obou táborů. V ideální podobě má obsahovat cestopis část z obou žánrů. Fakta popsaná na základě pozorování cizích zemí a subjektivní pocity vyvolané poznatky a zážitky z cestování. V cestopisech, které si kladou za cíl zachovat si odborné hodnoty, je ale nutné jejich částečné potlačení a také neustálá kontrola, aby nedošlo k znehodnocení jejich odborného charakteru. Na druhé straně však je třeba pracovat citlivě s jejich omezením, aby byla zachována literární kvalita díla. Ve starších cestopisech byla tato podoba těžko myslitelná, neboť docházelo ke stírání rozdílů mezi uměleckým a odborným ztvárněním.²⁴⁴ Vývoj tohoto žánru byl tak do značné míry ztížen a obě pojetí provází cestopis dodnes, což stěžuje literární práci autorů cestopisů a také jejich odborné využití.

Cestopis můžeme vnímat nejen jako popis dobrodružných putování cestovatele, překonávajícího nástrahy putování v cizích krajích, popis objevů nových končin a soupis dobových reálií dané oblasti, ale také jako výpověď o dobových představách cestovatele a regionu, ze kterého pocházel, o společnosti, k níž cestoval. Zároveň musel být cestopis pro čtenáře, který neměl zkušenost s danou cizí zemí, srozumitelný. Z toho důvodu musel cestovatel popisovat danou zemi v intencích svého domácího prostředí. Sám Vráz interpretuje své cesty jako pobyt Slovana v dalekých zemích a kladně reflektuje myšlenku blízkosti slovanských národů.²⁴⁵

Cestopisné dílo je možné číst také jako vyjádření dobových představ o domácí a cizí společnosti. Podává výpověď o skutečnostech, jež byly v daném období a v dané oblasti posuzovány jako normální, všední a běžné na jedné straně a na straně druhé jako odlišné, nevšední, zvláštní či nepředstavitelné, nepochopitelné, v domovském prostředí neakceptovatelné nebo dokonce zvrácené. Cizí země byly popisovány prostřednictvím srovnávání s domovinou. Cestovatel nacházel v daném místě stejné nebo podobné aspekty, jež nalézal v domácím prostředí, a zároveň se setkával s odlišnostmi. Shodné nebo podobné prvky hodnotí v intencích, jež odpovídají prostředí domácímu. Jevy, jež vnímá jako odlišné,

²⁴⁴ Z. TICHÁ, *Jak starší Čechové poznávali svět*. Výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století, Praha 1984, s. 12

²⁴⁵ Archiv NPM, fond Vráz, krabice 22, pol. 7-20.

zpravidla opatřuje poukazem na nepochopitelnost daných pozorování v domovském prostředí, avšak sám se ke sledovaným skutečnostem vyjadřuje.

Cestovatelé se vyjadřovali ke všem aspektům života dané společnosti. Zpravidla pozorované skutečnosti charakterizovali slovy tradiční, běžné a každodenní. Charakteristiky zaznamenané v cestopisech vyjadřovaly předpoklad, že objevili a popisovali pozorované jevy, jež jsou pro danou společnost typické, stálé, autentické a neměnné. Vytvářeli tak dojem, že v oblasti, kterou právě objevili, zachytili běžné způsoby chování, platné pro celou místní společnost.

Pokud se však podíváme na příchod objevitele z pohledu místních obyvatel, jistě nelze danou situaci charakterizovat jako běžnou nebo každodenní. Příchod cizího návštěvníka, používajícího cizí nástroje s podivným a často nepochopitelným chováním²⁴⁶ byl jistě nevšedním zážitkem, který vybočoval nad rámec všedního dne. S takto netradiční návštěvou se jistě měnilo také jednání osob, které se s takovouto abnormalitou setkaly. Zpravidla nemáme k dispozici pohled z druhé strany, avšak obraz o vnímání specifické situace setkání s cizím jedincem lze alespoň částečně vytvořit na základě studia záznamů o příchodu cestovatelů do oblastí, kde byla tato skutečnost literárně zaznamenána a ze sekundární literatury, jež se problematikou setkávání s cizím věnuje.²⁴⁷ Pro dané období máme k dispozici dílo spojené s aktivitou jiného cestovatele, Alberta Vojtěcha Friče, jenž se při svých cestách setkal se zástupcem jihoamerických indiánů Čerwuišem a přivezl ho s sebou do Prahy. Ten pak po návratu zpět do své domoviny popisoval zážitky nabyté v Evropě. Ze strany místních obyvatel, kterým chyběla daná zkušenost, byl odmítnut a vyloučen ze svého sociálního prostředí.²⁴⁸

Chování cestovatele bylo díky technické převaze, zbraním, darům a platbám místním obyvatelům zpravidla tolerováno. Návštěvu cestovatele lze posuzovat také z hlediska narušení denního rytmu a následného přizpůsobování se výjimečné situaci. Popisovanou skutečnost tak nelze hodnotit z hlediska běžného chování, jež se místním obyvatelům přisuzuje. Daná interpretace má svá omezení v naučených vzorech chování, které přítomnost cestovatele částečně promění, či změni význam daných aspektů jednání. Například způsoby chování v případě přítomnosti jedince z jiné skupiny daného sociálního okruhu použijí k jednání

²⁴⁶ Např. Vrázovo lovení hmyzu a živočichů, s nimiž se místní pravidelně setkávali a u nichž neměli žádnou představitelnou cenu, neboť v daném prostředí se nedali směnit za nic hodnotného.

²⁴⁷ Kateřina PIORECKÁ, ed. a Václav PETRBOK, ed., *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22. – 24. února 2007*, Praha 2008.

²⁴⁸ *Utrpení Indiána Čerwuiše ve vzdálené Ropě a po návratu do vlasti*, in.: Václav BĚLOHRADSKÝ, *Mezi světy & mezisvěty: filosofické dialogy*, Praha 1997, s. 16-25.

s cestovatelem. Na druhou stranu je návštěva cestovatele tak výjimečnou událostí, že lze předpokládat také pozměnění naučených vzorců.

Změnu v životě dané sídelní jednotky přináší také dlouhodobost pobytu cestovatele. Přizpůsobení se nezvyklé situaci je přímo úměrné délce pobytu. Zpravidla se však pobyt na jednom místě při Vrázových cestách pohyboval v řádu několika dnů, či týdnů, ve výjimečných případech se jednalo o jedno až dvouměsíční pobyt. Delší období však zpravidla nebylo plánované a často bylo způsobeno nemocí či nenadálou událostí, jež Vráze potkala na cestách. Při více jak týdenním pobytu se ve většině případů setkáváme s popisem dané skupiny obyvatel a charakteristikou dané společnosti. Míru změn v chování navštíveného společenství lze z hlediska studovaného materiálu zpracovávat především v teoretické rovině, s upozorněním na určité aspekty popisovaného jednání místních obyvatel s cestovatelem, a to vždy s jednostranným pohledem. Nicméně poukázání na tento aspekt je nezbytné z důvodu jeho absence při cestovatelově popisu pozorovaných jevů.

Důležitými aspekty cestopisného žánru jsou srovnávání pozorovaných jevů s obdobnými skutečnostmi objevujícími se v domácím prostředí na jedné straně, na straně druhé pak vyzdvihování odlišností. Specifičnosti popisované v cestopisech zpravidla doprovází sdělení pochybností o možnosti pochopení daných jevů čtenářem. Popis pozorovaných jevů doprovází jejich hodnocení cestovatelem. V cestopisných dílech se zpravidla setkáváme se značně odlišnými společnostmi a cestovatel se často nevyhýbá ani konfrontačním či společensky tabuizovaným tématům. S připojením hodnocení cestovatel přednáší čtenáři již zpracovaný a zhodnocený popis, který nemá čtenář možnost ověřit.

Následná tři díla nejvíce naplňují charakter cestopisu. Pojednávají o Vrázových cestách a pobytu v Jižní Americe, Siamu a Číně. Řada částí je opět přepisem již vydaných prací, avšak v těchto pracích plní funkci doplňujících statí k celkovému obrazu cesty. Později Vráz sepsal knihu povídek o exotických krajích pro mladší publikum a vydal další cestopisnou práci, v níž shrnul své zážitky z cest po Nové Guineji a Borneu. Dalšího vydání za Vrázova života se dočkala jeho první kniha *Z cest E. St. Vráze*, v úpravě J. Friče.

Přes plány vydávat další literární práce o svých zážitcích z cest, se cestovatel již dalšího díla nedočkal. Vrázovy cestopisy byly vydávány po jeho smrti v letech 1938 až 1948 nakladatelstvím Toužimský-Moravec v úpravě dcery Vlasty Vrázové a Kuzmy.²⁴⁹ Pak zájem vydavatelství o osobu českého cestovatele opadl, a to až do roku 1983, kdy vydalo exilové nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu výbor z cestopisů v úpravě Olgy Svejkové

²⁴⁹ Spisovatel, vlastním jménem Josef Cheth Novotný 1900-1967, Lexikon české literatury, sv. II, Praha 1993.

a o rok později vydalo pražské nakladatelství Panorama výbor z cest po Jižní Americe editovaný Olgou Kandertovou.

První kniha byla vydána jako výbor z dosavadní literární produkce uveřejněné v soudobém tisku. Jednotlivé sledované kratší literární útvary původně otištěné v periodicích si zachovaly svou původní podobu. Knižní úprava zážitků z cest byla vydána po osmnácti letech od doby, kdy se světoběžník poprvé vydal na cesty. Sám Vráz v úvodu komentuje záměr, s jakým kniha vyšla, snahou o větší dostupnost jeho zážitků.²⁵⁰ Velkou zásluhu na zaznamenání a zpracování cestovatelových zážitků měl profesor Bohuslav Bauše, jenž publikaci editoval a pomáhal Vrázovi se sběrem a uspořádáním jednotlivých částí. Publikace nese název *Z cest E. St. Vráze*, vydána byla nakladatelstvím Bursík & Kohout, knihkupců c. k. české univerzity Karlo-Ferdinandovy a České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, v Praze roku 1898. Na 440 stranách je zachycen souhrn předchozí šestileté novinové a časopisové literární produkce vydávané v Čechách i USA. Způsobu vzniku knihy odpovídá také její charakter. Soubor populárně laděných i odborných článků vytváří pestrý kaleidoskop dojmů a zážitků z uskutečněných cest.

Cestopisné črty, jak Vráz sám v úvodu popisuje vlastní dílo, nejlépe vystihují charakter knihy. Díky zachycení roztroušených zážitků, máme k dispozici přehled časopisecké tvorby, ale také a především základ jeho pozdější cestopisné produkce. Podobně jako v první své knize vycházel později ze svých kratších prací, jež v dalších obsáhlejších pracích později doplňoval částmi převzatými z cestopisů jiných autorů věnujících se dané oblasti, které však při prvním zpracování knihy neopomíná citovat. Vyjma svých zážitků se často věnuje geografii a historii procestovaných území, kde se opírá o literaturu z pera jiných autorů.

V knize *Z cest E. St. Vráze* se setkáváme s vybranými zážitky z let 1880 až 1897. V díle autor popisuje svůj pobyt ve Venezuele, výpravu napříč Jižní Amerikou, tři cesty po západní Africe a pobyt na Kanárských ostrovech. Další část je věnována jihovýchodní Asii, cestám do Japonska, Číny, na Borneo, Novou Guineu, opakovaným návštěvám Singapuru a pobytu v Thajsku.

Dílo je doprovázeno také několika dopisy Stanka Vráze a kresbami E. Boháče a téměř osmi desítkami fotografií. Všechny fotografie nejsou původní Vrázovou tvorbou, což však nesnižuje jejich dokumentační hodnotu. Práce obsahuje také několik cestovatelových podobizen a mapy jihoamerické cesty a výpravy po jihovýchodní Asii z let 1895 až 1897. Úvodem a doslovem ji opatřil editor díla Bohuslav Bauše.

²⁵⁰ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 3-4.

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století spatřila světlo světa druhá kniha: *Napříč rovníkovou Amerikou*, první ze tří svazků cyklu *Cesty světem* vydaných opět nakladatelstvím Bursík & Kohout. V tomto případě má již text čistě cestopisnou podobu. Na 940 stranách Vráz seznamuje čtenáře především s cestou po jihoamerických veletocích. Část textu věnuje také životu jihoamerických indiánů, dějinám, lidu a současnému dění v republikách v Jižní Americe. Kniha je opět opatřena 68 ilustracemi a 37 fotografiemi a množství ilustrací obyvatel, fauny, flóry, krajiny a památek jižní části amerického kontinentu. Ne všechny obrazy jsou původním cestovatelovým dílem. Část fotografií převzal z cestopisu francouzského cestovatele Dr. J. Crevaux.²⁵¹

Svým rozsahem, obsahem a zpracováním se jedná o dílo významné nejen z hlediska Vrázovy cestopisné tvorby, neméně významné místo zaujímá také v české cestopisné produkci. Oproti prvnímu výboru z cestopisů je v pořadí druhá práce pojata odbornějším stylem a z hlediska zachycení dobových reálií si udržuje svou hodnotu do dnešních dnů.

Text díla prozrazuje Vrázovo přírodovědecké zaměření. Při jeho sepsání spolupracoval s odborníky z řad cestovatelů a přírodovědců dr. Antonínem Fričem, Václavem Fričem, Bohuslavem Baušem, Josefem Kořenským, Karlem Polákem²⁵² a institucemi: Společnosti musea království Českého, Společnosti zeměvědné a Přírodovědeckého klubu.²⁵³

Informace o přírodě Jižní Ameriky se týkají nejen bohaté fauny a flóry, ale také možností využití rostlinného přírodního bohatství pro hospodářství a rozvoj jihoamerických zemí.

Kniha je doprovázena poznámkovým aparátem, seznamujícím čtenáře s jihoamerickými reáliemi, a informacemi k jazykovým odlišnostem mezi češtinou a španělštinou. Dále jsou poznámky věnovány informacím, které cestovatel přebíral ze sekundární literatury.

V pořadí třetí a o poznání útlejší dílo spatřilo světlo světa o rok později. Krátký pobyt v hlavním městě a návštěva několika významných památek Thajska zanechala v světoběžníkovi natolik silný dojem, že dal v roce 1901 vzniknout knize nesoucí název: *V Siamu, Zemi bílého slona*. Vydána byla opět nakladatelstvím Bursík & Kohout. Dílo čítá 220 stran, je opět doprovázeno rejstříkem a 73 fotografiemi. V závěru je připojena citace několika knih a materiálů, z nichž Vráz čerpal informace o zemi, avšak s poukazem na zastaralost řady použitých materiálů.

Vráz původně plánoval navštívit více zemí poloostrova Zadí Indie, konkrétně kromě Thajska také Barmu a Kambodžu. Nedostatek financí však Vrázovi stačil pouze na pobyt v hlavním městě první ze jmenovaných zemí a dvě krátká navštívení významných

²⁵¹ E. St. VRÁZ, *Napříč rovníkovou Amerikou*, *Cesty světem* sv. 1, Praha 1900, s. 125.

²⁵² Tamtéž, s. 1-3.

²⁵³ Tamtéž, s. 3-4.

historických památek země. Na stránkách knihy Vráz sděluje své dojmy, jež u cestovatele zanechal pobyt v hlavním městě Bankoku. Dále je publikace věnována bangkokským chrámům, thajskému Buddhismu a působení Evropanů v zemi. Následné kapitoly se zaměřují na popis života královské rodiny a monarchického zřízení země. Po zhodnocení života nejvyšších vrstev se cestovatel zaměřuje na společenský a kulturní život prostých obyvatel Siamu a informace o festivitech slavených v Thajsku. Závěr knihy je věnován všednímu životu obyvatel země a dvěma cestám do letního sídla královské rodiny Bang pa inu a Ajuthie, bývalého hlavního města Siamu.

Oproti předchozímu cestopisu je značná část pozornosti zaměřena na hmotné památky země, místní elity a městský život. Shodně se zabývá popisem a hodnocením života navštívené společnosti. Kladné hodnocení se objevuje především u památek a části kulturních aktivit. Kritika je namířena především směrem k autoritářské vládě, nehospodárnému životu nejvyšších vrstev země a laxnímu postoji místních obyvatel k ekonomickým stránkám života v kontrastu s řadou kulturních a zábavných aktivit.

V roce 1904 vydalo nakladatelství Bursík & Kohout další Vrázovo dílo, tentokrát věnované jeho pobytu v Číně, Koreji a cestě Sibiří. Objemnější dílo čítající 411 stran a opět doprovázené několika desítkami fotografií a kreseb referuje o Vrázově cestě do zmíněných oblastí v roce 1901. Hlavním důvodem cesty bylo potlačení i-che-tchuanského povstání v Číně. Intervenční armáda evropských mocností, Spojených států amerických a Japonska obsadila čínské hlavní město a Vrázovi se tak při návštěvě země dostalo výjimečné možnosti navštívit do té doby nepřístupné pekingské památky, především císařské paláce v tzv. zakázaném městě. Kniha tentokrát není doprovázena rejstříkem, ale obsahuje seznam literatury, z níž cestovatel čerpal, pokud referoval o událostech mimo rámec pozorování a také o okolnostech, k jejichž popisu se dle vlastních slov necítil být dostatečně kompetentní.

Vráz čtenáře seznamuje s aktuálním děním, jež se událo krátce před dobou jeho příjezdu, a také se situací panující v Číně v době jeho pobytu. Největší pozornost cestovatelovu poutá hlavní město Peking, kde světoběžník pobýval po většinu doby. Dílo nás seznamuje s řadou památek, především paláců, ale také s dalšími částmi města, se životem v Pekingu, vyrovnáváním se s válečnými událostmi a návratu k civilnímu životu. Zároveň se neopomíná zmínit o historii Číny a čínské společnosti, o níž čerpá informace především z literatury. Značnou pozornost věnuje také politické situaci, především stykům Číny s evropskými zeměmi, převážně popisem vzájemných konfliktů, jež vyústily v již zmíněnou intervenci. Věnuje se také hodnocení přítomnosti evropských vojsk v zemi a vyrovnávání se domácího obyvatelstva s vlivy evropského působení v regionu. Závěrečná část je již o

poznání stručnější. Na šestnácti stranách referuje o svém čtrnáctidenním pobytu na korejském královském dvoře a návratu Sibiří do Evropy. Důvodem útlosti poslední kapitoly je dle Vrázova popisu v doslovu požár a také následná krádež, jež stály za ztrátou části jeho rukopisu odeslaného do Evropy.

V celém díle vyvstává obraz Vrázova rozporného hodnocení Číny, především srovnání bohaté minulosti země se současnou, dle cestovatele velmi neuspokojivou situací. Pojetí knihy nejlépe vystihují Vrázova slova otištěná v pozdějším vydání výboru z jeho cestopisů v roce 1983.²⁵⁴ „Miluji Čínu. Obdivuji se Číně klasické, kolosu ve všem, ctím v lidu čínském stěžejní přednosti člověka vychovaného tisíciletou kulturou, vyklíčivší z myšlenkového světa velikých myslitelů.

Nenávidím Čínu. Otroky přikované ku přežitkům dávno zplesnivělým, mrtvým, zvrhlé žáky velkých učitelů, lid, jemuž největší pravidla mravokárců nyní jsou jen planou frází, zvrhnuvše se v povrchní obřadnost.

Nejvyšš sobecké, ukrutné, nejhoupější pověrou zblbělé, ve všem degenerované, kdož by je miloval?

Kdo však neobdivoval by se lidu mravenčí pšle, jenž v úctě má velkou svou minulost a jehož jediná snaha jest klidně žít, dožít se věku vysokého a klidně zemřít na úrovni s velkými svými filosofy? Hle, jaké to rozdíly v citech mých k Číně!“

Poslední tři popsaná díla vydaná nakladatelstvím Bursík & Kohout, byla součástí cyklu: *Cesty světem*. Vráz na těchto knihách spolupracoval s Bohuslavem Baušem, Jaroslavem Brázdou a od poloviny prvního díla s F. B. Khemlem. Z hlediska informačního se jedná o nejodbornější díla, jež obsahují poznámkový aparát, seznam použité literatury a nejvíce popisných částí, věnovaných různým aspektům, spojeným s danou zemí. Na druhou stranu zde Vráz využívá sekundární literaturu a oproti přímému pozorování připojuje řadu převzatých informací. Oproti dalším publikacím je série *Cesty světem*, přes spolupráci s výše jmenovanými osobnostmi, jedním z nejautentičtějších Vrázových cestopisných textů, jsou především jeho dílem.

Cílem autora bylo podat co možná nejobsažnější a odborné dílo o navštívených zemích. Vyjma popisu cest a zachycení svých pozorování zabíhá do několika odvětví: biologie, geografie, historie, etnografie, antropologie, politologie. Komplexní pojetí zpráv o místech, která procestoval, je na jedné straně velmi ceněno pro svůj obsah, na straně druhé

²⁵⁴ E. St. VRÁZ, *V dálavách světů*, Výbor z cestopisů, ed. Olga Svejková, Toronto 1983, s. 357.

řada „odboček“ k různým odbornějším oblastem spěje k nevyváženosti textů a v kombinaci s osobními hodnoceními osciluje na pomezí cestopisu²⁵⁵ a odborné literatury.

Období cest mezi Čechami a Spojenými státy americkými v letech 1904 až 1910 Vráz zužitkoval k sepsání dalších tří knih. První publikace nesou název *Exotické povídky*, jedná se o dva díly, v nichž Vráz literárně zpracoval své zážitky na cestách ve Venezuele, Africe i jihovýchodní Asii. Vráz zde zachycuje své osobní dojmy, jež v něm zanechala exotická krajina a dále zde rozpracovává své zážitky s některými osobami, s nimiž se setkal na cestách. Všechna tři díla vydal v Praze roku 1910 ve spolupráci s nakladatelstvím F. Topiče. Povídky mají zrcadlit cestovatelovy zkušenosti s cizími zeměmi, mentalitou a jednáním osob žijících v prostředí odlišném od střední Evropy. Sám Vráz se v úvodu knihy interpretuje jako zálesák v cizí zemi, vypsane povídky jsou vykládány jako dobrodružství bílého muže v exotické krajině. Bílý muž zde díky svým vědomostem nabytým v civilizované Evropě může popisovat a hodnotit jednání osob, s nimiž se krátce setkal při svých cestách ve značně odlišném prostředí. Vráz v knize velmi jasně vyjadřuje značné rozdíly mezi svou osobou a v přenesené podobě mezi obyvatelstvem zemí, jež navštívil, a prostředím, jemuž své zážitky předkládá. Dlouhodobé zkušenosti cestovatele a evropský původ s vyspělou technikou, jež mu byla nápomocná k překonání vzdálenosti mezi oběma zeměmi, však spolu s mentální výbavou dávají kompetence nejen k popisu, ale také hodnocení jednání osob, s nimiž se setkal. Vyjma hodnocení jednání místních obyvatel se cestovatel vyjadřuje a hodnotí také duševní vlastnosti celé společnosti na základě setkání s několika jejími zástupci: „I ošklivá Indiánka, pokud v nich mládí směje se – má hezké oči! Černé oči! Záhadný zjev! Rozteskní vás hluboký pohled takových přesmutných neb resignací zacloněných očí domorodců, byť pravých divochů, třeba i lidožravých. Nazývají oko zrcadlem duše lidské! Pak smutek ten, jež zřel jsem v očích lidí pralesů, žal, stesk, vyjadřoval ubídnění, porobení duše lidské, ke vzletu ještě neschopní, dřímající ještě v době od naší celá tisíciletí vzdálené.“²⁵⁶

Místní obyvatele, především indiány a černochoy popisuje jako mé lidi. Osoby, jež Vrázovi za úplatu sloužily, tak v díle vystupují jako vlastnictví cestovatele, k němuž se může jakkoliv vyjadřovat bez nutnosti autocenzury z důvodů případných protestů osob, o nichž píše. Cestovatel vydává svá díla ve vzdálené zemi, a tudíž nemusí brát zřetel na možnost, že by daní jedinci četli svůj popis a mohli vyjádřit pochybnosti nad závěry autora.

Autor *Exotických povídek* předesílá subjektivní ráz svého díla, přesto však mluví o konkrétních lidech a místech. Čtenáři tak přináší osobní pohled na země, které navštívil.

²⁵⁵ Pojem cestopis je v textu užíván pro označení Vrázových knih pojednávajících o jeho cestách, i když se jednotlivé publikace svým obsahem odlišují.

²⁵⁶ E. St. VRÁZ, *Exotické povídky*, díl I., Praha 1910, s. 14.

Jedná se o pohled „bílého muže“, jenž překonává nástrahy, jež mu připravila cizí nebezpečná krajina a příroda, a zároveň překonává obtíže spojené s navázáním styků s místními obyvateli a přesvědčením jich o spolupráci s cestovatelem. Po dosažení spolupráce pak již vše řídí a osoby, s nimiž se setkává, se stávají již pouze jakýmsi koloritem v jednání dobrodruha na cestách.²⁵⁷ Povídky si zachovávají charakter cestopisu především v rovině autenticity prostředí, které cestovatel navštívil, a osob, s nimiž se setkal. Oproti předchozím knihám se jedná o zachycení několika dlouhodobějších setkání s místními obyvateli, popřípadně o subjektivnější vyjádření k delšímu pobytu v určité lokalitě. Texty tak dávají nahlédnout do osobnějšího pohledu cestovatele na místa a obyvatele navštívených míst.

V pořadí třetí dílo nese název *Z dalekých světů*. Vráz zde líčí především své lovecké zážitky na cestách po západní Africe, Borneu a Nové Guineji. Kniha je doprovázena 58 fotografiemi a kresbami a doplňuje tak soubor zážitků z Vrázových cest světem. V díle věnovaném ostrovům jihovýchodní Asie a Oceánie Vráz popisuje lov orangutanů na Borneu a na Nové Guineji popisuje cesty za získáním trofejí ptáků, především rajek. V části věnované západní Africe se autor zaměřuje na podniky spojené se získáváním sbírek hmyzu a část díla věnuje popisu oblastí guinejského zálivu, které procestoval. Oproti *Exotickým povídkám* je dílo mnohem popisnější, avšak z větší míry jednostranně zaměřené. Vráz se v knize zaměřuje především na zaznamenání jednání spojených s vytčeným cílem, získání kořisti. Nalezneme v textech popis příprav na lov, spolupráce s místními obyvateli, především lovecké výpravy, samotné putování za ziskem trofejí a sbírek a také následných zpracování úlovků. V neposlední řadě se věnuje též popisu života lovené zvěře a hmyzu. Mnohem méně se zde autor zabývá popisem a hodnocením společnosti. Dílo tak nese podobu autentičtějšího vypravování o konkrétních zážitcích cestovatele.

Zmíněná tři díla jsou také posledními autorskými počiny Enrique Stanka Vráze. Rok 1925 přinesl druhé vydání knihy *Z cest E. St. Vráze* v úpravě J. Friče. Po třetí vyšla táž kniha v roce 1936. Sám cestovatel již další publikaci nepřinesl, byť bylo jeho záměrem sepsat obsáhlé dílo inspirované jeho cestami. Cílem cestovatele bylo zpracovat zážitky z cest v souhrnném vydání, které mělo informovat o zemích celého světa. O zamýšleném díle bude blíže pojednáno v další části textu.

V letech 1940 – 1946 vydalo Vrázovy cestopisy nakladatelství Toužimský – Moravec. Vydání v devíti svazcích čtenáři předkládalo informace o všech hlavních cestách Stanka

²⁵⁷ V každém díle je třeba reflektovat osobu autora, která dílo píše a jejíž ego se projevuje v celém textu, avšak sledované cestopisy subjektivní ráz každého díla překračují. Především v rovině styku zástupce evropské společnosti s cizím prostředím, jež cestovatel díky svým schopnostem a znalostem nejprve objevuje a poté porobuje a následně vykládá.

Vráze. Nebylo však jeho původním dílem. Na zpracování jednotlivých děl se podílela Vrázova dcera Vlasta se Zdeňkem Jermanem a spisovatelem Kuzmou, vlastním jménem Josef Cheth Novotný. Cestopisy získaly nejen novou textovou a grafickou, ale také literární úpravu. Nejedná se o pouhý přepis Vrázových děl, ale o textově přepracované zážitky cestovatele. Faktograficky kopírují cestovatelovy záznamy, avšak řada interpretací je silně podmíněna osobnostmi třech autorů, kteří na novém vydání spolupracovali. V nových vydáních cestopisů se tak stírá a mizí osobnost cestovatele, na nějž bezprostředně působily navštívené země, a také jednání Vráze je prezentováno optikou pozdější generace a osob, jež dané země nenavštívily. Z toho důvodu jim v této práci nebude věnována bližší pozornost.

V průběhu druhé poloviny 20. století Vrázovy cestopisy dlouhou dobu nebyly vydávány. Zřejmě zde hrálo roli obvinění dcery cestovatele, Vlasty Vrázové, komunistickým režimem ze špionáže a její následné vypovězení do Spojených států amerických. K dalšímu vydání literárních děl Stanka Vráze došlo až roku 1983, v exilovém nakladatelství Sixty-Eight Publishers v Torontu. Kniha nesla název *V dálavách světů* a podobně jako první dílo se jednalo o výbor referující o většině Vrázových cest, tentokrát však uspořádaný na základě dříve vydaných cestopisů. Na vydání knihy se editorsky podílela Olga Svejková a úvodem ji opatřila Vlasta Vrázová. O rok později bylo Vrázovo dílo vydáno opět v Čechách, pod názvem *Napříč rovníkovou Amerikou*, v úpravě Olgy Kandertové, jež ke knize připojila také doslov s obsahem stručného výčtu Vrázových cest a jeho aktivit v rámci i mimo rámec cestovatelských výprav. Kniha byla vydána pražským nakladatelstvím Panorama. Na 272 stranách zachycuje ve stručnější podobě Vrázovu cestu po Jižní Americe.

Vrázovy cestopisy měly tři podoby. První z nich byly výběry zachycující výčet ze všech světoběžnickových výprav. Přehledy z cest však pouze využívaly předchozí literární zpracování cestovatelových zážitků z cest a nenacházíme zde žádné nebo pouze minimum původních informací. Do této kategorie lze zařadit také pozdější vydání Vrázových cestopisů, z hlediska přejímání předchozích cestovatelových prací. Odlišnost u později vydaných děl nalézáme především v jazykové úpravě a také v posunu interpretací Vrázem zachycených informací pozdějšími autory.

Druhou skupinou literární produkce jsou díla vydaná v roce 1910, v nichž nalezneme původní Vrázovy texty. Signifikantní pro daný soubor knih je subjektivní ladění popisu cest a zážitků cestovatele v daných zemích. Na stranu druhou se cestovatel zaměřuje na aktuální prožitky v konkrétních místech a méně zabíhá k širším interpretacím navštívených zemí či společností jako celku.

Třetím druhem cestopisů je cyklus *Cesty světem*. Vráz se v textech snažil především o odbornou podobu. Tu se světoběžníkovi podařilo z hlediska cestopisné literatury naplnit. Z informačního hlediska je v textech obsažena řada dobových zpráv o navštívených oblastech. Přínosem jsou zachycené informace nejen pro domácí prostředí, kam cestovatel přinesl zprávy dosud neznámé, ale také pro země, ve kterých cestoval. Vzhledem k proměně prostředí, jež cestovatel navštívil, získávají informace s rostoucím časovým odstupem také vyšší informační hodnotu. Snaha o co nejširší popis navštívených oblastí však vede k řadě zkratkovitých interpretací pozorovaných jevů.

Předpokladem Vrázových interpretací navštívených míst je srozumitelnost v domácím prostředí. Přesto řadu jevů provází dovětek cestovatele, že dané jednání bude domácímu posluchači nesrozumitelné. Zda Vráz interpretoval cizí prostředí v intencích západního náhledu na okolní svět nebo zda v dílech vytvářel vlastní pohled a modifikoval tak mínění o daných zemích, nelze jednostranně vyjádřit. V textech nalezneme obě roviny přístupu. Z hlediska informačního nelze cestopisy bez navštívení daných zemí srovnávat, z toho důvodu se zde zaměříme na přístup cestovatele k daným oblastem.

V odborně laděných cestopisech využívá Vráz prvky evropského pojetí odborného díla v podobě odvolání se na autority předchozích textů věnovaných dané problematice a citací v přejatých částech. Ve svých cestopisech se však odvolává pouze na texty z pera evropských autorů, včetně zpracování původních textů z prostředí, jež navštívil, i když má k dispozici literaturu zemí, v nichž pobýval. V textech se však stírá rozdíl Vrázovy vlastní interpretace od popisných částí. Vyjma kompetence získané četbou literatury cestovatel vytváří kompetenci vlastní. Předpoklad možnosti interpretovat pozorované jevy vychází z několika rovin. První z nich je samotná zkušenost cestovatele, který dané jevy pozoroval na vlastní oči. Druhou nalezneme v přístupu k pozorovaným událostem. Osobní setkání s danou událostí, kterou Vráz popsal, využívá cestovatel k popisu všech událostí podobného typu.²⁵⁸ Dalším signifikantním jevem je autostylizace cestovatele jako dobrodruha, jenž překonává všechny překážky a nástrahy cest, jak z hlediska nepřízně klimatu a krajiny, tak také z hlediska protivenství, jež mu způsobovala nespolupráce místního obyvatelstva. Posledním z nástrojů, jímž cestovatel dodával svým tvrzením platnost, byl prožitek cestovatelem zaznamenaných situací. Zkušenosti, jež ve svých dílech vypsál, později tvořily jednu z hlavních opor pro kompetenci popisovat zaznamenané situace.

²⁵⁸ Například popis jedné společenské události, např. svatby, pohřbu a dalších festivit, poté cestovatel předkládá jako běžné společenské chování v dané zemi, či etnické skupině.

Na řadu rysů, které se objevují ve Vrázově hodnocení jednotlivých popisovaných jevů, bylo upozorněno v části věnované konkrétním dílům. Zde bude upozorněno na několik dalších vlivů provázejících cestovatelovu tvorbu. Především se jedná o popis zemí optikou západní kultury a pokroku, kterého dosáhla. Dané země jsou hodnoceny z hlediska přiblížení se evropskému, respektive západnímu standardu. Popisované aspekty v jednotlivých zemích, u kterých Vráz konstatuje přiblížení se, popřípadě dosažení západního způsobu života, jsou hodnoceny kladně. Situace, kde cestovatel shledává rozdílnost, či konstatuje nemožnost (ve Vrázově pojetí zaostalost) dosáhnout moderního způsobu života, Vráz popisuje optikou úpadku a negace pozorovaných jevů. Na druhou stranu v oblastech, které se srovnávají nebo přibližují Evropským normám, konstatuje cestovatel nebezpečí plynoucí z rostoucí síly daného regionu, např. Japonska.²⁵⁹

Pojetí vyrovnávání se daných zemí s modernitou je spojeno také s dalším prvkem Vrázovy cestopisné produkce. Interpretace pozorovaných jevů je možná díky Vrázově mentální výbavě a příslušnosti k evropské společnosti. Pozorování cestovatele je tak vedeno optikou technické a mentální výbavy bílého muže, díky které se může vyjádřit ke všem aspektům života pozorované společnosti.

Na poslední prvek, který výrazně ovlivňuje texty cestovatele, bylo již upozorněno v předchozích odstavcích, věnujících se jednotlivým dílům. Níže popsaný prvek se však objevuje v celé Vrázově tvorbě a z hlediska významu je nutné poukázat na tento aspekt samostatně. Navštívené země jsou hodnoceny z hlediska srovnávání jejich minulosti a současného stavu. Dané země klasifikoval především prostřednictvím dosaženého civilizačního pokroku popsaného předešlou literaturou. Pokud v jednotlivých zemích Vráz shledává absenci literaturou popsaných úspěchů, jsou hodnoceny jako úpadkové, např. Čína, Peru nebo Mexiko. V prostředích, kde daný vztah popsán nebyl, tento prvek chybí. Jedná se především o vzdálenější oblasti, které dosud nebyly popsány, např. vnitrozemské oblasti Jižní Ameriky, či Nové Guineji.

Dalším bodem srovnávání jsou především hmotné památky a vztah dané země k nim. V místech, kde byly památky stále funkční, využívané místní společností, je výklad veden směrem ke způsobům využití. Zpravidla Vráz shledává a konstatuje nedemokratičnost jejich využití. V daných zemích shledává, že přístup k památkám je dostupný pouze pro místní společenské elity. Vráz tuto skutečnost posuje jako rozmařilé jednání a kritizuje především chybějící evropské pojetí kulturního využití památek pro široké vrstvy obyvatel. V zemích, kde navíc památky neplní svou původní funkci, je kritizována společenská nevšímavost a zde

²⁵⁹ E. St. VRÁZ, *Exotické povídky*, díl I., Praha 1910.

je nutné dodat také neosvojení si pojetí historické hodnoty daných míst. Chybějící péče o památky je dále interpretována jako vizitka dekadentnosti celé společnosti či země. Zmíněné historizující pojetí navštívených zemí nalezneme ve všech popisech procestovaných zemí. Zároveň si cestovatel nepřipouští kulturní podmíněnost vidění světa prostřednictvím historických záznamů, jež v daném období v navštívených zemích chybělo.

5.2. Orbis Pictus, snaha přinést čtenáři celý svět

Vrás také pracoval na objemném encyklopedickém díle, jež mělo nést název *Orbis Pictus*. V knize měl v úmyslu shrnout zeměpisné, přírodovědecké a etnografické poznatky o celém světě. Publikace byla adresována dětem a mládeži a měla populární formou seznamovat mladé čtenáře s cizími zeměmi. Pro uskutečnění svého záměru světoběžník podnikl cestu po jihoamerických městech v letech 1903 až 1904, aby si o kontinentu doplnil znalosti nabyté při předchozí výpravě a pobytu ve Venezuele.

Předstupněm k *Orbis pictus* mělo být několika svazkové dílo o Americe, na něž se připravoval odborně laděnou knihou *Na příč rovníkovou Amerikou*.²⁶⁰ Vrás se však vrhal do tolika podniků a tříštil tak natolik své síly, že zamýšlené dílo nikdy nedokončil.

²⁶⁰ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráže*, Praha 1947, s. 52

5.3. Přednášky v Československém rozhlasu

Jednou z nových možností, jak informovat veřejnost, související s rozvojem techniky, byly rozhlasové přednášky. Enrique Stanko Vráz byl jedním z prvních cestovatelů, kteří v rozhlasu přednášeli, byť se této činnosti začal věnovat až na sklonku svého života. Nové využití média dávalo možnost oslovit větší publikum bez nutnosti cestovat za divákem, ale bez reflexe reakce publika a okamžitého přehledu o zájmu v souvislosti s návštěvností vystoupení. V archivu Náprstkova muzea v Praze se dochovalo několik smluv s Radiojournalem na šest přednášek proslovených v roce 1928, osm přednášek v roce 1929, sedm přednášek v roce 1930 dvě přednášky pro mládež v roce 1931.²⁶¹

Vráz referoval divákům o zážitcích ze svých cest zpravidla v půlhodinových intervalech. Každé z vystoupení bylo honorováno částkou 400 korun. Cestovatel si, tak jak bylo jeho zvykem, nepřipravoval své přednesy písemně a hovořil spatra. V roce 1932 vystupoval v rámci cyklu přednášek Československého rozhlasu, nesoucím název *Co viděli naši cestovatelé*.²⁶²

Světoběžník přednášel pro dospělé i dětské publikum. Hlavními tématy vyprávění pro děti byly pohádky, báje a zkazky z východoasijských zemí a obou Amerik. Mezi proslovenými přednáškami nalezneme např. *Jaké báje a pohádky vypravují se na Koreji a v Číně*, *Jaké báje a pohádky vypravují se na Koreji*, *Jaké báje a pohádky vypravují se v Japonsku*, *Pohádky a báje Indiánů severoamerických*, *Pohádky a báje Indiánů jihoamerických*, *Pohádky a báje Indiánů stredoamerických*.²⁶³ Mezi tématy rozhlasových vystoupení pro dospělé se objevují lovecké zážitky cestovatele (*Lovecké črty*), vyprávění o Vrázově pobytu u indiánského kmene Guahíbů (*Za večera na březích Orinoka mezi Indiány Guahíby*) a cyklus šesti přednášek proslovených na konci srpna a začátkem září 1929 souborně nazvaný *O životě, lásce, manželství, o ženách, mužích a dětech v tropech*.²⁶⁴ Některé pohádky proslovené českým cestovatelem vyšly později tiskem v časopisech věnovaných dětem.²⁶⁵

Vráz se také zřejmě zúčastnil prvního pokusu o reportáž spojenou s interview, který byl proveden o příležitosti oslav spisovatele F. X. Svobody 20. července 1930 v Praze, jak je patrné z korespondence s Českým rozhlasem.²⁶⁶

²⁶¹ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 14.

²⁶² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 10.

²⁶³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 6.

²⁶⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 6.

²⁶⁵ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 1.

²⁶⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 6.

5.4. Přednášky českého cestovatele: divadelní produkce pro veřejnost nebo snaha o objektivní informování

Přednášky cestovatelů byly nejrychlejší cestou jak informovat veřejnost o cizích zemích. Prvním cestovatelem intenzivně se přednášením věnujícím byl Emil Holub. Začal s touto činností nedlouho před Vrázovým příjezdem do Prahy v roce 1879.²⁶⁷ Pět let poté se začal přednášením věnovat také Vráz, a v roce 1902 se k prvním dvěma cestovatelům přidal také Alberto Vojtěch Frič. Tito tři cestovatelé se v první polovině 20. století přednášeli pravidelně. Holub například mezi lety 1879 až 1881 absolvoval na 120 přednášek. Jak již bylo řečeno, první veřejnou přednášku proslovil Vráz 26. 11. 1894 v Praze na Žofíně²⁶⁸, konkrétně se tak stalo na žádost jeho přátel z Přírodovědeckého klubu.²⁶⁹ Následující rok Vráz cestoval přes Spojené státy americké do Japonska a v roce 1897 se opět do USA vrátil. Při obou cestách přednášel českým krajanům.²⁷⁰ V roce 1898 uspořádal přednáškové turné v Holandsku a poté i v Čechách a na Moravě.²⁷¹ Další turné v Čechách započal v roce 1905. Po pěti letech odjel opět do USA, aby zde přednášel krajanům o zemi jejich původu. Od definitivního návratu do Čech a konce cestování do cizích zemí v roce 1921 Vráz pravidelně přednášel, a to až do své smrti v roce 1932.²⁷² Celkově přednesl mezi lety 1894 až 1932 stovky až tisíce přednášek. V přednáškovém turné probíhajícím od dubna 1898 do června 1899 proslovil světoběžník 91 přednášek²⁷³, v letech 1907-1909 absolvoval 234 vystoupení²⁷⁴ a v letech 1921 až 1923 podnikl celkem 242 vystoupení v Čechách a na Moravě a 14 na Slovensku.²⁷⁵ Byl také jedním z prvních cestovatelů, kteří přednášeli pro veřejnost v rozhlase.²⁷⁶ Dochovaly se záznamy z let 1928 až 1931 o 23 proslovených přednáškách.²⁷⁷

²⁶⁷ V. ROZHONĚ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005 s. 97.

²⁶⁸ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

²⁶⁹ „Veřejná přednáška. Vzhledem k úspěchům, s nimiž setkaly se ve dvou spolcích uspořádané přednášky českého cestovatele E. St. Vráze vyzval klub přírodovědecký v Praze proslulého tohoto českého cestovatele k uspořádání přednášky v sále Žofínského ostrova. Přednáška tato konati se bude ve čtvrtek 26. listopadu o 6. hodině večerní ve prospěch rozmnožení fondu k dalším cestám Vrázovým do neznámých dosud končin jižní Ameriky, k nimž se p. St. Vráz opětně připravuje. Zájem veškeré naší veřejnosti a sympatie, jimž se neohrožený tento český cestovatel v celém českém národě těší, jsou zárukou, že účel přednášky setká se s úplným zdarem.“ Národní listy, 29. 10. 1894, s. 2.

²⁷⁰ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 11.

²⁷¹ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 12.

²⁷² J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 14.

²⁷³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 10.

²⁷⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 13-14.

²⁷⁵ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 3.

²⁷⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 6.

²⁷⁷ J. TODOROVÁ, *Enrique Stanko Vráz, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006, s. 14.

Další cestovatelé po návratu do vlasti absolvovali pouze několik vystoupení nebo o svých zážitcích informovali pouze úzký okruh osob. Holub, Vráz a Frič se tak stali hlavními aktéry, kteří svými přednáškami vytvářeli povědomí o cizích zemích.

Vystoupení před veřejností nebylo pouze možností, jak prezentovat své aktivity, ale také vítaným zdrojem příjmů, o čemž svědčí korespondence od spolků adresované Vrázovi s informacemi o výdělcích za přednášky.²⁷⁸ Díky bohaté korespondenci, uložené v archivu Náprstkova muzea, lze získat představu o praxi organizace přednášek. Zpravidla oslovovaly cestovatele organizace mající o jeho vystoupení zájem. Nejčastěji Vráz přednášel pro Tělovýchovnou Jednotu Sokol, Klub Českých Turistů, Orientální ústav v Praze, Přírodovědecký klub, Československou obchodní besedu, Čtenářské spolky a další.²⁷⁹ Pro přednáškovou turné v letech 1908, 1909 a 1921, 1922 a 1923 se nám dochovaly deníky se soupisem míst jednotlivých vystoupení, vyúčtování, seznamem organizací, pro něž přednášel, a osob, které se podílely na přípravě přednášek a jež cestovatele hostily.²⁸⁰ Přednášková turné v letech 1921 až 1923 pro českého cestovatele zajišťovaly na Moravě přednáškový spolek Moravské Uranie a na Slovensku Československá obchodní beseda.²⁸¹ Na Slovensku se konalo celkem 14 vystoupení. V Čechách a na Moravě pak 242 přednášek.²⁸² Dalšími místy, kde Vráz vystoupil, byly Vídeň, Holandsko a USA. Zpravidla si Vráz vybíral české posluchačstvo, i když mluvil několika světovými jazyky, včetně němčiny. V Čechách a na Moravě přednášel ve městech s převahou českého obyvatelstva a v zahraničí (Vídni a USA) pak pro českou menšinu.

Při organizaci vystoupení byl Vráz oslovován jak institucemi zabývajících se pořádáním přednášek, tak zástupci jednotlivých spolků v daných městech. Bohatá korespondence od zástupců těchto spolků svědčí o značném zájmu o světoběžnickova vystoupení. Moravská Urania a další spolky přebíraly a zajišťovaly přípravu za českého cestovatele. Komunikace a organizace, především v otázkách podmínek a podoby vystoupení, probíhala i při cestách Stanka Vráze v zahraničí.²⁸³ Cestovatel měl tak zajištěná vystoupení a tím i výdělek již při svém návratu do Čech. Vráz v dohodě o smlouvě s Moravskou Uraníí honoráře původně odmítal, nakonec však dostával část výdělku a část pak věnoval na dobročinné účely. Výdělky se lišily především dle návštěvnosti. Výnos z přednášky konané 18. 11. 1921 pro Dělnickou Akademii v Prostějově činil 4027 Kč. Část zisku (2003 Kč) se

²⁷⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 4.

²⁷⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 4.

²⁸⁰ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 2 a 3.

²⁸¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 2 a 3.

²⁸² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 3.

²⁸³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 4.

dělila mezi Vráze 50%, Dělnickou Akademii 40% a Moravskou Uranii 10%.²⁸⁴ Nejvyšší část nákladů činil pronájem sálu a zemská dávka za konání vystoupení. Zmíněné výdaje Vráz také nejčastěji kritizoval, především účty za pronájem sálu od jednotlivých spolků, které dle Vráze neodpovídaly poslání spolků šířit vzdělání a podporovat kulturní aktivity. Průměrný výdělek se pohyboval mezi částkami 1000 a 1500 Kč za živé vystoupení a 400 Kč za každé rozhlasové vystoupení.²⁸⁵

Přednášky byly pravidelně doprovázeny tzv. světelnými obrazy, promítáním fotografií z jeho cest. Promítání s sebou přinášelo také nejvíce problémů: technické potíže, nespokojenost cestovatele s promítačem a útoky na Vráze týkající se původu fotografií. Zobrazení cizích krajů často měnilo majitele, jak lze vidět z opakovaných obvinění i častých stížností Vráze na užívání jím pořízených fotografií.²⁸⁶

Enrique Stanko Vráz přednášel spatra, a tudíž se nedochovala písemná podoba přednášek. Jedinou přednáškou, kterou si předem připravil a sepsal, byla dle Vlasty Vrázové první cestovatelova přednáška pro Přírodovědecký klub na Žofíně, při vystoupení se však předlohy nedržel a vyprávěl na základě svých vzpomínek.²⁸⁷ Dochovaly se však dva rukopisy se stenografickými záznamy Vrázových přednášek nazvaných *Z Číny a Pekingu* a *Jak lidé bydlí, a se šatí od krajin věčného ledu až do žárných končin rovníkových*.²⁸⁸ Předmluva není cestovatelovým dílem, avšak komentáře k jednotlivým fotografiím, které přednášku doprovázely, jsou záznamem cestovatelova projevu. Dle poznámek v úvodu o trvání na neměnnosti textu a pokynů pro přednášeče u druhého textu byly rukopisy určeny pro přednes posluchačům.

„Po dobytí Pekingu vojskem spojených velmocí princ prchl ze strachu před „bílými ďábly“, o nichž mezi lidem kolovaly zprávy neuvěřitelné, přímo hrozné. Na příklad, že jsou čaroději a že děti požírají. Tak zle ovšem ani z daleka nebyl, ač napácháno leccos, i kromě bitev, čeho nikdy není třeba se dopouštět. Lid čínský poznal nejdřív, ba spíše přímo vycítil, komu může důvěřovati. Bez odporu největší vážnosti požívali rakouští vojíni. Lid přicházel prositi jich za ochranu proti vojínům jiných velmocí. Ze všech nejhůře zapsali se v paměť lidu čínského Prušáci svou přílišnou drsností. Pažbami tloukli bezbranné Číňany, kopali je a se silnic do příkopů ranami sráželi, nešetříce rozdílů věku ani pohlaví. Ruští vojíni pluků sibiřských, krve nazvíce tatarské, v boji vedli si jako dravci, ale po boji, v obcování jak s druhy vojíny, tak s Číňany byli měkčí a mírní. Neubližovali nikomu. A přece v Sibiři není

²⁸⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 4-30.

²⁸⁵ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 2 a fond 4, pol. 4.

²⁸⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 4, pol. 7.

²⁸⁷ V. VRÁZOVÁ, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937, s. 144-146.

²⁸⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1, 2.

nadbytek universit a jiných zřidel spasitelné kultury, aniž honosí se Tataři takými velduchy, aby k nim lid mohl pohlížeti jako k zářícím vzorům a jimi se spravovati. Sám Bůh tedy ví, kde vlastně vězí to nadlidské vzdělání, jimž by podle stavu školství mohl býti i poslední Prušák všecek prosáklý. V Číně pruský voják byl nadčlověkem leda co do neurvalosti. O Bavořích a Sasích nebylo nic tak nepřekného slýchat. Zpěvní Italové prý příliš „rabovali“ a s Francouzy přílišnou dvorností obtěžovali krásné pohlaví. Američané, ve všem zdrženliví, nezadali v ničem Rakušanům, ani Angličané v Pekingu nezanechali po sobě ani stínu tak nekalé pověsti, jako jejich krajané mezi Búry.“²⁸⁹

Bílý ďábel v Pekingu nese název cestopisu Enrique Stanka Vráze.²⁹⁰ Obavy obyvatelstva z příslušníků invazních armád je zmírněno odkazem na následné prozření. Předsudky, o nichž Vráz informuje, jsou odstraněny přítomností vojska evropských mocností a Spojených států amerických mezi čínským obyvatelstvem. Přesto lze v další části textu sledovat předsudky cestovatele zatížené nacionalismem daným národností Stanka Vráze, k níž se hlásil. V kontrastu s tím lze sledovat Vrázovo hodnocení vojáků jednotlivých národů. Nejvíce zaujme výrazně negativní hodnocení pruské armády oproti vyzdvihování ruských vojsk. Ještě výrazněji pozitivní obraz získávají rakouští a američtí vojáci. V citovaném příkladu nalézáme poukaz na vliv pokrevního příbuzenství mezi národy v kontextu slovanských národů, dále vliv institucionálního vzdělání na kulturní chování ve vyjádření pochybností o jeho platnosti. V textu také nalézáme kritiku pojetí nadčlověka, rezonujícího v Prusku, a především hodnocení jednotlivých národností, v němž se odráží nacionální vnímání cestovatele a zkušenosti Vrázova života. Kladně hodnotí Rakousko, slovanské Rusko, Spojené státy americké a Anglii.

Hlavním, byť přímo nevysloveným, posláním přednášek je zaujmout posluchače. Pro tento účel Vráz vybíral obrazy, jakými jsou na straně jedné krásné paláce, na straně druhé žebráci a bída pouličního života, ke kterým připojoval komentáře vyhocených situací. Jako další příklady je možno uvést mrzačení nohou u mladých žen z důvodu dosažení co nejmenší velikosti, prodej dětí žebřákům, oproti tomu pak fotografie palácových zahrad a (dle Vrázova komentáře) přehnaná dvornost ve společenském styku nebo vysoké náklady a péče o vypravení společensky odpovídajícího pohřbu a prokazovaná starost o odkaz předků. Daná přednáška obsahuje padesát fotografií věnovaných především budovám a palácům Pekingu²⁹¹, dále jeho obyvatelům a vojákům zahraničních armád, či jejich kombinacím.

²⁸⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

²⁹⁰ Enrique Stanko VRÁZ, *Bílý ďábel v Pekingu. Toulky a dobrodružství v Číně*, Praha 1940.

²⁹¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

Aktivity cestovatelů jsou vysoce hodnoceny díky jejich fotografiím, jež zaznamenávají častokrát zaniklá místa a dovolují pozorovat proměny daných lokalit. Fotografie a jejich komentáře však lze sledovat také pohledem vytváření představ o cizích zemích u posluchačů a také jako prezentaci představ cestovatele, jakožto občana dané země, sociálního prostředí a doby, v níž žil a tvořil. Ke sledování výsledků procesu působení na posluchače, tedy jejich představ vzešlých z vyslechnutých přednášek, nelze sledovaný materiál využít a jeho působení se budeme věnovat v jiné části práce. Přednášky Stanka Vráze je však možno sledovat právě v kontextu vytváření představ o cizích zemích. Na základě popularity přednášek a přednášeče lze vyslovit předpoklad, že vystoupení posluchače zaujala a že informace, jež jim byly předkládány, diváky oslovovaly. Charakter informací, jež cestovatel vybral a sdělil, nám může přiblížit dojem, jenž u posluchačů vytvořil, a také sdělit, co bylo v dané době důležité a čemu publikum rozumělo. Bez porozumění danému vystoupení by diváci přednášky nenavštěvovali.

Jak již bylo naznačeno výše, Vráz se zaměřuje na vyzdvihování extrémů či výrazných kontrastů, chudoby na straně jedné a bohatství na straně druhé. Chudoba a ošklivost je spojována především se současným životem obyvatel Číny, krása pak se stavbami císařského paláce a bohatou historií dané země. Stavby bývalých vládců, tradice, náboženství i pohanské kulty, tedy pozůstatky či relikty již zaniklé Číny, jsou hodnoceny pozitivně a vytvářejí měřítko k posuzování současnosti, jež až na výjimky nese negativní konotace. Přestože je země obdařena bohatou historií hodnou obdivu, chování Číňanů je popisováno především prostřednictvím odlišností od evropských norem, jež jsou v přednášce zdůrazňovány. Spojení „Věru divná to záliba“ nalézáme v textu přednášky hned na několika místech.

Popis pekingské společnosti je zpravidla doplňován poukazy na obecné rysy fotografovaných materiálů. Například fotografie knihovny paláce v Pekingu je popisována jako dokonalé znázornění obydlí čínských bohatých vrstev.²⁹² Vyjma popisu reálií nalezneme v textu mnohá hodnocení, na která bylo upozorněno. Fotografický doprovod pomáhá divákovi získat subjektivní představu o dané lokalitě. Nicméně popis s hodnocením, předkládaný cestovatelem, je zpravidla bez vysvětlení daného pohledu a divák tak nemá jinou možnost než přijmout výklad. Omezený rozsah přednášky nicméně nedovoluje obsáhlé výklady a řada osobních soudů byla v textu přednášky přeškrtnuta. Připravený přednes je tedy koncipován především jako soubor protikladů a zajímavostí, jež vykreslují danou zemi jako rozporuplné

²⁹² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

místo plné krásných památek a nepochopitelného zvláštního lidu²⁹³, kterému divák může jen těžko porozumět.

Ve sledovaném textu je v minimální míře zastoupena osoba cestovatele, jenž veškeré popisované skutečnosti pozoruje a následně také vytváří. Většina textu je popisována jako skutečnost, která je daná a neměnná. Nehovoří se zde o aktuálním pozorování jedním jedincem, ale o situacích, jež jsou symptomatické pro danou zemi, neměnné a obecného rázu. Cestovatel zde není prezentován jako osoba, jež přináší svůj pohled na danou situaci, ale jako pozorovatel situace, který divákovi předkládá obrazy pro danou zemi typické, jež mají dle cestovatele univerzální platnost. Přináší divákovi soubor obrazů, jež postihují celou zemi, a následný popis je uváděn jako příklad charakteristických jevů, obecně platných pro celou společnost, který se nemění, stejně jako společnost, o níž popis informuje. Jako příklad lze uvést doprovodný popis fotografií věnovaných životu na pekingských ulicích. První zmínka hovoří o skutečnosti, že se městem prohnala válka a ulice byly prázdné, nicméně se vzápětí občané vrátili do ulic, ke svému typickému životu, jež následně zachytil fotoaparát cestovatele jakožto ukázkové příklady života v Číně.²⁹⁴

Za zmínku stojí také úvod přednášky, který není přímo dílem Vrázovým, ale je nedílnou součástí vystoupení. Z počátku je hovořeno o motivech cestování a o neshodách, jež s sebou kontakt s cizími zeměmi přináší. Je zde prezentována řada specifických motivů vedoucích jedince k cestování a podnětů, jež mohou vyvolávat konflikty. Podněty dává autor do závislosti na osobnosti jedince, který se pustil za hranice, což ostře kontrastuje s druhou částí věnovanou popisu dané země. Dále se věnuje stručnému popisu styků Evropy s Asií. Značný prostor je zde věnován konfliktům obou kontinentů.

„Blížíme se rychle podstatě věci, v níž jest nám pojednati. Známo jest, že zápletky Evropy s Asií, nedbáme-li odkud byl dán, odtud či odtamtud, jsou prastarého data, kotvíce nepochybně v odvěké vzájemné řevnivosti plemen, oba díly světa obývajících, žlutého a bílého. Vyjmenujme prostě pro snadnější přehled vývojový záplavu Evropy mračny hunských vojsk Atilových, vpády Avarů, Mongolů, Maďarů, Turků a obranu bělochů proti nim.

Znamenáme, že řevnivosti obapolné doposud nechybí na potravě a že v neustálém kolotání času brzy to, brzy ono plémě, brzy ten, brzy onen jeho kmen a národ vrchu nabývá podle dočasné převahy, buďto početné nebo duchové. Řevnivost za věk nastřádaná promyká ovšem výbuchem nenávisti vražedné, jež mívá v zápětí boj. O záminku k vypovězení války

²⁹³ *Věru podivný to lid a ve všem záhadný.* Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

²⁹⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

nouze arcit' nebývá."²⁹⁵ Následuje popis obchodních styků s evropskými zeměmi (Portugalsko, Holandsko, Francie a Anglie), který s sebou přinesl konflikt z důvodu prodeje opia. Dále se Vráz věnuje povstání v Číně v roce 1864, vzestupu Japonska, jeho válce s Čínou v letech 1894 - 1895 a boxerskému povstání. Autor vyjadřuje předpoklad, že Čína bude v budoucnu obsazena evropskými mocnostmi z důvodu své slabosti a výše popsáných konfliktů. Popis dějin věnovaných styků Evropy s Asií, respektive Čínou, slouží jako vysvětlení příčin obsazení Pekingu. Výboj je zde vysvětlován jako vyústění odvěkého konfliktu, tedy jako skutečnost, k níž běžně dochází.

Druhá přednáška, nazvaná *Jak lidé bydlí, a se šatí od krajin věčného ledu až do žárných končin rovníkových*²⁹⁶, je výňatkem z Vrázova nedokončeného díla *Orbis Pictus*, v němž si autor kladl za cíl popsat zkušenosti ze svých cest. Zachovaný stenografický záznam je součástí cyklu přednášek nesoucích název „*Vrázův Orbis Pictus*“²⁹⁷, který seznamoval posluchače s pokroky ve výše zmíněném díle. Charakter přednášky je poměrně odlišný, neboť pouze v minimální míře odkazuje na Vrázovy cesty. Vzhledem k struktuře přednášky je jisté, že používal převzaté fotografie (přednáška je doprovázena 103 obrazy), především k úvodu věnovanému oblastem Arktidy. Je jisté, že fotografie zde použité přebíral od jiných autorů. Opět se zde setkáváme se skutečností, že prezentované materiály jsou popisovány jako obecně platné a zpravidla neměnné a případné změny v mimoevropských oblastech jsou způsobeny přírodními vlivy, jimž se daná populace musí přizpůsobovat, a žádné jiné změny nejsou reflektovány nebo s nimi není počítáno, pokud se nedostává pádného důkazu zprostředkovaného Evropany.

Vráz přednášel jak pro široké publikum bez obsáhlejších znalostí o daném tématu, tak i pro odborně zaměřené společnosti, např. Přírodovědecký klub či Orientální ústav v Praze, kde byl předpoklad znalostí daného tématu. Jako doklad ověření informací sloužila především autorita cestovatele, na jehož aktivity a věhlas bylo upozorněno v úvodu přednášky.²⁹⁸ Další záznam přednáškového vystoupení byl otištěn také ve zvláštním vydání *Sborníku české společnosti zeměvědné*. Přednáška se konala při občasné schůzi České společnosti zeměvědné 23. února 1895.²⁹⁹ Vystoupení nese název *Vzpomínky na Maroko a Saharu*. Přednáška je věnována odbornému publiku a posluchačům odpovídá také výběr informací obsažený v textu.

²⁹⁵ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1.

²⁹⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 2.

²⁹⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 2.

²⁹⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 1, 2.

²⁹⁹ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: *Sborník české společnosti zeměvědné*, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920.

Úvodní část je věnována stručné historii země, především v kontextu jejího územního vývoje, a současné podobě a rozloze jednotlivých územních celků. Následující text je věnován popisu pobřeží Maroka a dostupnosti této země. Převažující geografické informace přibližují podobu severosaharských pouští a nejvýznamnějšího marockého pohoří Atlasu. Seznamují posluchače s významnými městy, jejich polohou a způsoby bydlení. Další geografické reálie jsou věnované řekám a nedílné součástí pouští - oázám. Po čistě popisné části referující o podobě země se Vráz zabývá obyvatelstvem Maroka. Seznamuje posluchače s genezí etnické skladby severoafrické země. Poté se podrobněji věnuje nejvýznamnějším etnikům zde žijícím: Berberům, Arabům, Maurům a Židům. Neopomene pojednat také o historických a současných kontaktech Evropanů s Marokem, přítomnosti evropských menšin v regionu a životě bělochů v dané oblasti. Pozornost věnuje také třem významným monoteistickým náboženstvím a problémům, které s sebou přináší stýkání jejich vyznavačů. Popisuje špatné postavení židovské menšiny v Maroku a přezíravý postoj muslimů ke křesťanství. Dále referuje o hlavních zásadách islámu, dějinách tohoto náboženství a odlišnostech, kterým dalo podobu vyznání ve spojitosti se specifiky chování marockého obyvatelstva, a která zaznamenal při svých cestách. Marockou společnost, jejíž popis tvoří hlavní část přednášky, charakterizuje především ve spojitosti se specifiky života muslimů. Závěr vystoupení je věnován způsobům cestování po dané zemi a také srovnání finanční nákladnosti života a případné návštěvy Maroka cestovatelem.

Celý text je prostoupen kritikou náboženského fanatismu a všech aspektů života, jež právě víra a především fatalistické podřizování se náboženským předpisům ovládá. „Nikde jinde fanatismus islamu nevydal tak podařeného ovoce jako v Marokku; tupá pověrečnost nesnoubí se s nejhorším výkladem zkrouceného učení Mohamedova nikde tak výstředně jako tam.“³⁰⁰ Další část kritiky je věnována nepoctivosti vedoucí až ke krádežím a loupežným přepadením, jež nevyjímalo ani cizince. „Pěštní právo, krádeže a loupeže jsou den jak den. Lež a podvod jsou vůbec Arabům i Maurům i Berberům vrozeny; druh druhu nevěří nic.“³⁰¹ Do vnitrozemí se žádný Evropan nesmí bez jistého průvodu odvážiti. Stal by se obětí jak náboženského fanatismu, tak přehnaného podezírání, které v každém cizinci vidí vyzvědače.“³⁰² Otázkou zůstává, zda a do jaké míry Vráze ovlivnila vlastní trpká zkušenost s cestováním po zemi. Pohyboval se po Maroku v přestrojení za Araba nebo židovského obchodníka. „Cestování v Marokku jest i pro domorodce nebezpečno. Často jen pro novou

³⁰⁰ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 5.

³⁰¹ Tamtéž, s. 11.

³⁰² Tamtéž, s. 8.

dželabii nebo haik (oděvy maurské) zavraždí Berber neb Arab cestujícího, a proto málo kdo cestuje sám.³⁰³ Na svých cestách Marokem býval jsem někdy přestrojen za žida. Byl to arci způsob málo závidění hodný a jen prostředek ku poznání Marokka. Dělati se mohamedánem, jakkoli to bylo nebezpečno, zamlouvalo se mi mnohem více.“³⁰⁴ Zmíněné negativní jevy jsou stálými konstantami, jimiž Vráz vyjadřuje vysloveně negativní hodnocení. Ty jsou dále doprovázené opakovaným pozitivnějším hodnocením vesnice oproti městu. „A proto hlavně, co se týče obyvatel měst, ponejvíce Maurův a Arabů, není na světě podlejšího a nemravnějšího lidu nad marocký. Všelike neřesti od obžerství a opilství až do sodomských hříchů bují tam, jako nikde jinde.“³⁰⁵

Výše zmíněné body můžeme charakterizovat jako Vrázův osobní názor na Maroko. Byť se v některých případech opírá o zjištěné případy, přesto pro paušalizované odsouzení celé společnosti nemá dostatek podkladů a je nutné mu přisoudit osobní hledisko. V ostatních případech, kdy se k pozorovaným jevům vyjadřuje negativně, dodává další pozitivní zážitek, který v celkovém kontextu působí vyvažujícím způsobem a hodnocení protikladnými stanovisky neutralizuje. Přednáška si tak v ostatních oblastech, přestože Vráz dodává vlastní názor, udržuje objektivní charakter, především v kapitolách věnovaných osobním stránkám života obyvatel jako je manželství, postavení žen, strava, vzdělání, výchova a také dodržování zákazu pití alkoholu. Každodenní stránky života ponechává v neutrálním rázu, a pokud očekává u určitých aspektů jednání negativní odezvu, upozorňuje na podobné nešvary vyskytující se jinde na světě, či v domácím prostředí.

U popisovaných charakteristik poukazuje na obecný charakter pozorovaných jevů. „Obřady při sňatku jsou jako u všech mohamedánů stejné.“³⁰⁶ Jedinou ctností – ač-li to ctnost – jest liberální pohostinství. Leč to rozumí se samo sebou tam, kde si toho, co kdo dává, druhý den jinde sám pro sebe vyžaduje.“³⁰⁷ V dalších případech při popisovaných jednáních užívá vyjádření „obyčejně“, kterým dodává svým vyjádřením obecnou platnost. Zpravidla nenalezneme poukaz na konkrétní pozorování určitého místa či jednání při některé z cest. Velmi pravděpodobně daná charakteristika vychází z Vrázova přednášení spatra bez písemné předlohy. Všechny popisované jevy jsou tak připisovány celé zemi a předneseným skutečností je tak bez poukazu na konkrétní pozorování cestovatelem v určitém čase dávána

³⁰³ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 11.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 7.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 11.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 12.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 11.

nadčasová platnost. To, co zaznamenal cestovatel, se v zemi děje odnepaměti, a jak již bylo řečeno, má obecnou platnost pro celou zemi a lid.

Charakter přednášky proslovené první rok po návratu Vráze do Prahy je ovlivněn posluchačstvem. Převažují zeměpisné údaje, avšak autor se nevyhýbá promlouvání o společnosti. Vystoupení tak zbavuje ryze popisného rázu a přednes se tak blíží spíše populární formě, kdy má cestovatel seznámit posluchače jak s informacemi geografického rázu o dané zemi, ale také s politickou situací, etnografií země a s konkrétními zážitky. Vystoupení lze charakterizovat jako široce pojaté zeměpisné vystoupení.

V závěru přednášky se objevuje také vyjádření o budoucnosti země. Přestože v dílech věnovaných Jižní Americe kritizuje vliv modernity a evropského stylu života na místní obyvatele,³⁰⁸ v případě Maroka vidí zlepšení popsaných nedostatků společnosti pouze pod vlivem evropské moci. V uvedené citaci je jasně patrné cestovatelovo přesvědčení o oprávněnosti koloniální nadvlády Evropských zemí nad ostatním světem. S největší pravděpodobností zde Vráz vyjadřuje přesvědčení, panující v Evropě, o oprávněnosti koloniální expanze do ostatních oblastí světa. „Čas prchá, a jest mi skončiti. Jinde a jindy snad povím o Marokku neb o Sahaře více. Na konec vyslovuji přání, aby i tato baště temného islamu klesla a dostala se jako ostatní státy severoafrické pod evropskou nadvládu. Největší právo dosíci toho mají Španělé. Tak snad ve 20 – 30 letech Marokko bude, čím je nyní Alžír – výletištem pro Pařížany obého pohlaví.“³⁰⁹ Budoucnost země vykresluje Vráz značně negativně. V souvislosti s prohlášením, uveřejněným v úvodní části přednášky, jejíž citace je přiložena níže, vyjadřuje přesvědčení o jistém úpadku země, která nemá dostatek vlastních sil, aby na tomto procesu něco změnila.

„Marokko jest zemí cizinci ještě více než Čína nepřístupnou a proto, ač je na dostřel Evropy, tak málo známou. Nikde jinde fanatismus islamu nevydal tak podařeného ovoce jako v Marokku; tupá pověrečnost nesnoubí se s nejhorším výkladem zkrouceného učení Mohamedova nikde tak výstřečně jako tam. Když jsem se procházel Alhambrou, Sevilou, Cordobou, žasl jsem němě nad uměním Maurů a z výtvarných jich prací soudil jsem též na jich duševní vyspělost. Jaké však sklamání v Marokku – dnes není tam potuchy po umění, po vědě. Všechn národ je v takové skleslosti, že není dalek den, kdy se shnilá říše marocká rozpadne v niveč. Uměle proti Evropě uzavírá se Marokko, a hlavní vinu na zabeďněnosti země té proti evropské vzdělanosti nese mimo náboženský fanatismus anglická vláda a její

³⁰⁸ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 12.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 14.

diplomatictí vyslanci v Tangeru. Sobecká a vždy vypočítavá Anglie nerada by viděla, aby kterýkoli evropský stát zaujal v Marokku postavení proti anglickému Gibraltarů.³¹⁰

V části věnované úvodní obecné charakteristice Maroka srovnává svou představu vytvořenou ve Španělsku na základě zhlédnutí architektury vybudované před více než šesti stoletími, se současnou situací v severoafrické zemi, kam bylo obyvatelstvo Španělska vyhoštěno. Jako hlavního viníka Vrázem konstatovaného úpadku označuje islámské náboženství. Podíl na neblahé situaci v zemi, kterou cestovatel prezentuje posluchačům v Čechách, přisuzuje také působení Anglie v oblasti. Evropská mocnost bránila nejen koloniální expanzi do Maroka, ale také ztěžovala přístup do země případným návštěvníkům, a tedy i (dle Vráze) následnému transferu evropského moderního myšlení do země na severu Afriky.

V obou citovaných pasážích vyjadřuje cestovatel silně osobní posouzení pozorovaných jevů v jinak objektivně laděné přednášce pro odborné publikum. Na druhou stranu přednášel Vráz uzavřené skupině osob na schůzi zeměvědné společnosti, což mohlo hrát roli v ladění přednášky, i když byla otištěním ze sborníku dána k dispozici širší veřejnosti. Později Vráz text vystoupení publikoval také ve své první vydané knize: *Z cest E. St. Vráze*.³¹¹ Z hlediska Vrázovy literární tvorby se jedná o jeden z nejostřejších odsudků zemí, které navštívil. Avšak podobná vyjádření nalezneme při hodnocení cest po Mexiku a Číně³¹², kde také srovnává architektonické umění předchozích generací obyvatel navštívených zemí se současnou situací.³¹³

Vzhledem k dochování malého množství písemných záznamů o Vrázových přednáškách a dosud opomíjený zájem o tuto část cestovatelových aktivit bude poukázáno na tematický soupis vystoupení, jenž navazuje na druhý písemný záznam přednášky. Jedná se o přednášku věnovanou ošacení a obydlí a shrnuje pátý a šestý tematický okruh níže vypsánoho soupisu.³¹⁴ V roce 1903 si Vráz pro posluchače připravil sedm přednáškových sérií.³¹⁵ Díky nim si můžeme udělat představu o jejich tematické skladbě. Vráz zde nereferoval pouze o svých cestách, ale postupně se zaměřoval na obecnější popis okolního světa.

³¹⁰ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 5.

³¹¹ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 130-154.

³¹² E. St. VRÁZ, *Čína. Cestopisné črty*. Cesty světem, sv. 3, Praha 1904, s. 1.

³¹³ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 272-273.

³¹⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 8, pol. 2: *Jak lidé bydlí, a se šatí od krajin věčného ledu až do žárných končin rovníkových*.

³¹⁵ M. CHMELÁŘ, *Enrico Stanko Vráz*, Strojopis diplomové práce obhájené na Geografickém ústavu Karlovy Univerzity v roce 1949.

Sedm tematických přednášek Vráz pojmenoval:

1. *Svět,*
2. *Obyvatelé zeměkoule,*
3. *Divy přírody,*
4. *Cesta kolem světa,*
5. *Jak se lidé šatí,*
6. *Jak bydlí,*
7. *Jak lidé pracují.*

Popisy k fotografiím věnovaným Číně a obydlí a ošacení nesloužily pouze Vrázovi. O svých zážitcích nepřednášel sám, ale sdělovali je také Vrázovi přátelé. Přednášku věnovanou Číně a Japonsku, jíž doprovázelo 120 kolorovaných fotografií, proslovil cestovatelův přítel K. Ullman roku 1920 v Průmyslovém muzeu.³¹⁶ Vráz v tomto roce ještě prodléval ve Spojených státech amerických. Pro nedočkavé publikum v Čechách cestovatel připravoval písemné podklady.

Podobně jako psal ve svých cestopisech a v článcích uveřejněných v periodících, tak i přednášel nejen o svých cestách, ale také o daných zemích a obyvatelstvu. Informace čerpal na základě sekundární literatury nebo shrnoval své dojmy z cest do širších celků. O přednáškách cestovatele byli posluchači informováni prostřednictvím inzercí v tisku, plakátů a letáků, jež zajišťovaly a šířily spolky, pro které Vráz přednášel. Díky analýze propagačních materiálů³¹⁷ a soupisu proslovených přednášek, který si vedl sám cestovatel³¹⁸, máme možnost seznámit se s tématy cestovatelových vystoupení. Ta se postupně měnila dle aktuálního dění, charakteru publika a zkušeností, jež cestovatel získal. Zpočátku přednášel o zážitcích z konkrétních výprav po Jižní Americe a jihovýchodní Asii, méně pak o svých cestách severozápadní Afrikou. Přinášel posluchačům aktuální informace o zemích, které navštívil. O dobrodružstvích, která Vráze potkala na cestách, postupně přestal přednášet pro dospělé publikum a zaměřoval se spíše na konkrétní tematické celky. Témata přednášek pro mládež a studenty zůstávala stejná. Především cestovatelova dobrodružství, k nimž přidával přednášky o životě dětí v cizích zemích: *Ze života dětí některých národů zámořských.*³¹⁹

Postupně Vráz přednášky zaměřoval na různé aspekty života v krajích, které procestoval: *Ze života rodin všelikých národů v Africe a Asii; O mužích a ženách exotických*

³¹⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 3, pol. 1.

³¹⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16.

³¹⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 9, pol. 1 a 3., krabice 10, pol. 2.

³¹⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16.

*národů ve čtyřech dílech světa; Ze života národů exotických: o ženách, mužích a dětech čtyř dílů světa, Asie, Afriky, Austrálie a Ameriky, o dějinách, životě a zvycích národů těch, s nimiž přednášející po třicet let se stýkal; O maminkách a jejich dětech v Africe, severní, střední a jižní Americe Asii (v Japonsku, Číně, na Korei, v Siamu, v Indoaustralii, atd.); Z intimního života některých národů exotických (asijských a indoaustralských – Západní Korea, Čína, Siam, ostrovy Malajské, atd.); Jak bydlí různí národové: Žaponsko, Korea, Čína, Siam; Z dalekých světů Intimnější dojmy života lidí exotických a přírody tropické.*³²⁰ V pozdějších letech také věnoval svá vystoupení souhrnnému vypravování o svých mnohaletých zážitcích z cest po světě. *Z mých dvacetiletých cest světem; Přehled všech cest konaných E. St. Vrázem; Z mých 30tiletých cest světem.*³²¹

Jiná témata volil pro posluchače v Čechách a pro posluchače ve Spojených státech amerických. O Čechách a Moravě přednášel jak krajanům, tak i ostatním obyvatelům usazeným v USA: *Malebná cesta krásnou Moravěnkou. Z Moravy pak do Prahy; Malebná cesta Čechy a Moravou.*³²² Vypuknutím první světové války se témata přednášek změnila. Vráz reagoval na vzniklou situaci sérií přednášek o válečném konfliktu, roli a postavení slovanských národů v tomto konfliktu. Opět bylo jeho cílem seznámit obyvatele severoamerické země se situací ve střední Evropě a nově také se situací na Balkáně. *Válka evropská a národ Česko-slovanský; O nynější strašlivé válce a o zemích na ní účastněných (fotky z Belgie, Francie, Ruska, Německa, Srbska, Albánie, Rakouska, Černé hory, atd., atd. Též z naší staré vlasti);*³²³ Mimo rámec válečného konfliktu a již zmíněných vystoupení o Čechách přednášel cestovatel v USA především o Balkánu, Mexiku a jihoamerických zemích.

Počáteční Vrázova cestopisná vystoupení se postupně měnila v subjektivnější vyprávění o navštívených zemích a přesouvala se spíše do oblasti etnografické charakteristiky procestovaných krajín nebo etnografického popisu dle vybraných tematických celků. Popisný charakter cest a autopsie ze života na cestách si udržela vystoupení pro mladší publikum a přednášky proslovené pro specifičtější publikum. Například v roce 1929 uspořádal Vráz přednášku pro vojáky, kterým sděloval své zkušenosti z pobytu v prostředí tropických a subtropických krajín a o konkrétních specifikách v jednotlivých místech v oblasti vaření, stravování a nocování na cestách.³²⁴ V ostatních případech se postupně oddaloval vlastní prodělané zkušenosti a divákům předkládal zobecněný popis života v jednotlivých oblastech.

³²⁰ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 1-33.

³²¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 1-33.

³²² Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 1-33.

³²³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 1-33.

³²⁴ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 25.

Důležitou součástí vystoupení nesporně byly fotografie, které Vráz zprostředkovával publiku, neboť v žádném propagačním materiálu nechybí upozornění na jejich projekci, popřípadě na nové a dosud neviděné snímky a také počet prezentovaných fotografií. Mluvit o Vrázových přednáškách jako o divadelní produkci pro veřejnost, jak je charakterizovala Hana Dobrá v příspěvku uveřejněném ve sborníku³²⁵, v plné míře nelze, neboť cestovatel posluchačům přinášel nejen zábavu, ale zastoupena byla také odborná stránka. Později však líčení získávala subjektivní ráz a vstoupila také do rámce etnografického popisu, který vystupuje z ranku cestovatelských přednášek.

Obr. 9. Plakát z Vrázova vídeňského přednáškového turné

³²⁵ Hana DOBRÁ, *Přednášky o dalekých zemích jako divadlo. Enrique Stanko Vráz a Plzeň*. In: *Umění a civilizace jako divadlo světa. Sborník z 11. sympozia k problematice 19. století pořádaného Ústavem pro hudební vědu ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14.-16. března 1991*. Praha, Ústav pro hudební vědu AV ČR 1993, s. 195-198.

6. Obraz cestovatele v soudobém tisku

Informace o cestách zprostředkovával cestovatel také prostřednictvím periodik. Pomocí novinových a časopiseckých článků mohl cestovatel rychleji sdělovat aktuální zážitky z cest a zároveň rychleji prezentovat svou osobu a působit na veřejnost. Již před prvním příjezdem do Prahy v roce 1894 se v tisku objevovaly články o cestách Enrique Stanka Vráze a čtenáři byli zároveň seznamováni s touto osobností a jejími aktuálními výpravami prostřednictvím článků a otištěné korespondence, kterou Vráz zasílal ze svých cest přátelům a do redakcí časopisů. V této části budeme sledovat časopiseckou produkci, věnující se cestovateli a článkům publikovaným Vrázem na konci 19. století. Hlavním bodem zájmu budou informace o tematické a obsahové produkci tehdejšího tisku, ale také, a to především, dobová praxe vytváření obrazu o českém cestovateli. Vrázova osoba byla v Čechách téměř neznámá, jediné informace, které čtenáři, přátelé a novináři měli, byly takové, které jim poskytl sám cestovatel. Jakým způsobem se tisk s touto záhadou vyrovnával a jak přistupoval k informacím, které cestovatel podával o sobě a především svých výpravách, jak prostřednictvím tisku vznikala důvěra k předkládaným informacím a jaký obraz cestovatele, přednášek a cestopisných črt noviny předkládaly veřejnosti, to budou stěžejní otázky této kapitoly.

Když se Vráz poprvé objevil v Praze, nebyl tak zcela neznámý. Dle soudobého tisku publikoval články již šest let před svým příjezdem. Archiv Náprstkova muzea spravuje mimo jiné také bohatý výstřižkový archiv soudobého tisku, referující o osobě Stanka Vráze a Vrázem publikované příspěvky. Nejstarší dochovaný novinový článek je datován rokem 1891.³²⁶ Josef Kořenský informuje o prvním otištění Vrázovi fotografie v roce 1889 v časopise *Vesmír*.³²⁷ Zmíněný plátek dal také jako jeden z prvních šanci českému cestovateli publikovat své zážitky z cest. Jak již bylo naznačeno, nejstarší sledované články jsou datovány lety 1891 a 1892, i když nepřímé zprávy zmiňují i starší příspěvky. Počet článků se rozhojnil zřejmě díky cestě Vrázova asistenta do Evropy a Prahy ve zmíněném roce, kde řešil nejen potíže s platbami za odesílané materiály, ale také získával v Čechách kontakty³²⁸ a dále díky vzrůstajícímu počtu přírodnin zaslaných pražským muzeím, v nichž se odrážel i vyšší zájem o donátora. Do roku 1894 nalézáme především příspěvky o cestách severní Afrikou a

³²⁶ *Vesmír*, XX, č. 7, 1891.

³²⁷ *Národní listy*, 13. března 1892, č. 73.

³²⁸ Z. JERMAN, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1947, s. 17.

životem ve Venezuele zaslané Vrázem a články publikované na základě dopisů zaslaných Vrázem do Prahy.

Vyjma informací o již uskutečněných podnicích nalezneme v tisku zprávy o plánech na další výpravu napříč Jižní Amerikou, kterou Vráz nakonec také podnikl v roce 1892. O průběhu cesty již také informoval veřejnost prostřednictvím korespondence. Veřejnost tak měla možnost sledovat postup Vrázových cest. Dva listy psané v amazonském pralese v osadě Yavita 16. a 18. dubna 1893 měli možnost čtenáři přečíst v časopise *Vesmír* čtyři měsíce poté, 15. srpna 1893³²⁹. Cestovatel zde psal o své současné situaci a dosavadním postupu výpravy. List byl doručen indiány do východiska cesty ve Venezuele a odeslán do Prahy. Další dopis odeslal do Prahy 25. června z Brazilského Manaosu. V listě informoval své pražské přátele, Antonína Friče a Vojtu Náprstka, o potopení lodi s částí nasbíraného materiálu. Informace je otištěna 26. září 1893 v *Národních listech*³³⁰ a *Národní politice*³³¹ a 1. října v časopise *Vesmír*.³³²

Se závěrem výpravy a lepší možností komunikace roste také množství příspěvků. Stoupá také počet listů, v nichž Vráz nejčastěji publikuje. K časopisu *Vesmír* se přidávají již zmíněné *Národní listy* a nově také *Zlatá Praha*. Zájem tisku vzbudila také výstava předmětů zaslaných z Jižní Ameriky uspořádaná Vojtou Náprstkem v Průmyslovém muzeu v domě u Halánků od 25. března 1894. Po výstavě se v tisku znovu objevují Vrázovy články o putování po Africe. Značný ohlas vzbudil Vrázův příjezd do Prahy na počátku července roku 1894 a další výstava, tentokrát přivezených zvířat z Jižní Ameriky. Po příjezdu do Prahy napočítáme již přes třicet novinových článků o cestovateli a také nové příspěvky o cestě Jižní Amerikou a upozornění na výstavu přivezených předmětů a živých zvířat.

Uspořádané výstavy a příjezd cestovatele byly zlomem v produkci pražských tiskovin. Změna nenastala pouze v množství vydávaných příspěvků, ale také v jejich charakteru. Články informovaly o plánovaných a uskutečněných akcích, ale také v mnohem větší míře o osobě cestovatele, která díky svému neznámému původu dávala možnost ke spekulacím. Častější informace o cestách jsou doprovázeny nevyslovenou pochybností nad skutečností, že dané cesty vykonal Čech, o němž není možné nic zjistit. První články se touto záhadou zabývaly bez vznesených pochybností. Skutečnost, že i po příjezdu do Čech Vráze nikdo osobně neznal, sám cestovatel nenavštívil svou rodinu a ani ze strany případných rodinných

³²⁹ *Vesmír* XXII, č. 21, 15. srpna 1893.

³³⁰ *Národní listy*, 26. září 1893, č. 267.

³³¹ *Národní politika*, 26. září 1893, č. 267.

³³² *Vesmír* XXII, č. 24, 1. října 1893.

příslušníku nebyla podniknuta žádná aktivita kontaktovat cestovatele a že Vráz neodtajnil svůj původ, dala vzniknout výše vysloveným pochybnostem a spekulacím.

Dalším přelomovým bodem byla první veřejná přednáška v Praze na Žofíně proslovená 26. listopadu 1894³³³ a následující přednáškové turné po Čechách. S pořádáním přednášek znovu vzrostl počet novinových příspěvků s informacemi o plánech zájezdů do jednotlivých částí Čech v rámci turné a inzercí o již dohodnutých přednáškách. S jednotlivými cestami po Čechách se šířil zájem a informace o Vrázově osobě z Prahy do regionálního tisku. Proměnil se také způsob získávání informací. Novináři již nezjišťovali zprávy prostřednictvím korespondence od cestovatele, které jim dávali k dispozici Vrázovi přátelé, ale opisovali ze starších vydání novinových článků. Změna informačního zdroje také zřejmě přispěla k růstu pochybností o jejich platnosti.

Nejistota, kterou vzbuzoval Vrázův neznámý původ, posloužila ke zvýšení cestovatelovy popularity a propagaci nejen samotných informací předkládaných na přednáškách a v tisku, ale také k seznámení se záhadnou osobností. Postupem času byly spekulativní okolnosti Vrázova původu přeměněny v jakousi „ochrannou známku“ a poukazy na záhadný původ lákaly diváky k návštěvě vystoupení cestovatele. Rozpaky však také budila cestovatelova postava. Po předložení článků o cestách a přednáškách, které byly vykreslovány jako množství prožitých dobrodružství, neodpovídaly představy diváků o Vrázově fyziognomii skutečnosti, s níž se pak setkávali. Cestovatelova útlá postava nebudila u posluchačů přednášek důvěru. Přestálé nemoci, potíže s místním obyvatelstvem a nebezpečí plynoucí z nástrah tropické přírody byly pro diváka v kontrastu s Vrázovou postavou až příliš nadnesené a neuvěřitelné. Diváci opakovaně prostřednictvím tisku vyjadřovali představu o cestovatelově urostlé svalnaté postavě.

Třetím bodem, na nějž reagoval tisk, bylo zpochybňování pravdivosti tvrzení, že Vráz dané země skutečně navštívil. Šířením zpráv souvisejícím s rostoucí okruhem osob, které informovaly o cestovatelovi, a osob, jež byly informovány, docházelo při pravidelném opisování k nejasnostem a také stoupal počet pochybných reakcí. Pochybnosti vyvolané záhadou o původu Vráze a jeho tělesnou konstitucí doplňovaly informace, jež divákovi cestovatel předkládal. Důvodem nebylo líčení cest a informace o přírodě a geografii daných zemí, ale především charakteristika místních společností a chování jedinců, které Vráz předkládal veřejnosti. Řada neznámých jevů či netradičních způsobů života, jež se Vráz snažil barvitě vylíčit, aby zvýšil tak zajímavost přednášek, opět rezonovala v publiku.

³³³ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18, pol.

První přednáškové turné přineslo Vrázovi úspěch a značnou popularitu nejen v Čechách a na Moravě, ale také v USA. Vráz posílal dopisy do Spojených států, kde se snažil získat podporu pro následné přednáškové turné v roce 1895. Postupně také začínaly americké deníky přetiskovat informace o Vrázových přednáškách v Čechách a o jeho cestách. Budoucí Vrázův tchán, August Geringer, jemuž Vráz vděčil za výraznou podporu při prvním pobytu, navštívil cestovatelovu přednášku v Čechách, aby se přesvědčil o její kvalitě. O svých dojmech se podělil se čtenáři také v americkém krajanském tisku.³³⁴ Následné turné po USA sklídilo také značný úspěch a vyvolalo živý zájem tisku a značné ohlasy. Mezi referencemi o přednáškách a cestách v českém a zámořském tisku však panovaly značné rozdíly.

Český tisk přijímal zprávy o cizích zemích nepoměrně méně kriticky oproti tisku krajanskému ve Spojených státech amerických. Kritika směřovala především k pochybnostem o samotném absolvování cest a Vrázem následně prezentovaných informacích. Rozpaky budily zprávy o životě místních obyvatel a nesouhlasné reakce lze nalézt především ze strany ženského publika. Kritické hlasy se nejčastěji objevovaly v časopisech *Chicagský šotek* a *Duch času*.³³⁵ Je nutné dodat, že se zpravidla jednalo o kritické rubriky a nejčastěji se objevují opakované výpady jednotlivců, avšak podobná paralela kritických ohlasů mírnících proklamované nadšení z Vrázových aktivit v českém prostředí chybí.

V zámořském tisku se také mnohem častěji objevují rozporuplné či naprosto nesmyslné informace o cestovateli, jež dále budily pochyby o pravosti jeho výkladu. V anglicky psaných článcích o Vrázovi se objevují informace o studiích cestovatele na pražské univerzitě a získání titulu profesora na dané instituci. Dále se můžeme dočíst o jeho získání místa asistenta na univerzitě a jeho vyslání na objevné výpravy do Afriky a Jižní Ameriky. V jiných příspěvcích je Vráz vykreslován jako odborný pracovník Muzea království českého či Pražského zeměpisného institutu.³³⁶ Publikované dezinformace následně působily nedůvěryhodně na veřejnost, jež se poté kritičtěji stavěla k osobě cestovatele a tím i k informacím, které předkládal.

Z hlediska obsahu přednášek a publikovaných textů budilo nejvíce pochybností množství navštívených zemí a pozorovaných jevů. Nedůvěru budila skutečnost, že o Vrázovi dlouhé roky neměl nikdo zprávy a že by byl schopen absolvovat cesty bez výrazné finanční a materiální podpory nějaké instituce. Odmítání představy, že by jedinec vykonal popisované cesty sám a nikdo o jeho výpravách nevěděl, vyvolávalo také vyšší potřebu důkazů o absolvování cest, kterých se však díky minimu informací o cestovateli nedostávalo. Jakým

³³⁴ E. St. Vráz zavítá do New Yorku, *NewYorské Listy*, 18. 10. 1895.

³³⁵ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

³³⁶ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

způsobem reagoval tisk na kritické momenty a jak přesvědčovali potenciální posluchače k návštěvě Vrázových přednášek, bude obsahem následující části.

Pro přesvědčení veřejnosti o cestovatelově kompetenci sdělovat informace užíval dobový tisk při oznámeních o jeho vystoupeních či nových člancích spojení „slovutný“, „slavný“ či „známý“ cestovatel. Zpočátku užíval označení „záhadný“, které později vystřídal poukaz na množství úspěšných vystoupení, jež měla být také vizitkou pro vystoupení následující. Opakovaně je možné také nalézt informace s výčtem cest a dlouhodobostí pobytu v cizině, které navíc doprovázela zmínka o jeho nabytých zkušenostech a vypravěčském talentu, který je zárukou zábavy a poučení o daných zemích. Jako další záruka objektivity a kvality vystoupení byl v pozdějším období užíván odkaz na Vrázovu obecnou známost. Pravidelně se v tiskovinách objevovalo také cestovatelovo odmítnutí spolupráce s německými institucemi a hlášení se k české národnosti a myšlenke slovanské vzájemnosti. Mnohokrát je zmiňována i skutečnost, že dané výpravy cestovatel podniká na vlastní náklady a nezištně sbírá etnografické předměty a přírodniny pro Muzeum království českého a tehdejší Průmyslové muzeum (dnes Náprstkovo). Zmíněná donátorská činnost Vráze a finanční nákladnost cest byla provázena apelem k návštěvě přednášek a podpoře cestovatele, díky jehož činnosti se zvyšuje prestiž českých zemí v zahraničí, neboť vykonané výpravy snesou mezinárodní měřítko.

V souvislosti s Vrázem proklamovaným češtvím se, především v americkém tisku, objevují srovnání Vráze a dalšího českého cestovatele Dr. Emila Holuba. Holubovi je vytýkána spolupráce s Vídeňskými institucemi, jež je interpretována jako zaprodání se habsburské monarchii pro pohodlnější cestování. Vráz a jeho přátelé takovéto příměry mírnili a český cestovatel se v pozdějších letech také snažil získat místo u nějaké instituce, která by ho finančně zaštitila.³³⁷ Nezištná činnost ve prospěch českých muzeí a snaha předávat informace o cizích zemích veřejnosti byly spojovány s předpokladem dobrých charakterových vlastností cestovatele, které sloužily jako doklad pro objektivitu a pravdivost jeho vystoupení a literární produkce.

V příspěvcích je také Vrázovo jméno doplňováno charakteristikou jeho domnělé profese, která je značně pestrá. Zpočátku se setkáváme s přídomkem cestovatel, či sběratel přírodnin. Postupně se škála označení rozšiřuje a nabývá ryze profesního zaměření. Vráz je titulován jako přírodovědec, geograf, etnolog, antropolog, zoolog či fotograf, popřípadě

³³⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

kombinací výše uvedených přídomků³³⁸, po vydání cestopisů je Vráz označován také jako spisovatel.³³⁹

Místo kritiky textů a snahy o srovnání Vrázem předkládaných informací s jinou podobně laděnou literaturou dochází k opakovaným přepisům výčtu jeho cest, jež mají za cíl ukázat, kde všude byl, co viděl, a o kterých zemích je kompetentní vyprávět, popřípadě psát. Z pozice sdělené informace, že navštívil místo, o němž mluví, je dááno cestovateli oprávnění o dané zemi vyprávět. Cestovatel tak může popisovat danou zemi ve všech aspektech, které mu přijdou zajímavé či zaznamenáníhodné. Hlavní autoritou pro posuzování pravdivosti informací přinesených cestovatelem, je samotná cestovatelova osobnost, jeho zkušenosti a společenský či literární konsenzus, který danou osobnost označil za důvěryhodnou.

Informace otištěné v soudobém tisku nám tak dávají představu o přístupu k materiálům a skutečnostem předkládaným cestovatelem, jež není možné si ověřit. Místo srovnávací kritiky nebo alespoň pokusů o ověření zpráv sdělených cestovatelem nalezneme řadu textů, jež popisují osobnost, která informace sděluje, a pokouší se na základě zpráv o dané osobě a zpráv o činech, jež vykonala, zhodnotit míru objektivnosti jím předkládaných údajů.

Neznámý původ Stanka Vráze a skutečnost, že se pustil do cestovatelských aktivit bez kontaktů v domácím prostředí, jinak řečeno na vlastní pěst, vzbudila značnou pozornost v tisku. Veřejný tisk se s nedostatkem údajů vyrovnával postupným připisováním vlastností cestovatele. Charakteristika Vráze byla zpravidla opisována z předchozích otištěných plátků. Následné hodnocení přednášek bylo vedeno poukazem na potvrzení pravdivosti předchozí charakteristiky. Díky neznalosti osobních údajů, které zpravidla bývají objektem literární kritiky, byl v případě Vráze tisk nucen vytvořit jedinečný postup, který byl na jedné straně specifický, na straně druhé dává nedostatek údajů mnohem konkrétnější náhled do praxe literárního zpracování záznamů v tisku.

Posledním specifikem bylo opakování informací o Vrázových cestách a přednáškách. Hlavním bodem zájmu byly materiály otištěné na počátku činnosti cestovatele. Vráz hovořil o zemích a zkušenostech nabytých čtrnáctiletým cestováním. Informace obsažené v otištěných výtazích z proslovených přednášek a publikované zážitky sepsané Vrázem, či zážitky později sekundárně zpracované, mají stále stejnou obsahovou složku. Cestovatel později své kratší práce vydal knižně v roce 1898 v prvním a v roce 1925 v druhém vydání.³⁴⁰

³³⁸ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.

³³⁹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol 3-43.

³⁴⁰ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18 a 22, E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898 a E. St. Vráz, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1925.

Zaznamenané události a popisy pozorovaných jevů v cizích zemích byly posluchači či čtenáři předkládány s několikaletým zpožděním. Informace však proměnu nezaznamenávají a uvedené události jsou prezentovány optikou aktuálního či tehdejšího pozorování. Popisované jevy se však nemění. Přírodní, geografické zajímavosti a popis tras, kterými cestovatel putoval, si udržují svou dlouhodobou platnost. Proměna sídel, jež cestovatel navštívil, obyvatel, s nimiž se setkal, a popis jejich chování a zvyků je však mnohem dynamičtější. Opakováním daných jevů a popsáním zpožděním tak přináší určitou historickou retrospektivu, jež je však výsledkem pozorování v určitém čase. Dané pozorování zanechalo v cestovateli specifické dojmy a bylo nástrojem k vytvoření závěrů o dané společnosti. Cestovatel tyto dojmy a závěry poté přinášel veřejnosti, na kterou v daném čase působily nejen z hlediska informačního, ale také emocionálního. Během césury mezi pozorováním a prezentováním však mohlo dojít k proměně prezentovaných jevů, což však nemá možnost posoudit ani divák, ani cestovatel sám. Vráz se sice vrátil do několika zemí s časovým odstupem (Čína, Venezuela), avšak na jiná místa nebo za jiným účelem.

Porovnávání platnosti informací obsažených v literárních dílech lze s určitými omezeními provádět v jakémkoli čase. Z hlediska přednášek však zpětnou kritiku provádět nelze. Vystoupení získává charakter jedinečné události. Jednotlivý přednes však získává specifikum kolektivního hodnocení, které neobsahuje četba literárního díla. Obraz vytvořený referencemi o vystoupeních a popisem cestovatele lze chápat jako vyjádření kolektivního konsenzu o dané aktivitě a osobnosti v souvislosti s vícečetnou přednáškovou činností. Opět je zde nutné připomenout, že tento konsenzus byl vytvářen s minimálním zastoupením kritiky obsahu přednášek.

Časový odstup od pozorovaných jevů v hodnoceních také chybí. Poukazy na obecnou platnost pozorovaných jevů v dané zemi lze charakterizovat jako snahu o vyrovnání se s problematikou časových nesrovnalostí. Postupný přechod k tematické a obsahové změně cestovatelových přednášek směřoval od popisu konkrétních výprav k zobecnění zkušeností.³⁴¹ Jedním z možných důvodů bylo postupné vyčerpání míst, kde Vráz přednášel, a absence obsáhlejších zápisků, které by sloužily jako vodítko pro uchování konkrétních údajů. Na straně druhé je daná změna možnou reakcí na rostoucí časový odstup od pozorovaných jevů. Snaha dát přednáškám a také cestopisům objektivizující a nadčasový charakter³⁴² lze vnímat

³⁴¹ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, 18 a 22.

³⁴² Témata a obsah přednášek se v průběhu Vrázových aktivit proměnily. Zpočátku přednášky a kratší cestopisné práce nesly označení: *Z mých cest po západní Africe, Napříč Jižní Amerikou, Jak sbírám ve Venezuele, V pampách venezuelských, O cestě po Japonsku, Jižní Asii, Nové Guineji*. Později Vráz volí témata: *Jak bydlí různí národové, Z mých dvacetiletých/třicetiletých cest světem, Zkušenosti z mých cest světem, Ze života národů exotických, O mužích a ženách exotických národů*, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16 a 18.

jako vyrovnání se s omezeními cestopisného žánru založeného na popisu konkrétní cesty v určitém čase, kdy je předpokladem získání nových poznatků vykonání dalších výprav. Tematická proměna nabyla plnosti v období po skončení výprav po roce 1904 a především po návratu do Čech v roce 1921.

7. Orientalismus v díle Enrique Stanka Vráze

Autor knihy *Orientalismus* vnesl do vědeckého světa nový pohled na problematiku pohledu na mimoevropské společnosti. Teze, na níž je postaveno dílo E. W. Saida nám představuje pohled na země ležící mimo Evropu v intencích souboru představ, které nám utváří, zprostředkovává a koriguje evropská věda a literatura.³⁴³ Pojetí našich znalostí o mimoevropském světě, které nejsou ničím víc než imaginací vytvořenou předchozími generacemi a spravovanou generacemi současnými, přenáší autor na oblast Orientu a uvažuje o této tezi jako o nástroji, prostřednictvím něhož se vůči Orientu vymezujeme. Staví tak do protikladu dva okruhy, kdy jeden, západní, popisuje druhý. Zmíněná diferenciacie je dle autora dána postupným objevováním a opanováním světa, který Evropa od 18. století postupně podmaňovala, až si získala převahu, na níž nemohl ostatní svět reagovat a byl nucen se evropské nadvládě podrobit. Nastíněná hegemonie byla dle autora vyjádřena a podpořena také vědou, která postupovala v mocenských intencích politického uspořádání a podmaňovala si okolní svět v oblasti výkladu poznání světa. Vojenskou a technickou převahu provázela expanze evropské vědy, která následně vyjadřovala převahu nad poznatky zemí ležících mimo rámec západního vědeckého okruhu. Evropští badatelé určovali, která oblast patří a která nepatří do oblasti vědeckého poznání. Později pak v postulovaných intencích popisovali zbytek světa. Evropské vědecké poznání, které získalo převahu díky vzestupu přírodních věd, následně svou převahu převádělo na další oblasti. Spojení přírodních a společenských věd nalézáme také v řadě děl popisujících cizí země. Pojmu orientalismus přisuzuje E. W. Said tři významy. V první řadě jím označuje osoby zabývající se studiem vědeckých oborů vztahených k oblasti označované jako Orient, následný význam vztahuje k rozlišování mezi Orientem (východem) a Okcidentem (západem) a poslední pojetí zahrnuje vznik a působení institucí zabývajících se Orientem jako předmětem vědeckého zájmu. Tyto instituce dále utvářejí obor směřující k upevňování pojetí vedoucí až k diskursivnímu pohledu na oblast Orientu.³⁴⁴

Výše Saidem uvedené setření rozdílů jednotlivých badatelských oblastí a výklad neomezený žádným tématem přivedl „studovanou“ oblast pod drobnohled evropské vědy. Aktéry orientalistického přístupu nachází Said ve značně širokém spektru osob. Řadí sem vědce, spisovatele, politiky a další osoby, které se vyjadřovaly k oblasti Orientu, mezi něž spadali také cestovatelé.

³⁴³ E. W. SAID, *Orientalismus, Západní koncepce Orientu*, Praha 2008.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 12-13.

Problematiku vědeckého přístupu k cizím kulturám zatíženého představami, s nimiž ke studované látce badatel přistupuje, reflektuje ve svém díle také český badatel Anton Markoš.³⁴⁵ Ve své knize zaměřené na zodpovězení otázek teoretické biologie pojednává také o stírání rozdílů mezi jednotlivými badatelskými obory. Právě zatížení představami, které měli badatelé o cizích zemích, vedlo k omezenému pohledu na studovanou problematiku a hledání imaginací vzešlých z jednotlivých vědeckých oborů ve společenských strukturách jednotlivých sociálních skupin.³⁴⁶ Referenční rámec badatele tak byl omezen pouze otázkami, které si přinesl na základě vývoje evropské vědy. Návštěvník tak mohl zkoumat navštívenou společnost v celé její šíři.

Enrique Stanko Vráz nebyl občanem zemí, o nichž pojednává publikace E. W. Saida *Orientalismus*, avšak i přes zmíněnou odlišnost budeme v této práci konfrontovat závěry autora s materiály vztahujícími se k osobě českého cestovatele. Vzhledem k brzkému odchodu Stanka Vráze ze země, k jejíž národnosti se později hlásil, a dlouhodobému pobytu v koloniích spravovaných evropskými mocnostmi, přišel cestovatel do kontaktu s příslušníky a institucemi evropských koloniálních mocností. Přímý vliv několikaletého odloučení od domácího prostředí je těžko sledovatelný, i když nepřímé náznaky nalézáme v publikacích S. Vráze věnovaných životu českých krajanů a také během přednáškové a spolkové činnosti cestovatele ve Spojených státech amerických.³⁴⁷ Také při popisu a hodnocení Evropanů, s nimiž se v cizině setkal a o nichž hovoří ve svém díle, Vráz vyjadřuje podíl specifické zkušenosti, kterou si cestovatel vybral, a jež mu dala odlišný náhled na pozorované jevy.³⁴⁸

V nastíněné životní zkušenosti, ale také a především v jednom z cílů této práce aplikovat platnost výsledků bádání E. W. Saida v rámci prostředí evropských zemí, které nevlastnili kolonie, je hlavní důvod zařazení této kapitoly. Jak již bylo naznačeno výše, Vráz přišel do styku s příslušníky evropských mocností a v řadě případů byl konfrontován s jejich činností v zahraničí. Nejen v aktivním působení cestovatele v mimoevropských zemích, ale také v reflexi aktuální pozorované činnosti a následků působení koloniálních mocností nalezneme řadu informací o předmětu zájmu E. W. Saida. Právě v kontextu popisu působení Evropanů v zahraničí lze sledovat nejčastější vyjádření k místnímu obyvatelstvu, srovnávání obou etnik a následně hledat platnost závěrů E. W. Saida.

³⁴⁵ Anton Markoš, *Profil Absolventa*, Praha 2008.

³⁴⁶ Anton Markoš, *Profil Absolventa*, Praha 2008, s.

³⁴⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22.

³⁴⁸ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.

Vráz navštívil země spadající pod koloniální správu Anglie a Francie, následně pobýval v bývalých španělských a portugalských koloniích, tedy v zemích, které získaly samostatnost teprve několik desetiletí před příjezdem Vráze, a působení předchozích správců bylo v daných oblastech stále patrné. Následoval opakovaný pobyt ve Spojených státech amerických a návštěva Japonska, tedy dvou nejrychleji vzrůstajících zemí, které následně expandovaly mimo rámec původních území a později se zařadily po bok koloniálních mocností. Cestovatel se také seznámil s holandskou koloniální správou při cestě po jihovýchodní Asii a s ruskou správou ve východní Asii, která měla také charakter koloniálního panství. Výraznou stopu zanechal ve Vrázovi pobyt v Pekingu, který byl v době pobytu pod správou mezinárodního intervenčního sboru, jenž čítal zástupce většiny tehdejších mocností. Situaci cestovatel reflektoval především ve srovnání chování a přístupu k místnímu obyvatelstvu se strany armád jednotlivých zemí, které se podílely na invazi do Číny.³⁴⁹

Zkušenost cestovatele s koloniálními správami zastoupenými různými evropskými národnostmi a pobyt u různých etnik je specifikem českého cestovatele. Málokterý Evropan podnikl tolik cest a cestovateli se tak naskýtá značná možnost srovnání a bohatá látka pro sdělování zobecnělých závěrů o mimoevropských oblastech. Byl však Evropan něčeho takového schopen? Jakmile Vráz popisuje jednání jednotlivých lidí, s nimiž se setkal, nalézáme v textu značně individuální přístup. Vyjádření přímo souviselo s cestovatelovými prožitky. V případech, kdy se dostal do konfliktu s místním obyvatelstvem, nalézáme výroky plné opovržení a značné animozity, v situacích, kdy se cestovateli dostalo pomoci pak zhodnocení kladných vlastností jedince a ocenění jednání jednotlivých aktérů, kteří cestovatele doprovázeli nebo s nimiž přišel do kontaktu.³⁵⁰ V případech, kdy však cestovatel zobecňuje a přenáší výsledky pozorování na širší skupinu obyvatel popřípadě na celou společnost, nalézáme značně konzistentní vyjádření, která jsou často v přímém rozporu s popisy jednání jednotlivců.

V situacích, kde hrála roli osobní zkušenost cestovatele, kterou hodnotil na základě vzorců jednání platných v domovském prostředí, se Vráz vyjadřuje v jiných intencích než v případech, které popisuje na pouze na základě představ, získaných o dané oblasti na základě studia či převzatých informací. Penzum představ, se kterými cestovatel nastoupil cestu je tak

³⁴⁹ Přepis reflexe situace v Číně ze strany cestovatele je uveden v této práci na straně... Enrique Stanko VRÁZ, *Čína. Cestopisné črty*, Cesty světem, sv. 3, Bursík & Kohout, Praha 1904.

³⁵⁰ Nejvíce vyjádření ze strany cestovatele nalezneme v knize *Na přích rovníkovou Amerikou*, vydanou v roce 1900, kdy Vráz vzhledem k časové náročnosti cesty nejčastěji reflektuje jednání místních obyvatel a také při popisech cest po jihovýchodní Asii, kdy opakovaně využíval náraz průvodců více národností a srovnával jejich jednání v jednotlivých situacích a zároveň při popisu „národnostního složení“ výprav připojoval zmínky o jednotlivých etnikách. E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.

do určité míry korigováno. Saidovo diskursivní pojetí představ o Orientu je zde konfrontováno při kolizi s odlišným okruhem představ souvisejících s jednáním nacházejícím se mimo rámec převzatých poznatků.

Při sledování informací obsažených v díle Stanka Vráze nalézáme různé náhledy na jednotlivé národnosti. Role, kterou nacionalismus hrál v daném období³⁵¹ v souvislosti s vývojem česko-německého soužití,³⁵² se promítá také v textu českého cestovatele. Pobyt v řadě oblastí nevede ke konzistentnímu pohledu na oblast mimo Evropu, ale na jednotlivé národnosti, včetně odlišných hodnocení a kvalitativních vlastností jejich příslušníků.

První zkušenost s mimoevropským obyvatelstvem získal Vráz při pobytu v Maroku a cestách po severozápadní Africe. Texty cestovatele se také nejvíce blíží pojetí E. W. Saida, který byt' vyjadřuje ve své tvorbě širší definici Orientu, v knize *Orientalismus* oblast bádání redukuje na region Blízkého východu, respektive území s převahou arabského obyvatelstva. Text, který byl otištěn ve sborníku české společnosti zeměvědné³⁵³, byl již podroben rozboru v kapitole věnované cestovatelovým přednáškám.³⁵⁴ Symptomatickým pohledem na arabské obyvatelstvo byla kritika jejich přístupu ke vzdělání v podobě memorování náboženských textů bez dalšího výkladu a kritického hodnocení. Kladně hodnocená gramotnost muslimů je zároveň cestovatelem podávána jako nedokončené vzdělání, které bez evropského přístupu k látce postrádá svou zásadní část: „Polovičatá vzdělanost všech moslimů lpí také na Maurovi.“³⁵⁵ Plně v intencích knihy E. W. Saida³⁵⁶ stvrzuje Vráz u muslimského obyvatelstva nemožnost nápravy ze strany samotných muslimů, a přes kritiku dosavadního přístupu Evropanů, popisovanou na příkladu zápasu o nadvládu nad Marokem,³⁵⁷ mohou muslimové zlepšit svou stagnaci pouze prostřednictvím příklonu k evropskému přístupu ke vzdělání a změny pohledu na náboženství.³⁵⁸

Oproti náhledu na muslimské obyvatelstvo staví pohled na obyvatele Číny. Zde nalézáme vyjádření sledující sociální rozvrstvení, kdy Vráz „nalézá“ rozdíly mezi elitami a prostým obyvatelstvem. Prosté obyvatelstvo vidí jako masu, která se přes bohatou minulost nachází v úpadku a bez vnější pomoci nemá možnost zlepšit svou životní situaci. Pomoc však

³⁵¹ Arnošt GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993.

³⁵² Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.

³⁵³ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920.

³⁵⁴ Více k textu v kapitole Přednášky českého cestovatele: divadelní produkce pro veřejnost nebo snaha o objektivní informování, zvláště na stranách 102 až 106.

³⁵⁵ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 7.

³⁵⁶ E. W. SAID, *Orientalismus*, Praha 2008, s. 43-64.

³⁵⁷ E. St. VRÁZ, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920, s. 12.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 7-12.

nemusí nutně přijít pouze ze strany Evropanů, ale také ze strany místních elit. Zde však Vráz uvádí nutný předpoklad vývoje v morální oblasti spojený s odstraněním části zvyklostí bránících jejich vývoji. Přesto však proklamuje Číně velkou budoucnost, jakmile se oprostí od přežitků a vymaní se z úpadku, který cestovatel „nalézá.“³⁵⁹

V kontrastu se situací v Číně vystupuje popis Japonska. Země, jež se nejvíce přizpůsobuje a blíží Evropě. „Pravdu má spisovatel „Things Japanese“ Moderní Žaponec blouzní je o lokomotivách, továrních, kanonech a válečných lodích. Nejen že sní, ale napíná všech sil, aby svého ideálu co možná rychle a co možná blízko dosáhl.“³⁶⁰ V technických inovacích nalézá cestovatel hlavní životní cíl Japonců. Obdobně jako v Číně však nalézáme diferenciaci mezi obyvateli. V případě Japonska Vráz popisuje různou míru příklonu k modernizaci ze strany elit, obyvatel města a venkova.³⁶¹ Následně však sděluje přesvědčení, že také venkovské obyvatelstvo, které doposud modernizaci odmítá, přijme myšlenku modernizace Japonska.³⁶² Lpění na tradicích Vráz na rozdíl od jiných zemí spatřuje v řemeslné zdatnosti a pečlivé a promyšlené kultivaci přírody. V případě země vycházejícího slunce hodnotí tradiční činnosti kladně a ne jako projev nevzdělanosti a tmářství jako v jiných případech. Myšlenka, že by případná průmyslová modernizace mohla být v konfliktu s tradičními hodnotami, v autorově díle zaznívá, avšak zároveň s vyjádřením, že výhody pokroku převáží nad případnými ztrátami stávajícího způsobu života.

Nadšení z japonského technického pokroku však u Stanka Vráze vyprchalo po vítězství japonské armády v rusko-japonské válce odehrávající se v letech 1904-1905. Vráz po zjištění výsledku konfliktu otiskl svůj náhled na dění na Dálném východě v Národních listech.³⁶³ Vráz zde přehodnocuje svůj dřívější názor na Japonsko a své původní nadšení. Nejvýraznější nevoli shledáváme ve vyjádření, že si Japonsko vzalo příklad ze špatného jednání evropských mocností a vydává se cestou rozšiřování svého území za pomoci mocenských prostředků. Vráz v souvislosti s událostmi na Dálném východě hovoří o žlutém nebezpečí. Japonci se naučili od Evropanů, respektive Američanů vojenskému umění a následně ho užívají vůči dalšímu evropskému národu, Rusku, které je Vrázovi blízké. Zde je

³⁵⁹ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 257-281.

³⁶⁰ E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 134.

³⁶¹ Mluvil jsem dosud skoro jen o Žaponci moderním, což ale Starožaponec. Jest tento tak vzácným zjevem, jak praví Chamberlain? Zajisté ne. Chamberlain jako resident Tokia, státní úředník pohybuje se ve sférách jen moderních! Můj úsudek různí se tu od Chamberlainova, ač neodvažuji se to jen na základě svých křehkých vědomostí, získaných jen z pobytu mezi lidem velkoměstským. Opírám se tu o náhledy jiných autorit. Venkov zajisté nemá s moderním hnutím mnoho společného. Zůstal nejen jádrem, ale i slupkou Asiatem. E. St. VRÁZ, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 235.

³⁶² Tamtéž, s. 235.

³⁶³ Výstřížek s článkem E. Stanka Vráze nalezneme v archivu Náprstkova muzea bez udání data vydání, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 7.

patrný silný osobní vliv, avšak v jeho intencích zaznívá proměna cestovatelova pohledu na zemi vycházejícího slunce plná rozčarování, že si země vyjma „obdivuhodného“ technického pokroku převzala také imperiální tendenci a válečné umění, které neváhá použít k prosazení svých zájmů. Kontrast k výše zmíněnému vyjádření vytváří text z předchozích let, kdy při popisu cest po Velkých Sundách radí Vráz cestovatelům využít ozbrojeného doprovodu místních obyvatel, které se již sžilo s Evropany a bude bojovat proti necivilizovaným kmenům ve vnitrozemí a dále kvituje jednání anglického správce, který neváhal postavit místní obyvatelstvo proti čínské menšině při potlačení plánované vzpoury.³⁶⁴

Při cestách po Jižní Americe a po severozápadní Africe Vráz nejčastěji reflektuje pravé opaky kladných vlastností Japonců. Liknavost v přístupu k práci, neschopnost docenit krásu a kvality přírody, nepořádek a špatné hygienické návyky a neúctu k památkám, především v oblasti jejich správy a starosti o ně. Zvláště v Jižní Americe dává částečnou vinu na vzniklé situaci bývalé koloniální španělské a portugalské správě na rozdíl od anglických a francouzských držav, především v asijských zemích, kde dává vinu pouze místnímu obyvatelstvu. V místech kam koloniální správa nedosáhla, nalézáme rozdílné kategorie hodnocení místních obyvatel a odlišný přístup cestovatele. Řadu pozorovaných negativních jevů dává za vinu morální zkaženosti obyvatel související s nevzdělaností.³⁶⁵ Pravidelná setkání s kanibalismem u tamních obyvatel nereflektuje Vráz jako opovržením hodná a popisuje pozorované projevy jako zajímavost dané společnosti se všemi detaily. Více než činy minulé však kritizuje odpor vůči pronikání modernity a snahy zlepšit své stávající chování, zvyky a další oblasti života.³⁶⁶

Konzistentní náhled nalézáme také v přístupu Vráze k jednotlivým oblastem. Cestovatel hodnotí pozorované jevy nejdříve na základě minulosti daného regionu, kterou poznal prostřednictvím přejatých a evropskou vědou zpracovaných informací. Poté srovnává informace, jež s sebou přinesl s pozorovaným stavem, ke kterému se vyjadřuje, a hodnotí jej. Na závěr připojuje výhled do budoucna s vlastní interpretací vize, kam bude daná společnost směřovat. Společnost, jíž cestovatel navštívil, je tak popsána ve všech časových rovinách, avšak výsledné hodnocení směřuje především k aktuálnímu času pozorování. Výsledky pozorování uskutečněné v daném čase a závěry z nich učiněné spočívají v díle autora mimo rámec času. Následně působí na čtenáře a vytváří představu o daném místě, které se během prodlevy mezi pozorováním a pozdější reflexí čtenáře proměnilo a daný popis již pozbyl platnosti. Sám Vráz vyjadřoval podivení nad proměnou stavu, který zaznamenal a následným

³⁶⁴ *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 282-326.

³⁶⁵ E. St. VRÁZ, *Na příč Jižní Amerikou*, Praha 1900.

³⁶⁶ *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 130-215.

vývojem situace v oblasti, kterou navštívil.³⁶⁷ Následná prezentace cestovatelových zážitků však postrádala reflexi časové prodlevy. Cestovatel v pozdějších vydáních svých děl uvedl časový odstup od vykonané cesty, avšak v textu pracoval se zážitky jako s aktuální zkušeností.

U Enrique Stanka Vráze nalézáme obdobné hodnotící prvky, jež ve své kinze uvedl E. W. Said. Napříč jednotlivými zeměmi cestovatel sleduje a s evropskými standardy konfrontuje vzdělanost obyvatelstva, hygienické návyky, hospodářskou vyspělost, vztah k práci a vztah k modernizaci vlastní společnosti spojený s přejímáním evropských vlivů. Nevyhýbá se ani hodnocení pozorovaných jevů v morální oblasti.

Odlišný přístup E. St. Vráze od pojetí orientalismu nalézáme v rozdílných hodnoceních jednotlivých národů. Výraznější roli při klasifikaci pozorovaných jevů tvoří optika nacionalismu, skrz kterou se Vráz dívá na jednotlivé oblasti odlišným způsobem. Oproti konzistentnímu pohledu na oblast Orientu, který vidí E. W. Said, nalézáme u českého cestovatele širší spektrum členění pohledu na obyvatele navštívených zemí. Jednou z podob je rozlišování jednotlivých národností, dále pak odlišování mezi místními elitami, městským obyvatelstvem a venkovským obyvatelstvem. Následná stratifikace se pojí také s postupem vlivu Evropanů na sledované oblasti, čím delší a výraznější byla přítomnost Evropanů v oblasti, tím vyšší nároky na dané obyvatelstvo v oblasti přejímání vlivů a modernizace cestovatel vyjadřuje.

Enrique Stanko Vráz se při popisu navštívených zemí vyjadřuje na základě různých pohledů. Jedním z nich je pohled Evropana, dalším je pohled Čecha cestujícího v cizině a v následném se promítá osobnost autora. V interpretacích pozorovaných jevů na základě jednotlivých pohledů nalézáme společné prvky, ale také rozpory. Vzhledem k charakteru studovaného materiálu nelze s určitostí říci, zda bližší identifikace s kolektivem má vliv na změnu pohledu na sledovaný jev. Avšak rozpory v pohledu cestovatele ukazují na skutečnost, že se společně s pohledem orientalisty na studované země snoubily další přístupy, které vzájemně koexistovaly, doplňovaly se nebo také stály v protikladu.

³⁶⁷ Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 7.

Závěr

Přestože se Enrique Stanku Vrázovi nezdařilo uskutečnit všechny zamýšlené plány (např. zřízení zoologické zahrady v Praze, vystavení předmětů zaslaných z Japonska a rozšíření sbírek nynějšího Národního muzea o řadu exponátů a v neposlední řadě také zpracování cestopisné knihy pro mládež, která se měla stát souhrnem zeměpisných znalostí dané doby), patřil Vráz mezi nejvýznačnější cestovatelské osobnosti přelomu 19. a 20. století. Nejen ve výčtu navštívených zemí a době strávené na cestách, ale také a především v následných aktivitách spojených se sdělováním informací o cizích zemích nalezneme v českém prostředí jen několik srovnatelných osobností. Řada vydaných cestopisných titulů jej řadí k nejčastěji publikujícím cestovatelům daného období. Vráz se také jako jeden z mála cestovatelů věnoval výstavnické činnosti za účelem seznámení české odborné i laické veřejnosti s etnografickými předměty a přírodninami. Schopnost zaujmout posluchače řadí Vráze také k nejčastěji přednášejícím cestovatelům a primát drží i v rozhlasových cestopisných přednáškách. Díky archivu Nápsrkova muzea lze nahlédnout do novinové a časopisecké produkce, kdy se Vrázovy články staly pravidelnou součástí českého periodického tisku. Opomenout nelze také fotografickou činnost cestovatele, který do Čech přinesl často první snímky z navštívených oblastí a zachytil řadu jedinečných dobových záznamů, které v současné době tvoří cenný historický a kulturní pramen.

Za poklesem zájmu o činnost cestovatele a povědomí o této osobnosti vůbec stály především nucená emigrace Vrázovy manželky v důsledku změny politické situace po roce 1948 a cestovatelovo působení ve Spojených státech amerických. Z přednáškové činnosti se zachoval pro další bádání pouze kvantitativní materiál a z textů přednášek bylo dosud nalezeno pouze několik málo záznamů, což koresponduje s vyjádřením Vrázových současníků, že cestovatel přednášel v drtivé míře spatra. Záznamy o přednáškách se však zachovaly, alespoň zprostředkovaně v podobě řady ohlasů v tisku. Řada recenzí a vyjádření dopisovatelů svědčí o značné popularitě cestovatele a při sledování itineráře jeho přednáškových turné lze vztáhnout Vrázovu působnost na celé Čechy a Moravu, s výjimkou oblastí s převahou německého obyvatelstva, a při pobytu cestovatele ve Spojených státech amerických také na značnou část české menšiny.

V počátcích cestovatelských aktivit a především po návratech z cest uspořádal také množství přednášek pro odbornou veřejnost a vydal řadu odborných článků, v nichž předkládal zájemcům aktuální informace o cizích zemích. Po ukončení cestovatelských aktivit zaměřil pozornost na sdělování zážitků a poznatků laické veřejnosti a mládeži. Pro své

přednášky využíval pořízené fotografie, které divákům promítal a také dovezené předměty, jež tvořily kulisu pro exkurs do cizích zemí. Přednášková produkce pro veřejnost spojovala líčení dobrodružných zážitků cestovatele a spektrum informací zeměpisného, etnografického a přírodovědného rázu. Často také Vráz sděloval informace ze života jednotlivých společností. Tematický rozsah tak byl vztažen na všechny aspekty života v navštívených oblastech. Vyjma zážitků z cestování měly přednášky především poučný ráz, kdy cestovatel vytvářel zdání, že veřejnosti ve svých líčeních přináší celý okolní svět.

Při srovnání s cestopisnou produkcí Stanka Vráze a cestopisů dalších českých cestovatelů sledovaného období lze konstatovat, že řada informací o daných zemích byla na jedné straně velmi střeženým obchodním artiklem, na straně druhé spolupracovalo na řadě vydání jednotlivých děl více osob, a více než s autentickými zážitky z jednotlivých cest se tak setkáváme se souborem obdobných představ o daných oblastech a kolektivními cestovatelskými díly několika okruhů cestovatelů, kteří vzájemně spolupracovali a spoluvytvářeli cestopisná díla nejen v podobě udržování žánrové jedinečnosti, ale také obsahové stálosti. Především ve výkladu jednotlivých pozorovaných výjevů nalezneme řadu stejných prvků. Pokud se cestovatel ve výkladu odlišoval, byl nezdědka odsunut do pozadí, jak se stalo například cestovateli Alberto Vojtěchu Fričovi.

Sběr informací v daném období v sobě spojoval více stránek. Na jedné straně cestovatel prezentoval své kompetence k výkladu informací o cizích zemích skutečností, že dané země navštívil a byl účastníkem jevů, které popisoval. Na straně druhé v textu dokládal své znalosti upozorněním na odborná díla, z nichž také čerpal při popisu jednotlivých zemí, které navštívil. Informace o cestách nevztahoval pouze na oblast, v níž se pohyboval, ale na celou zemi. Znalosti načerpané ze sekundární literatury oddělené od vlastních zážitků nalezneme pouze v textech prvních vydání cestopisů *Napříč Jižní Amerikou*, *Čína* a *V Siamu*, ostatní díla včetně přednášek a kratších textů již rozdíl v původních a přejatých informacích nereflektují. Přejímání informací o cizích zemích, zpracovaných předchozími autory, již vytvářelo u cestovatele představu o dané oblasti, kterou pak rozvíjel a konfrontoval se současným náhledem panujícím v evropských zemích.

V tendenci zobecňovat zprávy o cizích zemích a jejich následném přejímání ve spojitosti se skutečností, že pozorování cestovatele má jedinečný charakter, velmi často bez možnosti porovnání sdělených informací, nalézáme riziko nemožnosti napravení chyb nejen z hlediska konfrontace uvedených faktů. Problematika reflexe zmíněných informací vyvstává také v oblasti konfrontace vytvořených představ daného sociálního okruhu o cizích zemích a jejich následném zhodnocení. Poukaz na hledání a platnost sdílených obrazů o cizích zemích

je přes zmíněná úskalí předmětem zájmu a jedním z hlavních témat studia pramenů pojednávajících o cizích zemích.

Cestovatel se nesnažil zaujmout diváka „děsivým příběhem“ z absolutně odlišného prostředí, ale pro uvěřitelnost sdělovaných odlišností dával jednotlivým vyjádřením status odbornosti v intencích evropské vědy sledovaného období. U sdělovaných informací nalézáme také jednotný ráz v podobě líčení překonávání překážek příslušníka evropského národa, vybaveného moderní technikou a znalostmi, kterému místní obyvatelstvo svou nevědomostí a nepochopením ušlechtilého cíle klade do jeho snažení překážky.

Při popisu jednání osob, s nimiž cestovatel přišel do kontaktu, nalézáme některé společné prvky. Patřil k nim například vztah k práci. Vráz opakovaně upozorňuje na liknavost, nechť pracovat a nevyužívání potenciálu země, po níž Vráz cestuje. Následným symptomatickým jevem, který se objevuje v díle cestovatele, je reflektování přejímání evropských technologií a způsobu života. K tomuto jevu má cestovatel rozporuplný postoj. V místech, kde Vráz vidí pokrok a správné užití evropských vlivů, zaznívá pozitivní hodnocení. U oblastí, kde působení Evropanů vedlo ke zhoršení životní situace obyvatel, se objevuje kritika vměšování Evropanů. Dalším symptomatickým jevem objevujícím se v produkci cestovatele je kritizování přezíravého chování obyvatel k památkám a kulturním výtvorům, které evropská věda popsala jako hodnotné. Řada odsudků ze strany cestovatele míří také k oblasti trávení volného času, především slavení světských i náboženských svátků, v nichž Vráz nezdědka spatřuje mrhání penězi, zdroji a také zahálení. Veskrze kladně je reflektován pokrok vývoje evropské vědy v oblasti medicíny a postupech léčení chorob. V kontrastu se zmíněnou oblastí se v díle objevuje odsudek jednání mimoevropských obyvatel, kteří namísto snahy o léčení a záchranu života trpně přijímají osud, který je potkal v podobě nemoci či zranění, a úspěch nebo neúspěch léčby vztahují k zásahu vyšší moci.

Tvůrčí činnost Enrique Stanka Vráze a dalších cestovatelů se stala vyhledávaným způsobem trávení volného času a součástí českého společenského života ve sledovaném období. Cestovatelé se vyjma jmenovaných hlavních aktivit zapojovali do činnosti řady dalších českých institucí a následné pole působnosti tak nalezlo širší ohlas a dále působilo na příjemce sdělovaných informací. Sledováním aktivit cestovatelů lze přispět také k zodpovězení otázek spojených s oblastí šíření informací o exotických zemích v české společnosti. Cestovatelé se podíleli na přenosu evropského náhledu na cizí oblasti. Zároveň však utvářeli specifický pohled české společnosti na zámoří související s jedinečnou představou a zkušeností českých cestovatelů, na niž mělo vliv přejímání informací s předchozích cestopisných děl, a aktuálním společenským vývojem, kdy byly informace o

cizích zemích vztahovány k soudobému dění. Enrique Stanko Vráz a další cestovatelé se tak zhostili role nejen zprostředkovatelů informací, ale také jejich komentátorů a (dle pojetí orientalismu) vykladačů zahraničního dění, čímž se dále podíleli na vytváření obrazu o exotických zemích u české společnosti.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze

Pozůstalost E. St. Vráze, archiv Vráz

Pozůstalost V. Vrázové, archiv Vrázová

Krabice číslo: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 23, 37, 43, 46, 49, 56, 59, 63, 68.

Seznam literatury a tištěných pramenů

VRÁZ Enrique Stanko, *Z cest E. St. Vráze*, ed. Bohuslav Bauše, Bursík & Kohout, Praha 1898

VRÁZ Enrique Stanko, *Na příč rovníkovou Amerikou*, Cesty světem, sv. 1, Bursík & Kohout, Praha 1900

VRÁZ Enrique Stanko, *V Siamu, Zemi bílého slona*, Cesty světem, sv. 2, Bursík & Kohout, Praha 1901

VRÁZ Enrique Stanko, *Čína. Cestopisné črty*, Cesty světem, sv. 3, Bursík & Kohout, Praha 1904

VRÁZ Enrique Stanko, *Exotické povídky*, díl I. a II., Topič, Praha 1910

VRÁZ Enrique Stanko, *Z dalekých světů*, Topič, Praha 1910

VRÁZ Enrique Stanko, *Z cest E. St. Vráze*, ed. Jan Frič, Svatopluk Jelínek, Praha 1925, 2. vyd.

VRÁZ Enrique Stanko, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1936, 3. vyd.

V letech 1939 až 1948 vydalo nakladatelství Toužimský a Moravec sérii 9 svazků cestopisů v úpravě Kuzmy, Vlasty Vrázové, Zdeňka Jermana a ilustracemi Zdeňka Buiana.

VRÁZ Enrique Stanko, 1. Za poklady Eldoráda, Napříč rovníkovou Amerikou 1

VRÁZ Enrique Stanko, 2. Tajé amazonských pralesů, Napříč rovníkovou Amerikou 2

VRÁZ Enrique Stanko, 3. V zemi zlata a Inků, Napříč rovníkovou Amerikou 3

VRÁZ Enrique Stanko, 4. Bílý ďábel v Pekingu, Toulky a dobrodružství v Číně

VRÁZ Enrique Stanko, 5. V zemi bílého slona, Příběhy a dobrodružství v Siamu

VRÁZ Enrique Stanko, 6. U králů temné pevniny, Osm let dobrodružství v Africe

- VRÁZ Enrique Stanko, 7. V sedmém moři, Nová Guinea, Borneo a Japonsko
- VRÁZ Enrique Stanko, 8 Don Enrique, Dobrodružství v Latinské Americe
- VRÁZ Enrique Stanko, 9. S lovci lebek na Borneu, Vrázova kniha mládeži
- VRÁZ Enrique Stanko, *V dálavách světa*, Výbor z cestopisů, ed. Olga Svejková, Sixty-Eight Publishers, Toronto 1983
- VRÁZ Enrique Stanko, *Napříč rovníkovou Amerikou*, ed. Olga Kandertová, Praha 1984
- VRÁZ Enrique Stanko, *Vzpomínky na Marokko a Saharu*, in: Sborník české společnosti zeměvědné, Praha: Česká společnost zeměvědná, 1895-1920
- BEČKA Jiří – MENDEL Miloš, *Islám a české země*, Olomouc 1998
- BOBKOVÁ Lenka – NEUDERTOVÁ Michaela, (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995
- IBURUMA Ian – MARGALIT Avishai, *Okcidentalismus, Západ očima nepřátel*, Praha 2005
- DOBRÁ Hana, *Přednášky o dalekých zemích jako divadlo*, In. *Umění a civilizace jako divadlo světa*, Sborník z 11. sympozia k problematice 19. století pořádaného Ústavem pro hudební vědu ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14. - 16. března 1991, Ústav pro hudební vědu Akademie věd ČR, Praha 1993, s. 195-198
- HALÁSZOVÁ Věra, ed., Enrique Stanko VRÁZ, *Nejstarší fotografie ze zámoří: 150 unikátních snímků tří českých cestovatelů - Enrique Stanko Vráze, Bedřicha Machulky a Alberto Vojtěcha Friče z let 1883-1905 ve sbírkách Náprstkova muzea*, Národní muzeum, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha 1989
- HALÁSZOVÁ Věra, *Záhady v životě E. St. Vráze*, Měsíčník NpM, únor 1992
- HAVLŮJOVÁ Hana – JŮNOVÁ-MACKOVÁ Adéla – NAVRÁTILOVÁ Hana, *„Krásný, báječný, nešťasný Egypt!“, Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*, Praha 2009
- CHMELÁŘ Miroslav, *Enrico Stanko Vráz*, Strojopis diplomové práce obhájené na Geografickém ústavu Karlovi Univerzity v roce 1949
- JERMAN Zdeněk, *E. St. Vráz*, Praha 1947
- KÁRNÍK Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2003, 2. opr vyd.
- Kolektiv autorů, *Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999
- KORBEL Ladislav, *E. St. Vráz, člověk a cestovatel*, Lidé a země, r. 9, 1960
- KUBIŠ Karel, ed.: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Philosophica et Historica 5/1999, Praha 2003

- KUNSKÝ Josef, *Čeští cestovatelé*, sv. I a II, Praha 1961
- LEMMEN Sarah, „*We were enchanted, Cairo is like our Prague*“. *Travelogues on Egypt as a mirror of Czech self-perception around 1918*, in: HOLAUBEK Johanna – NAVRÁTILOVÁ Hana – OERTER Wolf B., (edd.), *Egypt and Austria III. The Danube Monarchy and the Orient. Proceedings of the Prague Symposium 2006*, Praha 2007, s. 167-176
- LOUKOTKA Čestmír, *Slovníky indiánských řečí z rukopisné pozůstalosti cestovatele E. St. Vráze*, Královská česká společnost nauk, Praha 1943
- MARKOŠ Anton, *Profil absolventa*, Praha 2008
- MARTÍNEK Jiří – MARTÍNEK Miloslav, *Kdo byl kdo, Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998
- MENDEL Miloš – OSTŘANSKÝ Bronislav – RATAJ Tomáš, *Islám v srdci Evropy, Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007
- MÍŠEK Roman – NAVRÁTILOVÁ Hana, *Fenomén orientalismus v českých zemích*, Kuděj 4, č. 1, 2002, s. 77-90
- OBERBERGER Jan, *E. St. Vráz a zoologické sbírky Národního musea v Praze*, Časopis Národního musea, Praha 1932
- PIORECKÁ Kateřina – PETRBOK Václav, (edd.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22. – 24. února 2007*, Praha 2008
- ROZHOŇ Vladimír, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005
- ROZHOŇ Vladimír, *Vráz kontra Frič, Nepovažuji Vás za kompetentního*, Dějiny a Současnost, 25, 2003, č. 4, s. 13-15
- SAID Edward W., *Orientalismus, Západní koncepce Orientu*, Praha-Litomyšl 2008
- STORCHOVÁ Lucie, ed., *Mezi houfy lotrův se pustili: české cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005
- STORCHOVÁ Lucie, *Biblická topografie a inscenace orientálního cizího v českých cestopisech raného novověku*, in: BENEŠ Petr Regalát et al., *Františkánství v kontaktech s jiným a cizím*,
- STORCHOVÁ Lucie, ed., *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná?: koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*, Praha 2007
- STORCHOVÁ Lucie – HORSKÝ Jan, *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem 2009
- ŠOLLE Zdeněk, *Vojta Náprstek a jeho doba*, Praha 1994
- ŠTĚPÁNEK Pavel, *Dois Tchecos em Busca dos Indios na Selva Brasileira: Enrique Stanko*

- Vráz (1860-1932) - *Explorador da América - Suas Fotografias e Ilustrares*,
e Adalberto (Alberto) Vojtěch Fric (1882 - 1944) - *As Viagens Brasileiras*, in: *Afinidades
históricas e culturais entre o Brasil e a República Tcheca*. Brno, 2008, s. 180-191
- TODOROVÁ Jiřina, *Enrique Stanko Vrás, Záhadný cestovatel a fotograf*, Praha 2006
- URBAN Otto, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982
- VOŠAHLÍKOVÁ Pavla, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996
- VRÁNOVÁ Zuzana, *Orientalismus, Východ v očích Západu, Překonáný nebo stále živý
diskurs?* Strojopis diplomové práce, Praha 2008
- VRÁZOVÁ Vlasta, *Život a cesty E. St. Vráze*, Praha 1937

Seznam vyobrazení a příloh

Vyobrazení

- Obr. 1. Portrét Enrique Stanka Vráze z roku 1895, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.
- Obr. 2. Vrázův hrob v Praze na Olšanech. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 9.
- Obr. 3. Podoba E. St. Vráze při jeho první velké cestě po severozápadní Africe. Na snímku v obleku „Hausa“, obyvatelů Gambie, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.
- Obr. 4. Křest kanoe „Prahy“, E. St. Vráz, *Na příč Jižní Amerikou*, Cesty světem, sv. 1, Praha 1900, s. 85
- Obr. 5. Cestovatel Vráz v Letním paláci císařském v Peking, Enrique Stanko VRÁZ, *Čína. Cestopisné črty*, Cesty světem, sv. 3, Praha 1904, s. 358
- Obr. 6. Leták Vrázovy pražské výstavy živých zvířat dovezených z Jižní Ameriky, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16, pol. 1, č. 12.
- Obr. 7. Tableau z výstavy E. St. Vráze, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 18.
- Obr. 8. Enrique Stanko Vráz se svou družinou na lovu velké zvěře v Africe, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 22, pol. 9.
- Obr. 9. Plakát z Vrázova vídeňského přednáškového turné, Archiv NpM, fond Vráz, krabice 15.

Přílohy

- Obr. 10. Kreslená mapa Afriky se zvýrazněním míst navštívených Vrázem. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 49.
- Obr. 11. Kreslená mapa Světa s vyznačením Vrázových cest. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 49.
- Obr. 12. Kreslená mapa Jižní Ameriky s vyznačením Vrázovy výpravy podniknuté roku 1892. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 49.
- Obr. 13. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1903 v Nové Kdýni. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16. pol. 1. č. 96.
- Obr. 14. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1902 v Kutné Hoře. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16. pol. 1. č. 97.
- Obr. 15. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1902 v Kutné Hoře. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16. pol. 1. č. 98.
- Obr. 16. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1907 v Kutné Hoře. Archiv NpM, fond Vráz, krabice 16. pol. 1. č. 93.

Přílohy

Obr. 10. Kreslená mapa Afriky se zvýrazněním míst navštívených Vrázem.

Obr. 11. Kreslená mapa Světa s vyznačením Vrázových cest.

Obr. 12. Kreslená mapa Jižní Ameriky s vyznačením Vrázovy výpravy podniknuté roku 1892.

na 11. 1. 1903

Začátek v 7 hod. večer

Přednáška!

Slovutný cestovatel
pan

E. S. VRÁZ

přednáší
v neděli dne 11. ledna 1903
v sále „Sokolovny“ v Nové Kdýni

O svých cestách po Číně.

Zajímavá tato přednáška provázena bude
velkou řadou skvostných promítaných
obrazů.

Vstupné: sedadlo 1 K, k stání a galerie 40 h.

Lístky v předprodeji u E. Tšidy.

K přednášce aktivně zve
Odbor Klubu českých turistů
v Nové Kdýni.

J. M. PRUNAR, DOMAŽLICE.

Obr. 13. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1903 v Nové Kdýni.

Obr. 14. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1902 v Kutné Hoře.

Obr. 15. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1902 v Kutné Hoře.

Obr. 16. Leták s upoutávkou na přednášku Enrique Stanka Vráze, proslovenou roku 1907 v Kutné Hoře.